

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLASİK ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HARRAN'DA TUNÇ ÇAĞI PIŞMIŞ TOPRAK İNSAN
FİGÜRLERİ**

Bekir ÇETİN

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Remzi YAĞCI**

İZMİR-2012

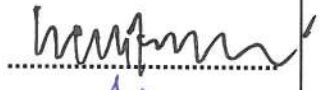
YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2007800716

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Bekir ÇETİN
Tez Başlığı : Harran'da Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürleri

Savunma Tarihi : 20.03.2012
Danışmanı : Prof.Dr.Remzi YAĞCI

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Remzi YAĞCI	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Akın ERSOY	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Mustafa DAŞ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği ()
Oy Çokluğu ()

Bekir ÇETİN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Harran'da Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürleri" başlıklı Tezi () / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Harran’da Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürleri**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

23/03/2012

Bekir ÇETİN

İmza

ÖZET

Harran'da Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürleri

Bekir ÇETİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

Klasik Arkeoloji Programı

Bu çalışma, Şanlıurfa'nın yaklaşık 44 km güneyinde bulunan Harran Höyük ören yerinde yapılan arkeolojik kazılarda ETÇ III- OTÇ tabakalarında ortaya çıkartılan figürinler ile Urfa Müzesinde bulunan ve ETÇ III- OTÇ' ye tarihlenen figürinlerinin arkeolojik ve kültürel açıdan değerlendirilmesini içermektedir. Badre'ın Euphrates tipi olarak sınıflandırdığı bu tip figürinler kuzey Suriye ve komşu bölgelerde oldukça geniş bir alana yayılmaktadır ve Erken Tunç Çağı III- Orta Tunç Çağı kültüründe dikkat çeken bir konuma sahiptir. Harran Höyük kazılarında ortaya çıkartılmış 8 adet Euphrates Tipi figürin ile Urfa müzesinde bulunan 9 adet Euphrates Tipi figürin bugüne kadar Anadolu'da açığa çıkartılan en geniş repertuarı oluşturmaktadır. Bu figürinlerin arkeolojik olarak değerlendirilmesi Euphrates Tipi figürinlerin anlaşılmasına önemli katkı yapabileceklerdir.

Anahtar Sözcükler: Tunç Çağı, Heykelcikler, Euphrates, Pişmiş Toprak Eserler

ABSTRACT

Master's Thesis

Terracotta Human Figures Bronze Age in Harran

Bekir ÇETİN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Archaeology

Classical Archaeology Program

This study, deals with the Early Bronze Age III- Middle Bronze Age I Terracottas Human Figurines recovered in Urfa Museum and at Harran Höyük, which lies approximately 44 km South of Şanlıurfa. Harran and Urfa Museum Figurines, which are distinctive for the Early Bronze Age III- Middle Bronze Age I Culture, could be found in lots of archaeological sites located in Northern Syria its vicinity. Figurines of this type are classified as type “Euphrates Group” by Badre. Nine Euphrates Group figurines in Urfa Museum and eight Euphrates Group figurines recovered at Harran Höyük are the largest group revealed in Anatolia. Archaeological analysis of these could be fruitful for the on going discussions about them among the scholars.

Key Words: Bronze Age, Figurines, Euphrates, Terracotta

HARRAN'DA TUNÇ ÇAĞI PIŞMIŞ TOPRAK İNSAN FİGÜRLERİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
EKLER LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HARRAN HÖYÜK

1. 1. COĞRAFİ KONUM	6
1. 2. TARİHİ COĞRAFYASI	7
1. 2. 1. Adı ve Topografyası	7
1. 2. 2. Stratejik Konumu	15
1. 3. ARAŞTIRMA TARİHİ	17
1. 4. HARRAN'IN TUNÇ ÇAĞI'NDAKİ YERİ	18
1. 4. 1. İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3. Binyıl)	18
1. 4. 2. Orta ve Son Tunç Çağlar (M.Ö. 2. Binyıl)	20

İKİNCİ BÖLÜM FİGÜRİNLER VE FİGÜRİNLERE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLAR

2. 1. FİGÜRİNLER	25
2. 2. FİGÜRİNLERE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLAR VE BU BULUNTU TÜRÜNÜN DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİNE GENEL BAKIŞ	27

2. 3. FİĞÜRİN KAVRAMI VE BU KAVRAMIN İNANÇ İÇERİSİNDEKİ YERİ	28
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARRAN'DA TUNÇ ÇAĞI PIŞMIŞ TOPRAK İNSAN FİĞÜRLERİ

3. 1. HARRAN ETÇ III- OTÇ İNSAN FİĞÜRLERİ	37
3. 2. URFA MÜZESİ'NDEKİ ETÇ III - OTÇ İNSAN FİĞÜRLERİ	40
3. 3. HARRAN ETÇ III - OTÇ İNSAN FİĞÜRLERİNİN BENZER ÖRNEKLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİP VE BEZEME YORUMLARI

4. 1. TEMEL BİÇİM	47
1-Plastik	47
2-Silindirik	47
<u>Duruş</u>	47
<u>A-Ayakta</u>	47
<u>B-Baş Tipleri</u>	47
B1-Plastik Başlar	48
B1a- Düz Yüzlü	48
B1b- Kuş Yüzlü	48
<u>C-Boyun Oranları</u>	48
C1-Abartılı Uzun	49
C2-Uzun	49
C3-Kısa	49
<u>D-Kol Biçimler</u>	49
D1-Plastik Kollar	49
D1a-Gövde Üzerinde	49
D1b-Yukarı Kalkmış	49
D2-Yassı Kollar	50

D2a-Omuz Çıkıntısı Biçiminde	50
D2b-Bükülmüş	50
<u>E-Gövde Biçimleri</u>	50
E1-Plastik Gövdeler	50
E1a-Doğal	50
E2-Silindirik Gövdeler	50
<u>F-Bacak Duruşları</u>	50
F1-Bitişik	51
F2-Sütun	51
4. 2. UZUVLAR	51
A-Yüz	51
B-Gövde	51
4. 3. BEZEMELER	53
A-Baş Bezemeleri	53
a-Saçlar	53
B-Boyun Bezemeleri	53
C-Gövde Bezemeleri	54
a-Üst Gövde Bezemeleri	54
b-Bel Bezemeleri	54
c-Alt Gövde Bezemeleri	54
SONUÇ	55
KAYNAKÇA	60
KATALOG	68
EKLER	

KISALTMALAR

Ana. Med. Mz.	Anadolu Medeniyetleri Müzesi
AÜ. DTCF	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi
cm.	Santimetre
Çiz.	Çizim
Dec.	December
ETÇ	Erken Tunç Çağı
Fig.	Figürin
Hr.	Harran
Jul.	July
Kat. no.	Katalog numarası
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı.
Lev.	Levha
M.Ö.	Milattan önce
Mz.	Müze
No.	Numara
Oct.	October
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OIP	Oriental Institute Publications, Chicago.
OTÇ	Orta Tunç Çağı
Pl.	Plate
P.t.	Pişmiş toprak
RAss	Revue D' Assyriologie et D'Archeologie Orientale, Vendome-France.
Res.	Resim
s.	Sayfa No.
SF.	Yüzey buluntusu
ST.	Yapı katı
SG.	Tabaka buluntusu
TQ	Terqa
Vol.	Volume

EKLER LİSTESİ

EK 1: TABLOLAR LİSTESİ

Tablo No.		Sayfa No.
Tablo 1:	Harran ETÇ III-OTÇ P.t. İnsan Figürinlerinin Bulunduğu Merkezler	ek s.1
Tablo 2:	Harran Höyük ve Ulu Cami'den bir Görünüm	ek s.2
Tablo 3:	Harran Topografik planı	ek s.3
Tablo 4:	Harran'ın Haritadaki Yeri	ek s.4
Tablo 5:	Temel Biçim	ek s.5
Tablo 6a:	Duruş (Plastik Biçimli)	ek s.6
Tablo 6b:	Duruş (Silindirik Biçimli)	ek s.7
Tablo 7:	Baş Tipleri	ek s.8
Tablo 8:	Boyun Oranları	ek s.9
Tablo 9:	Kol Biçimleri	ek s.10
Tablo 10:	Gövde Biçimleri	ek s.11
Tablo 11:	Baş Bezemeleri	ek s.12

EK 2: LEVHALAR LİSTESİ

Levha No.	Dönem -Bulunduğu Yer	Kat. No.	Sayfa No.
Levha 1	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	01	ek s.13
Levha 2	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	02	ek s.14
Levha 3	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	03	ek s.15
Levha 4	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	04	ek s.16
Levha 5	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	05	ek s.17
Levha 6	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	06	ek s.18
Levha 7	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	07	ek s.19
Levha 8	ETÇ III-OTÇ –Harran Höyük	08	ek s.20
Levha 9	a) ETÇ III-The Umm el-Marra	09	ek s.21
	b) ETÇ III-OTÇ- Oylum Höyük	10	ek s.21

Levha 10	a) ETÇ III- Danish Excavation at Hama	11	ek s.22
	b) ETÇ III-OTÇ-Sirkeli Höyük	12	ek s.22
Levha 11	a) ETÇ II- Alişar	13	ek s.23
	b) ETÇ I- Alişar	14	ek s.23
	c) ETÇ II- Alişar	15	ek s.23
Levha 12	a) ETÇ III- Tepecik/Makaraztepe	16	ek s.24
	b) ETÇ II-III- Kurban höyük	17	ek s.24
Levha 13	a) ETÇ III OTÇ-Terqa, Suriye	18	ek s.25
	b) ETÇ III OTÇ-Terqa, Suriye	19	ek s.25
Levha 14	ETÇ III- OTÇ-Urfa	20	ek s.26
Levha 15	a) ETÇ III- OTÇ-Urfa	21	ek s.27
	b) ETÇ III- OTÇ-Urfa	22	ek s.27
Levha 16	a) ETÇ III- OTÇ-Urfa	23	ek s.28
	b) ETÇ III- OTÇ-Urfa	24	ek s.28
	c) ETÇ III- OTÇ-Urfa	25	ek s.28
	d) ETÇ III- OTÇ-Urfa	26	ek s.28
Levha 17	a) ETÇ III- OTÇ-Urfa	27	ek s.29
	b) ETÇ III- OTÇ-Urfa	28	ek s.29
	c) III. Binyıl-Abu Salabikh, Iraq	29	ek s.29
Levha 18	ETÇ III- Suriye	30	ek s.30

GİRİŞ

Bu tezin konusu, Harran Höyük'teki Eski Tunç Çağı III- Orta Tunç Çağı'na ait tabakalarda ortaya çıkartılmış olan pişmiş toprak insan figürlerin incelenmesidir.

Arkeolojide rölatif kronolojide büyük önem taşıyan pişmiş toprak kaplar kadar, diğer küçük buluntular da önemlidir. Bunlar arasında figürinleri özellikle çok tutucu formlar içermeleri nedeniyle dikkat çekerler. Biçim ve işçilik bakımından yerel veya ithal oldukları kolaylıkla ayırt edilebilen bu eserler, arkeoloji bilimine tarihlemeye ve diğer karşılaştırmalarda kolaylık sağlamaktadır. Tarih öncesi yerleşim yerlerindeki kültürlere ait tarihleme sorunlarının destekçisi olan seramik kaplar, yoğun ticari ve kültürel etkileşimlerin sonucu değişik merkezlerde zaman zaman benzer biçimde üretilmişlerdir. Bu etkileşim nedeniyle, seramik türü malzemede çağdaş kültürler ve merkezler arasında çok net ayrımlar yapılmamaktadır. Bölgelere göre çeşitlilik gösteren ve çok tipik tutucu özellikler yansıtan figürinler, pişmiş toprak kaplarla beraber bir bütün olarak ele alındıklarında gerek tarihlemeye, gerekse bölgeler arası kültürel ilişkilerin belirlenmesinde daima önemli rol üstlenmiştir.

Tezde amaçlanan hedef; “Eski Tunç Çağı III- Orta Tunç Çağı Harran Höyük Pişmiş Toprak İnsan Figürleri” adını taşıyan bu çalışma, Şanlıurfa İli Harran İlçesi'nde bulunan Harran Höyüğü'nde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan “Eski Tunç Çağı III- Orta Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürleri”nin arkeolojik ve kültürel açıdan değerlendirilmesini içermektedir.

Bu tezde ortaya konulan amaca ulaşmak için, Harran'ın Tunç Çağı p.t. insan figürleri, Harran Höyük'teki kazıların ortaya koyduğu veriler doğrultusunda incelenmeye çalışılmıştır.

Bu nedenle, öncelikle malzeme toparlanması yoluna gidilmiştir. Şanlıurfa müzesi'nde korunan eserler üzerinde çalışabilmek için Harran kazıları başkanı Dr. Nurettin Yardımcı'dan ve T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel

Müdürlüğü'nden gerekli izinler sağlanmıştır. Verilen izinler kapsamında, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü deposunda ve vitrinlerinde korunan, eserlerin envanter bilgileri alınmış, fotoğraflama ve çizim işlemleri tamamlanmıştır. Ulaşılamayan malzeme, yayınlar ya da yayınlanmamış tezler aracılığıyla değerlendirilmeye alınmıştır. Böylece 30 adet figürin ve parçasının katalog çalışması tamamlanmıştır. Bilim dünyasında genellikle yüksek plastik biçimli doğal özellikler gösteren örnekler için “figürin” tanımı kullanılmaktadır. Bu tanımın yorumlarına tezin sonuç bölümünde detaylı olarak değerlendirilmiş ve tarafımızdan da tezde plastik görünümlü örnekler için figürin tanımı benimsenmiştir.

Katalog çalışmasının tamamlanmasının ardından figürinler kazıda bulundukları tabakalar dikkate alınarak incelenmiştir. Kazı buluntusu olmayanlar ise; benzerlikler ve teknik özellikleri dikkate alınarak dönemler içerisine oturtulmuştur.

Tez çalışmasının birinci bölümünde, Harran Höyük kısaca tanıtılmış, höyüğün coğrafi konumu ve topografyası, tarihi coğrafyası, stratejik konumu ve kazı ve araştırma tarihi kısaca ele alınmasından sonra Harran'ın Tunç Çağı'ndaki yeri anlaşılmaya çalışılmıştır.

2. bölümde figürinler hakkında genel bilgi verildikten sonra figürinlere kavramsal yaklaşımlar ve bu buluntu türünün değerlendirilme yöntemlerine genel bakış kapsamında bir yaklaşım geliştirilmiştir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Harran'daki p.t. İnsan Figürleri höyüğün ETÇ III- Orta Tunç Çağı tabakalarından elde edilen önemli buluntu grupları arasında sayılabilir. Tez çalışmasının 3. bölümünde, üzerinde çalıştığımız Harran'daki p.t. İnsan Figürleri tanımlanarak değerlendirilmiştir. Urfa Müzesi'nde bulunan bir grup figürin, Harran'daki figürlerle gösterdikleri benzerlikleri dikkate alınarak tezin 3. bölümünde tanımlanarak değerlendirilmiş olup komşu bölgelerle Harran ETÇ figürlerinin karşılaştırılması yapılmıştır.

Tezin 4. bölümünde, figürler gösterdikleri fiziksel ve bezeme özelliklerine göre “Tip”lere ayrılmıştır. Tipolojik olarak gruplara ayrılmış ve örnekler tanımlanarak, yorumları üzerinde de durulmuştur.

Sonuç kısmında, üzerinde çalışılan malzeme tarafımızdan yorumlanmıştır.

Tezin katalog kısmında çalışma sırasınca ulaşılabilmemiş, Harran Höyük kazısından çıkarılan, satın alınan ve bu eserlerle paralel olan 30 adet figürini içermektedir. Söz konusu malzeme arasında arkeolojik konteksti garanti altına alınmış merkezlerin, malzemelerinin kataloga alınmasının üç nedeni bulunmaktadır.

1. Bulunduğu yer bağlantısı açık olmayan figürlerin kronolojik sıralamasında dayanak noktası oluşturmak,
2. Diğer kazı buluntuları ile karşılaştırma malzemesi sağlamak,
3. Yorum üzerinde tartışmaya katkı sağlamak.

Katalogda, yapılan sıralamada öncelikle Harran kazılarında ele geçen tabakası belirli örnekler yer almıştır. Akabinde kazı buluntusu olmayanlar içerisinde, buluntu yeri bilinen (Urfa Müzesi’ne satın alınma yoluyla getirilen ve Gündoğan tarafından Harran figürinleri olarak tespit edilmiş (Gündoğan, 2005: 55) örnekler ele alınmıştır. Daha sonra diğer kazı merkezlerinde ele geçen ve Harran malzemeleriyle benzerlik içerisinde olanlar ele alınmıştır. En son olarak buluntu yeri tespit edilememiş olanlar ele alınmıştır.

Levhalarda yer alan çizim ve resimler, katalogda bulunan tüm figürleri kapsamaktadır. Çizimlerde, plastik örneklerin ön, arka ve yan kesitlerinin verilmesine dikkat edilmiştir. Figürinlerin arka cephesinde herhangi bir detay bulunuyorsa bunlar gösterilmiştir. Bazı örneklerin çizimlerinde yalnızca ön cephe yer almasının nedeni bu malzemenin üzerinde çalışılamamış ve yalnızca yayınlarda görüldüğü kadarıyla incelenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Urfa Müzesi’ne satın alınma yoluyla getirilen Harran figürleri ise T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nden gerekli izinler alınmasına rağmen sadece vitrinden

fotoğraflanmasına izin verildiği için vitrinden fotoğrafları çekilip, müze envanter defterinden de ölçülerine ulaşılmıştır.

Bu yolla Harran'daki Tunç Çağı Pişmiş Toprak İnsan Figürleri'nin değerlendirmesine yardımcı olabilecek bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır.

Bu Konuda Yapılmış Çalışmalar: Anadolu ve Mezopotamya'daki kazılarda Erken Tunç Çağları figürinleri üzerinde derlenmiş olan pek az çalışma vardır. Bunların en önemlileri; Ö. Bilgi'nin "Development and Distribution of Anthropomorphic Figures in Anatolia from the Neolithic to the End of the Early Bronz Age" adlı Londra Üniversitesi'nde 1972 yılında tamamlamış olduğu yayınlanmamış doktora tezi ile T. Özgüç'ün "Ön Tarihte Anadolu İdolları" konulu 1941 yılında, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'nde tamamlamış olduğu doktora tezidir. P.R.S. Moorey'ın "Idols of the people: miniature images of clay in the ancient Near East" adlı çalışması ile Leila Badre'ın "Les Figurines Antropomorphes en Tere Cuie L'age du Bronze en Syrie, Paris, 1980 çalışması önemlidirler. Bir diğer önemli çalışma ise Şengül Aydıngün'ün "Eski Tunç Çağı'nda Anadolu Pişmiş Toprak Figürün ve İdoller" konulu 2003 yılında, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlamış olduğu doktora tezidir.

Anadolu'daki Erken Tunç Çağı figürin ve idollerinin kazı malzemesi olmayıp, yasal olmayan yollarla yurtdışına çıkarılmış örnekleri konusundaki en kapsamlı çalışmayı ise Olaf Höckmann yapmıştır. Höckmann, yurtdışındaki müzeler ve özel koleksiyonlardan topladığı örnekleri "The Neolithic and Early Bronz Age Idols of Anatolia" bölüm başlığı altında Art and Culture of Cyclades in the Third Millennium B.C. (Thimme, 1976) adlı serginin uluslar arası serginin katalog çalışmasının içinde yayınlamıştır. Ayrıca, Amsterdam, Allard Pierson müzesinde yer alan Anadolu idollerine ait küçük bir koleksiyon Jansen- Buis, D. ve P. Venema tarafından (Jansen- Buis, D. ve P. Venema, 1985: 29-42) bilim dünyasına tanıtılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARRAN HÖYÜK

Kuruluşu binlerce yıl eskiye dayanan Harran kenti, büyük çapta bir höyük üzerinde yükselir. Harran Höyük, kuzey-güney doğrultusunda 1360 m. doğu-batı doğrultusunda 1025 taban çapında eliptik formudur. Höyüğün tepe kotu (denizden yüksekliği) 393.6 m. ovadan ortalama yüksekliği ise 33.5 m'dir (Tablo 2). Höyüğün eteklerinde Harran'ın geleneksel kubbe evlerinin de yer aldığı bugünkü köy yerleşimi bulunmaktadır (Yardımcı, 2007: 43). Harran Höyük, Prehistorik çağlardan XIII. yüzyıla kadar iskân görmüştür. Harran Ovası'nda ilk sistemli kazılar 1950 yılında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından başlatılmış (Lloyd ve W. Brice, 1951. 81 vd. ; Rice, 1952: 36 vd.) ve 1950–1951–1956 ve 1959 yıllarında kazılar sürdürülmüştür. Bu kazılar S. Lloyd, W. Brice, S. Rice ve J.B. Segal tarafından gerçekleştirilmiştir. İngiliz bilim adamı D. S. Rice burada bir sondaj çalışması yapmıştır. Kentin en erken dönemlerine ait edinilebildiğimiz tüm bilgiler bu kazı çalışması sırasında çıkan bilgilerdendir. Son yıllarda Dr. Nurettin Yardımcı da kazılarını bu alanda sürdürmekle birlikte, şimdilik İslami Dönem ve Yeni Babil Dönemleri incelenmektedir. Höyüğün en üstündeki XII-XIII. yüzyıllara, Eyyubi-Selçuklu Dönemleri'ne ilişkin ilk tabakalarda yapılan kazılarda (Tablo 3, topografik plan) İslami Dönem'e ilişkin bir yerleşme yeri ortaya çıkarılmaktadır. Burada, her biri dar sokaklara açılan, kare ya da dikdörtgen planlı, çok odalı evler ve değirmenler açığa çıkarıldı. Mimari durumu günümüze oldukça iyi kalabilmiş olan bu yapılar, taş temel üzerine kerpiç, bazen de tuğla ile inşa edilmişti. Duvar yükseklikleri yer yer 1,5 m.'ye kadar ulaşan bazı odalarda duvarlardaki sıvalar görülmektedir. Evler genel özellikleri açısından günümüz Harran evlerinden pek de farklı değildir (Özfirat, 2005: 94).

İslami Dönem bu yapılarında, Yeni Babil Dönemi'ne ait, devşirme malzeme olarak kullanılmış çivi yazılı tuğlalar bulunmuştur. Çivi yazılarında Babil Kralı Nabonid'in Sin Tapınağı'nı restore edişi anlatılır.

Höyük ve çevresi, tarih öncesi çağlardan beri Halaf, Ubeyd, Uruk, Tunç Çağları, Hitit, Hurri, Mitanni, Asur, Babil, Helenistik, Roma, Bizans ve İslami Devirleri'nde de Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Zengiler ve Eyyubiler gibi önemli uygarlıkları sinesinde barındırmıştır (Yardımcı, 2007: 85).

1. 1. COĞRAFİ KONUM

Harran, Şanlıurfa'nın 44 km güneydoğusunda olup, doğudan Tektek Dağları, batıdan ise alçak tepeler tarafından sınırlandırılmış olan kendi adını verdiği ovanın orta noktasına yakın bir konumdadır (Yardımcı, 2007: 15–16, Tablo 4). Cullab Deresi'nin bulunduğu Harran, ovada savunma için çevresinde su hendeği bulunan tek yerleşim yeridir. Harran'ın yer aldığı Harran Ovası, güneyden Suriye bozkırlarına açılmaktadır. 2000 kilometrekarelik bir alanı kaplayan bu ova alüvyonlarla kaplıdır. Bu özelliğinden dolayı Güneydoğu Anadolu ovaları içinde verimlilik açısından özel bir konuma sahiptir.

Deniz seviyesinden takriben 400 m. yükseklikte bulunan Harran Ovası, önceleri 400 mm.den az yağış alması nedeniyle daha çok bozkır görünümündeydi. Arkeolojik çağlarda daha nemli iklimiyle ve sulama olanaklarıyla tarımsal açıdan çok daha bereketli bir ortama sahip olmuştur. Ovada sık ve büyük yerleşim yerlerinin varlığı, Eski Çağlarda ovanın daha sulak bir iklime sahip olduğunun kanıtıdır.

Şanlıurfa'nın kuzeyindeki yüksek bölgelerden çıkan Cullap Çayı, Harran Ovası'nın kuzey-güney yönünde kat ettikten sonra Suriye topraklarında Balih suyuyla birleşmekte ve Ar Rakka'da Fırat ile buluşmaktadır. Bu çay ve daha küçük kolları Harran Ovası'nın en önemli tatlı su kaynaklarıdır. Harran, hem kent hem de ova olarak Cullap Çayı'ndan, muhakkak günümüze nazaran su ihtiyacını karşılama açısından çok daha farklı bir şekilde yararlanmıştır. Hatta bazı arazi kesimleri büyük olasılıkla bu çay tarafından sulanmış olabilir. Çünkü Harran Ovası'nın Eski Çağlar'daki sık iskânını başka türlü yorumlamamız mümkün değildir.

Suriye'nin düz steplerinden Şanlıurfa'ya doğru Anadolu'nun içlerine giren Harran Ovası sadece stratejik açıdan değil, özellikle ticaret yolları açısından büyük önem taşımaktadır (Postgate, 1972–1975:122 vd.). Ovanın bereketli yapısı sayesinde Harran dışında çok sayıda yerleşim yeri ortaya çıkmış ve bu yerleşim yerleri tarih boyunca önem taşımıştır. Yapılan araştırmalara göre genel olarak Harran Ovası ve kuzeydeki Şanlıurfa ve çevresinde yer alan çok sayıdaki A keramik merkezler, M.Ö.10.-8. bin yıllarına tarihlendirilen bu merkezlerden sonra ova M.S. 13. yüzyıla kadar yüzlerce yerleşim yeri üzerinde kesintisiz olarak iskân edilmiştir. Ovaya bugün kanaletlerle getirilen sularla yoğun olarak sulu tarıma geçilmiş bulunmaktadır.

1. 2. TARİHİ COĞRAFYASI

1. 2. 1. Adı ve Topografyası

Harran Ovası'nın tarihi coğrafyası hakkında en geniş bilgi Yeni Assur Devri krallarından V. Şamşiadad'ın (M.Ö. 824–811) Turtan'ı Bél-lu-balat'a ait Assur'da ele geçen eponim stelinde karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. 814 yılına ait olan bu yazılı belge, Harran eyaletindeki merkezler sayılmaktadır (Labat, 1967: 39; Forrer, 1920: 21). Bu nedenle burada sayılan merkezlerin tümü ya doğrudan doğruya Harran Ovası'nda bulunmakta, ya da Harran Ovası'nı çevreleyen ova ile bağlantılı bölgelerde yer almaktadır.

Bu bölgede en önemli yeri, eyalet merkezi olan ve eski adı Harranu olan Harran'ı alır. Şanlıurfa'nın 44 km. güneydoğusunda bulunan Harran, günümüzde ilçe merkezidir. İlk önceleri H. Pognon tarafından 1906 yılında Harran'ın 6 km kuzeydoğusundaki Eski Harran'da bulunan bir stel nedeniyle lokalizasyonu konusunda bazı tereddütler ortaya çıkmış, fakat ilk kazılarda Ehulhul adını taşıyan yazılı belgeler açığa çıkarılınca (Gadd, 1958: 35 vd.) bu tereddütler Gadd tarafından tamamen ortadan kaldırılmıştır. Nurettin Yardımcı tarafından 1983 yılından beri yürütülen kazılar (Yardımcı, 1985: 79 vd.) sırasında da Ehulhul adını taşıyan çok sayıda belgeler bulunmuştur (Yardımcı, 1991:364 vd.). Bu buluntular Sümerolog Veysel Donbaz tarafından tercüme edilerek Yeni Babil Devri'nde Kral Nabonid

Dönemi'ne (M.Ö. 555–539) tarihlendirilmiştir. Kral Yolu üzerinde bulunan Harranu, Assur'un en önemli merkezlerinden biri olup, aynı zamanda eyaletin yönetim merkezidir. Öneminden dolayı bu merkez Turtan'lar tarafından idare edilmiştir.

Assur kaynaklarına göre Harranu eyaletinin en önemli yerleşim yerlerinden biri de Huzurina'dır. Bu merkez Şanlıurfa'nın 16 km güneydoğusunda bulunan Sultantepe ile bir tutulmaktadır (Lloyd ve Gökçe, 1953: 27 vd.). Bilindiği gibi S. Lloyd ve N. Gökçe tarafından kazılan bu merkezde Yeni Assur Devri'ne ait bir arşiv ortaya çıkarılmıştır (Kesler, 1980: 26; 128). Huzurina adı Yeni Assur belgelerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Daha Orta Assur Devri'nde II. Adadnirari'nin (M.Ö. 912–891) Huzurina'ya kadar uzanan bir askeri sefer yaptığı bilinmektedir (Kesler, 1980:216) Huzurina zaman zaman Assur krallarının kuzey seferlerinin başlangıç noktası olmuştur. II. Assurnasirpal (M.Ö. 884–858) M.Ö. 866 yılında Huzurina'dan çıkarak Fırat'ı geçmiş ve kuzey bölgelerine, Nairi Ülkesi'ne bir askeri sefer düzenlemiştir. E. Forrer'e göre, Yeni Assur Devri'nin geç dönemlerinde, Harran Ovası'nın kuzeyinde yeni bir Assur eyaleti oluşturulmuş ve bazı merkezlerle birlikte Huzurina da bu yeni eyalet içinde yer almıştır (Forrer, 1920: 108 vd.). Harran Ovası'nda ve dolayısıyla Harran eyaletinde bulunan önemli merkezlerden biri de Duru'dur. Duru, Forrer tarafından Şanlıurfa'nın 21 km doğusunda bulunan Anaz Höyüğü ile lokalize edilmektedir (Forrer, 1920: 22). Anaz'daki höyükte 1906 yılında H. Pagnon tarafından Yeni Assur Devri'nin geç dönemlerine tarihlenen bir stel bulunmuştur. Bu steldeki kitabede Bölge Yöneticisi Muşezibşamaş, yerleşim yerini Duru olarak adlandırmaktadır (Pognon, 1907: 106). Harran eyaleti ikiye ayrıldığında, Harran Ovası'nın kuzeyini kapsayan ikinci eyaletin merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Forrer, 1920: 201 vd.). “Kral Yolu” üzerinde bulunan Balihu, Harran Ovası'nın güney uzantısı üzerinde, Suriye topraklarında bulunmaktadır. Bazı tekliflere rağmen tam olarak lokalize edilememiştir. Yazılı belgelere göre “Kral Yolu” Balihu'dan kuzeye dönmekte ve Harran'a ulaşmaktadır. Balihu, Harran eyaletinin önemli merkezlerinden birisidir.

Araştırmacılara göre Harran eyaletinin diğer bir yerleşiminin adı Zallu'dur. Harran Ovası'nda bulunması gereken bu yerleşim hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır.

Tabiti eyaletin başka bir yerleşimidir. Ova üzerindeki konumu belirgin değildir. Diğer merkezler şehir olarak tanımlanırken, bu şehirler arasında Belbani eyalete bağlı bir ülke olarak tanıtılmaktadır. Belbani'nin de konumu hakkında açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.

Bu arada Harran'ın doğusunda bulunduğu sanılan Nahur şehrinin bölge ile bağlantısı belirgin değildir. Bu merkezde bulunan sedir ağacı gövdelerinden yapılan sütunlar I. Adadnirari (M.Ö. 1307–1275) tarafından Hanigalbat seferi sırasında ganimet olarak alınmış ve Assur saray yapımında kullanılmıştır. I. Tukultininurta (M.Ö. 1244–1208) kendi adına inşa ettirdiği Kar-Tukultininurta adındaki yönetim merkezinde aynı sütunları Assur sarayından söktürmüş ve yeni yaptırdığı saray inşaatında kullanmıştır. Nahur, bu kıymetli ağaçları kullanabildiğine göre ekonomik açıdan güçlü bir yapıya sahip olmalıdır.

Görüldüğü gibi Harran Ovası yazılı belgelerle açıklanan çok sayıda merkezlere sahiptir. Ancak çok az bir kısmı lokalize edilebilen bu merkezler Harran Ovası'na Eski Çağ açısından çok önemli bir tarihi karakter kazandırmaktadır. Gerek yapılan ilk kazılar, gerekse tarihi belgeler Harran'ın yerleşimini en fazla M.Ö. 3. bine indirebilmektedir. Fakat kazıların çok kısıtlı bir alanda yapılmış olması ve ana toprağa kadar inilmemiş olması nedenleriyle bu görüşün benimsenmesi mümkün değildir. Harran Höyük ve çevresinde yapmış olduğumuz yüzey araştırmaları sırasında Harran'a 500 m kadar uzaklıkta Halaf ve Ubeyd kültürlerine ait seramik buluntular derlenmiştir. Bu nedenle Harran'da yerleşimin en az M.Ö. 5. binden başlatılması gerektirmektedir. K. Prag'a göre Harran'ın ilk kazıları sonucunda M.Ö. 3. bine ait buluntular açığa çıkarılmıştır (Prag, 1970: 63 vd.). N. Yardımcı tarafından 1983 yılından beri yürütülen kazılarda da bazı M.Ö. 3. bin eserleri açığa çıkarılmıştır (Yardımcı, 1985: 89; 1992:438). Harran'ın M.Ö. 3. bin kültürü genel anlamda Kuzey Suriye'deki Tell Chuera ile bütünleştirilmektedir (Moortgat- Correns, 1972: 42 vd.). M.Ö. 3. bin ortalarına tarihlenen bir Ebla yazılı belgesinde Harran adı ilk defa karşımıza çıkmaktadır. Bu metne göre Harran ve Emar kraliçeleri Ebla'da tanrılara sunuda bulunmaktadır (Archi, 1993: 55). Yazılı belgelerde Harran adı Eski Babil Devri'nde de karşımıza çıkmaktadır. Mari Kralı Zimrilim Dönemi'nde Harran

Asditakim adında bir kral tarafından yönetilmektedir (Klengel, 1965: 27; Postgate, 1972–1975: 123). Fakat bu krallın diğer Suriye kralları karşısında çok güçlü olduğu söylenemez. Bu kral devrinde şehir içinde Tanrı Sin adına yapılmış bir tapınak bulunmaktadır. Hatta bu tapınak içinde tanrının huzurunda bir anlaşma imzalanmıştır.

Harran şehrinin adı, Eski Assur Devri yazılı belgelerinde nadiren karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın Eski Babil Devri belgelerinde Harran, ticaret yolu üzerinde yer alan önemli bir merkez konumundadır. Mezopotamya’dan ve Suriye’den Anadolu’ya giden ticaret yollarının bu bölgeyi kuzey-güney istikametinde kat ederek uzanması, Harran Ovası’na ekonomik açıdan büyük bir dinamizm kazandırmıştır. Bu dönemde Harran, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezidir.

Mezopotamya’dan Akdeniz’e, batı ve kuzeybatıya açılan yollar kavşağında olan Harran, aynı zamanda Assur ile Anadolu’yu birleştiren ticaret yolu üzerinde bulunmaktaydı. Harran Anadolu ile sıkı ilişkiler yürütmüş olan Assurlu tüccarların uğrak yeri olmuştur. Kayseri Kültepe’ye kadar giden Assurlu tüccarlar buradan aldıkları hammaddeleri Assur’a götürüp işleyerek çeşitli ürünlerle birlikte satmak üzere tekrar Kayseri Kültepe’ye getirmekteydiler. Hatta bu tüccarlar Mezopotamya’daki modayı dahi Harran üzerinden Kayseri Kültepe’ye taşımışlardır (Yardımcı, 2007: 17).

Harran Bölgesi, Kuzey Mezopotamya’nın diğer bölgeleriyle birlikte, Eski Assur Devri’nden sonra Hurri\Mitanni egemenliğinin altına girmiştir. Hitit krallarında I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1380- 1340), Hurri\Mitanni Krallı Mattivaza ile çok sayıda tanrının huzurunda bir anlaşma imzalamıştır. Bu tanrılar arasında Harran’ın Sin’i de bulunmaktadır. Bu olay Harran’ın Sin’e ait bir dini merkez olarak hem Hititler, hem de Huri\Mitanniler tarafından tanındığını ortaya koymaktadır (M.Ö. 1350 yılları). Mattivaza Huri\Mitanni sarayındaki taht kavgasından sonra Hititlere sığınmak zorunda kalmıştır. Hitit Kralı I. Şuppiluliuma’nın oğlu Piyaşşili Mattivaza’yı Huri\Mitanni tahtına tekrar yerleştirmek isterken Harran büyük bir savaşa şahit olur. Hitit ordusu Mitanni güçlerine karşı Harran’da büyük bir muharebe

sonucunda başarı elde eder (Otten, 1966:133; Klengel, 1972–1975: 52) ve bu başarıdan sonra Piyaşşili'nin komutasında Waşşukanni'ye yönelir. Daha sonraki yıllarda Hitit kralları Mısır'a karşı büyük bir mücadele vermek zorunda kalmış ve bu nedenle Mitanni yalnız bırakılmıştır. Bunu fırsat bilen Assur kralları Mitanni'yi kendilerine bağlamış ve Mitanni topraklarını Orta Assur krallarından I. Adadnirari (M.Ö. 1307–1375) ve I. Salmanassar (M.Ö. 1274–1245) yıllıklarında karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerde Harran, tüm çevresindeki bölgeler gibi Arami hâkimiyeti altına girmiş ve bu nedenle batıya açılma çabası içinde olan Assur krallarının baskısıyla karşılaşmıştır. İlk baskı I. Adadnirari tarafından yapılmış ve Harran Assur hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır (Postgate, 1972–1975: 123). Daha sonraki yıllarda Assur'a karşı çıkan bölge sık sık işgale maruz kalmıştır. Örneğin I. Salmanassar, Harran'dan Karkamış'a kadar uzanan bir bölgeyi işgal ederek ülke sınırları içine dâhil etmiştir (Cassin, 1966: 81). Aynı şekilde I. Tiglatpileser (M.Ö. 1117–1077) ve oğlu Aşşurbekala (1077–1057) bölgeyi yağmalamış (KUR KASKAL- ni) ve hatta bölgede daha sonra avlanmıştır. Tüm bu siyasi etkinliklere rağmen Assur, Harran'ı sürekli olarak kendine bağlayamamıştır. Assur kaynaklarında bölge veya ülke şeklindeki tanımlamalar mevcuttur. Bundan da Harran'ın bu dönemde kendine özgü bir politik ve daha çok Aramiler'den oluşan etnik bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır (Postgate, 1972–1975: 122).

Harran ve Harran Ovası büyük bir ihtimalle III. Salmanassar (M.Ö. 858–824) tarafından Tilbarsip'in ele geçirilmesi sırasında Assur topraklarına dâhil edilmiş ve Assur Devleti yıkılıncaya kadar bir Assur eyaleti ve Asur dini merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

Assur eyalet sistemini en açık ve ayrıntılı şekilde Harran'ın doğu komşusu olan Guzana eyaleti ile ilgili belgeler yansıtmaktadır. Harran da aynı sistemle yönetilmiş olmalıdır. Eyalet valisi, bölgesi içinde kral yetkilerine sahiptir. Eyalet içindeki diğer kentlerin yöneticileri, sivil ve askeri personel kendisine bağlıdır. Tüm siyasi ve ekonomik güç, yönetimi altındadır. Eyaletin ekonomik kaynakları doğrultusunda belli miktarlarda eşyayı, tarım ürünlerini veya madeni tazminat olarak merkeze gönderir. Ayrıca kendisine bağlı asker ve memurlara aileleriyle birlikte

bakmak zorundadır. Bir orduyu emri altında sürekli olarak hazır bulundurur, istendiği zaman istenilen yere sevk eder. Bunun yanında merkezden gönderilen görevlileri her türlü masraflarını ve ihtiyaçlarını karşılar.

Eyalet valisi tüm yerel güçlerin kumandanıdır. Bu güçler eyalete giriş ve çıkışları kontrol altında tutar. Assur ordularının bir sefer sırasında konaklayacakları garnizonları hazır bulundurur ve eyalet içinde huzur ve düzeni sağlar. “Kral Yolu”nun kontrol ve güvenliği de yerel güçlerin görevidir. Assurlu veya yerli olsun herkes eyalet içinde vergi vermek zorundadır. Sadece Assur ve Harran dini merkez olmaları nedeniyle vergiden muaf tutulmuştur (Postgate, 1972–1975: 58 vd.). Ayrıca her iki şehir diğerlerinden farklı olarak bazı siyasi haklara sahiptir. Assur krallarından V. Salmanassar (M.Ö. 726–722) her iki dini merkezin bu özel durumlarını ortadan kaldırdığında büyük siyasi karışıklıklar ortaya çıkmış ve sonuçta kral öldürülmüştür. Yerine geçen II. Sargon (M.Ö. 722–705) karışıklıkları önlemek için amacıyla ilk iş olarak Assur ve Harran şehirlerine eski haklarını tekrar iade etmiştir. Olayı II. Sargon şu şekilde dile getirmektedir: “Daha önceden vergi ve angarya işlerini tanımayan insanlara, kötü amaçla vergi ve angarya işler yüklendi. Bunun üzerine Tanrı Enlil bu işi yapanın üzerine tüm kinini kustu ve kendisi için kötü bir son hazırladı. Daha sonra beni Assur krallı yaptı ve krallık esasını, krallık tahtını, krallık tacını verdi.” Bu olay Harran’ın Assur için ne denli önem taşıdığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Daha sonraki yıllarda da Harran önemini korumuştur. Assur İmparatorluğu Devri’nde, gerek dini karakteri, gerekse stratejik önemi nedeni ile Harran özel bir konuma sahiptir. Hatta büyük olasılıkla Assurbanipal (M.Ö. 669–631/629) zamanında, 635 yılından itibaren devletin, Ninive’den sonra ikinci başkenti olmuştur (Hroda, 1971: 278). Batıya yönelik yeni seferlere çıkmadan önce, Harran Sin Tapınağı’na uğramak artık gelenek haline gelmiştir (Postgate, 1972–1975: 124).

Harran Bölgesi köyleri ile ilgili bir yoklamayı içeren bazı tabletler Ninive’de ele geçmiştir. Bu yoklamanın nedeni ve tarihi hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla Assurbanipal döneminde yapılmış ve kaleme

alınmıştır. Bu yoklamada özel isimler dikkate alındığında gerek Harran'da, gerekse Harran çevresindeki bölgelerde Arami çoğunluğun bulunduğu görülmektedir (Postgate, 1972–1975: 124).

Harran, yıkılmadan önce Assur Devleti'nin son dayanak noktası olmuştur. Bilindiği gibi Assur'a son dönemlerinde ilk büyük darbeyi Medler vurmaktadır. Dini merkez Assur M.Ö. 614 yılında kuzeyden gelen Medler'e karşı koyamamış, teslim olmuştur. Assur'un kurtuluş çabaları sonuç getirmez ve İ.Ö. 612 yılında Medler, Babil güçleri ile birlikte başkent Ninive'yi kuşatır. Üç ay süren kuşatmadan sonra Ninive işgal edilerek yağmalanır. Assur Kralı Sinşarişkun (İ.Ö. 627–612) büyük olasılıkla bu mücadele sırasında hayatını kaybetmiştir.

Bunun üzerine bir grup Assurlu Aşşuruballit (M.Ö.612–609) komutasında kuzeye doğru Harran'a ellerinde kalan son Assur toprağına çekilir Harran artık Assur'un son ve tek başkentidir Harran Ovası ise Assur'un elinde kalan son bölgedir. M.Ö. 614 yılında Med ve Babil güçleri Harran üzerine yürür. Büyük olasılıkla Harranı tahribattan kurtarmak amacıyla Assurlular şehri terk eder ve Fırat'ın batısına çekilir. Savunmasız kalan Harran şehri düşman eline geçer ve yağmalanır. Daha sonra Harran'a bir Babil garnizonu yerleştirilir. İ.Ö. 609 yılında Assurluların Harranı tekrar ele geçirmek için gösterdikleri çaba sonuç getirmez. Mısırın askeri desteğine rağmen Assurlular bu savaşı da kaybetmiştir. Son Asur Kralı Aşşuruballitt'in akıbeti belli değildir. Assur'un son kalesi olan Harran da tarih sahnesinden silinmiştir (Labat, 1962:96 vd.; Pritchard, 1969:304 vd.; Orthmann, 1975: 75; Scharff ve Moortgat, 1950: 426 vd.). Bundan sonraki yıllarda Babil egemenliğinin altına giren Harran dini karakterini ve bunun yanında siyasi açıdan olmasa da kültürel açıdan Assurlu özelliklerini korumasını bilmiştir. Babil'in son kralı Nabonid (İ.Ö. 556–539) zamanında en parlak dönemini yaşayan şehir, yeniden inşa edilerek eski görünümüne kavuşmuştur.

Harran'ın yeniden önem kazanmasının başlıca nedeni Nabonid'in annesidir. Annesi Addaguppi Sin Tapınağı rahibesiyken Harran'ın işgali üzerine bir yolunu bulup Babil'e kaçmış ve sarayda önemli bir yer edinmiştir. Oğlu Nabonid, Babil

Sarayı'nda büyüyerek, Babil krallarından II. Nabukadnezar'ın (M.Ö. 605–562) ve Neriglissar'ın (M.Ö. 560–556) hizmetine girmiştir. Saray içinde bir iç çatışmada rakiplerini ortadan kaldıran Nabonid, Babil tahtını ele geçirmiştir. Saray içinde krallığa yükselmesinde annesi büyük rol oynamıştır. Addaguppi, Assurbanipal Dönemi'ni, yani Assur'un en parlak döneminde 22 yıl yaşamış ve Assur'un son başkenti Harran'da bir üst düzey rahibesi olarak büyük çapta deneyim kazanmıştır (Pritchard, 1969: 560 vd.). Gerçek bir Assurlu olan ve bu özelliğini hiçbir zaman yitirmeyen Addaguppi, oğlunu da aynı doğrultuda yetiştirmiştir. Bu nedenle Nabonid Babil Kralı olarak farklı bir politika uygulamaya çalışmıştır. Babil'in önemli tanrıları Marduk, Nabu, Nergal yerine Assur İmparatorluk Dönemi'nin Sin, Şamaş ve İştar gibi en çok saygı gören tanrılarına eğilimini açıkça ortaya koymuştur. Bu tanrıların içinde de annesinin tanrısı Sin'e yani Harran'ın baş tanrısına özel ilgi göstermiştir. Bu nedenle etki alanı dışında kalan Harran'ı ele geçirmiş ve en kısa zamanda Harran'da imar faaliyetlerine başlamıştır (Labat, 1962: 104). Harran'ın baş tanrısına karşı eğilimini ve sevgisini açık bir şekilde ortaya koyması ve bu doğrultuda yeni faaliyetlere girmesi, Babil din adamlarını kızdırmış ve tepkilerine neden olmuştur. Kendisinin din kurallarını ayakları altına aldığı, kehanetleri karıştırdığı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Tutucu Babil rahipleri için Nabonid, artık tanrı tanımaz şaşkın bir fanatiktir. Hatta bir yerde ülkede hüküm süren açlık da kralın dini tutumuna bağlanmıştır. Tüm bu nedenle karşısına güçlü bir muhalefet çıkınca, Nabonid, Babil yönetimini oğluna bırakarak ülkeyi terk etmiştir. On yıl boyunca Arabistan'da siyasi ve ekonomik faaliyetlerde bulunduktan sonra, Pers Kralı Kiros'un güçlenmesi ve ülkeyi tehdit etmesi üzerine Babil'e geri dönmüştür. Yeniden Babil'de yönetimi ele alınca, ilk işi olarak daha önceden Babil'e getirilen Sin, Nusku ve eşlerinin heykellerini Harran'a merasim alayları refakatinde geri götürmüştür. Sin Tapınağı Ehulhul'da görkemli ayinler yapılmış, Harran büyük kutlamalara sahne olmuştur.

Fakat Harran'ın bu mutluluğu fazla devam etmemiş, Persler M.Ö. 539 yılında Dicle Nehri'nin iki tarafından güneye inerek başta Babil olmak üzere tüm ülkeyi ele geçirmiştir. Bu arada esir alınan Nabonid'in akıbeti meçhul kalmıştır. Nabonid

yönetiminden nefret eden Babil halkı, Kiros'u bir kurtarıcı gibi büyük bir coşkuyla karşılamışlardır (Klengel, 1989:395 vd.; Oastes, 1986:131 vd.).

Harran ve Harran ovası, bundan sonraki yıllarda Perslerin, Büyük İskender'in, Partların siyasi hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha sonraki dönemlerde Nasturiler ve Hristiyanların da yaşadığı Harran, M.S. 640 yıllarında Hz. Ömer zamanında İyaz Bin Ganim komutasındaki bir ordu tarafından savaşımadan alındıktan sonra, Harran'da İslami Dönem başlamış ve 600 yıldan fazla bir zaman devam etmiştir. M.S. 744–750 yılları arasında Emevilere başkentlik yapan Harran'da ayrıca Abbasiler, Artuklular; Zenginler gibi beylikler ve Selçuklular hüküm sürmüştür. Eyyubiler Dönemi'nde bölgede bulunan Haçlılarla devamlı seferler yapılmıştır. 1260 yılında Moğol işgali sırasında tamamen yıkılan Harran, bir daha eski parlak günlerine geri dönememiş, bu tarihten itibaren hem ekonomik, hem de siyasi önemini Edessa'ya, yani Şanlıurfa'ya devretmiştir (Yardımcı, 1997: 759; 1990: 270; Hell, 1981: 229).

1. 2. 2. Stratejik Konumu

Harran ve ovası Asya içlerini Doğu Akdeniz ile birleştiren ve Güneydoğu Anadolu'nun Suriye sınırına paralel olarak doğu-batı istikametinde uzanan ünlü “Kral Yolu” üzerinde bulunmaktadır. Eski Çağ'ın en erken dönemlerinden itibaren kullanılan bu yol, Assur İmparatorluğu zamanında farklı bir düzenlemeye sahne olmuştur, Harran Şarri adıyla devlet kontrolü ve garantisine sahne olmuştur.

Bu yol ve bu yola bağlı merkezler üzerinde araştırmalarda bulunan K. Kessler, Güneydoğu Anadolu, Assur merkezlerine ve bu merkezleri birbirine bağlayan yol sistemlerine büyük çapta açıklık getirmiştir. Belli aralıklarla kurulan askeri karakollar sayesinde bu yollar siyasi ve ticari girişimlere büyük bir rahatlık getirmiş olmalıdır. Belli mesafelerde at ve araba değiştirme suretiyle resmi haberleşmelerde de Harran Şarri büyük bir sürat sağlamıştır (Kessler, 1980: 183 vd.). Bu yolların dış görünüşleri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ancak Forbes, büyük merkezler arasında günümüzde olduğu gibi yolların daha geniş olduğunu, hatta

kısmen de taş kaplı olduklarını düşünmektedir (Forbes, 1955: 135). Devlet kontrolü altındaki bu yollar, doğrudan doğruya büyük merkezlerin yakınından geçmektedir. Yakın olan merkezler bu yola büyük bir özenle bağlanmış, bu şekilde yolun gereksiz yere uzanması engellenmiştir.

Harran'ın üzerinde bulunduğu "Kral Yolu", Assur Bölgesi'nde eski adı Naşibina olan Nusaybin'e ulaşmakta, buradan Kızıltepe üzerinden Urfa Bölgesi'ne yönelmektedir. Eski adı Guzana olan Tell Halaf'a ulaşan yol, buradan Balihu'ya uzanmaktadır. Balihu, Harran Ovası'nın güneyinde, Suriye toprakları üzerinde aranmış, fakat günümüze kadar çok farklı tekliflere karşın tam olarak lokalize edilememiştir (Kessler, 1980:201 vd). Harran Ovası'nın ve Harran'ın önemi bu yol güzergâhı takip edildiğinde tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu yol, yani Harran Şarri, Balihu'dan doğrudan doğruya batıya devam edeceği yerde, kuzeye yönelerek Harran Ovası içine girmekte ve Harran'a ulaşmaktadır. Yolun kuzeye yöneltilerek uzatılması ancak ovanın ve Harran'ın ekonomik ve stratejik önemiyle açıklanabilir. Harran ayrıca önemli bir ticaret merkezidir (Postgate, 1972–1975: 123). "Kral Yolu", Harran'dan tekrar güneye yönelmekte ve batıda bulunan Til Barsip üzerinde Akdeniz'e ulaşmaktadır.

Bunun yanında Harran'dan kuzeye devam eden daha başka yollar bulunmaktadır. Bu yollar batıya kıvrılarak Fırat üzerinde Orta Anadolu içlerine kadar uzanmaktadır. Assur Ticaret Kolonileri Devri'nde de Assurlu tüccarlar bu yolu kullanmışlardır (Goetze, 1957: 73).

Suriye steplerine açık olan Harran Ovası bir taraftan "Kral Yolu" ile hem Doğu Akdeniz, hem de Mezopotamya içleriyle bağlantı içinde olurken, diğer taraftan Anadolu içine uzanan konumu ile güney bölgelerin Anadolu ile birleştirmektedir. Bu nedenle de son derece önemli stratejik bir konuma sahiptir.

1. 3. ARAŞTIRMA VE KAZI TARİHİ

Harran ve Harran Ovası çok sayıda gezgin tarafında ziyaret edilmiştir. Bunlar arasında Sachau ve Preusser'in izlenimleri önem taşır. 1960 yılında Pagnon'un bu bölgede yaptığı gezi sırasında, birisi Şanlıurfa'nın 21 km doğusundaki Anaz Höyük'te bulunan ve Yeni Assur Devri'nin geç safhasına tarihlenen, diğeri ise Harran'ın 6 km kuzeydoğusundaki Eski Harran'da bulunan Yeni Babil Dönemi'ne tarihlendirilen iki stel bulunmuştur (Pagnon, 1907).

Harran Ovası'nda ilk sistemli kazılar 1950 yılında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından başlatılmış (Lloyd ve W. Brice, 1951. 81 vd. ; Rice, .1952: 36 vd.) ve 1950- 1951, 1956 ve 1959 yıllarında kazılar sürdürülmüştür. Bu kazılar S. Lloyd, W. Brice, S. Rice ve J.B. Segal tarafından gerçekleştirilmiştir, daha çok Ulu Camii çevresinde yoğunlaşmıştır. Daha çok İslami kalıntıların ortaya çıkarıldığı bu kazılar sırasında yazıtlar ve steller tespit edilmiştir. Bu buluntular nedeniyle Ehulhul'un Ulu Camii çevresinde bulunabileceği ileri sürülmektedir. Ayrıca derin bir sondaj çukurunda M.Ö. 3 bin tabakalarına inilmiştir. Buradan çıkan malzeme U. Moortgat-Correns tarafından Tell Huera kültür çevresine bağlanmıştır (Prag, 1970: 63 vd. ; Moortgat- Correns, 1972: 32 vd.). Harran ve Eski Harran'da ele geçen steller C. J. Gadd tarafından filolojik açıdan, J. Börker-Klahn tarafından sanat açısından değerlendirilmiştir (Gadd, 1958: 35; Börker- Klahn, 1982: 229 vd.). Özellikle steller üzerindeki kitabeler Nabonid Devri ve bu devrin sonlarına büyük çapta açıklık getirmektedir. Bunların dışında British Museum'daki Yeni Babil steli de büyük bir olasılıkla Harran kökenlidir. Bu stelin buluntu durumu ve İngiltere'ye gidiş şekli belirsizdir (Orthmann, 1975: 326).

Harran kazıları sırasında İngiliz Arkeoloji Enstitü'sü, Urfa'nın 16 km güneydoğusundaki Sultantepe'de de N.Gökçe ve S. Lloyd başkanlıklarında kazıya başlanmıştır. Bu kazılar sonucunda Roma, Hellenistik ve Assur tabakaları açığa çıkarılmıştır. M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenen Yeni Assur tabakasında ele geçen tablet arşivi daha çok edebi ve dini metinlerden oluşmaktadır. Bunun yanında bazı eponim adları da tespit edilmiştir (Lloyd ve Gökçe, 1953: 27 vd.). Aynı programda içinde bir

stelin bulunması üzerine (Gadd, 1951:108 vd.) N. Gökçe ve S. Lloyd, Harran'ın 10 km kuzeyindeki Aşağı Yarımca'da da kısa süreli bir kazı yapmıştır. İngiliz Arkeoloji Enstitüsü ayrıca Harran çevresinde ve Tektek Dağları'nda daha çok Orta Çağ kalıntılarına yönelik kısa süreli bir yüzey araştırması yapmıştır. 1983 yılında Harran Höyük'te Dr. N. Yardımcı tarafından başlatılan kazılar devam etmektedir. Harran'da üst tabakalarda yapılan kazılarda M.S. 7-13 yüzyıllarda sürekli iskân gören İslami Dönem'e ait büyük bir kent kalıntısı açığa çıkartılmıştır. Tunç Çağları'na tarihlenen Suriye üslubunda p.t. yapımı insan figürin ve figürin başları, Assur Dönemi ve Yeni Babil dönemleri ile ilgili önemli arkeolojik verilere ulaşılmıştır. Bu kazı çalışmalarında elde edilen buluntular Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir.

1995 yılında Şanlıurfa'nın 4 km güneydoğusunda bulunan Kazene Höyük'te Virginia Üniversitesi adına Patricia Wattenmaker tarafından başlatılan kazılar sürmektedir (Wattenmaker, 1997: 81 vd.).

Görüldüğü gibi Harran ve ovası tarih kaynaklar, bölgenin coğrafi konumu ve gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar değerlendirildiğinde kültür tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

1. 4. HARRAN'IN TUNÇ ÇAĞI'NDAKİ YERİ

1. 4. 1. İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3. Binyıl)

Kalkolitik Çağı izleyen İlk Tunç Çağı hakkında göreceli olarak daha fazla bilgiye sahibiz. D. S. Rice'in çalışmaları Harran'da, en azından kazılan alanda, bu döneme ilişkin üç yapı katının varlığını ortaya koymuştur. M.Ö. 3. binyılın ortalarına rastlayan ilk yapı katında taş temelli, kabaca inşa edilmiş, bitişik düzenli, yarı dikdörtgen planlı küçük kerpiç yapılar görülür. Bunu izleyen İlk Tunç Çağı'nın son evresi ise iki yapı katı halindedir: İlk yapı katında iki evreli, taş temelsiz büyük bir kerpiç yapının kalıntıları saptanmış; diğerindeyse karışık küçük kerpiç yapıların varlığı belirlenmiştir. Hayvan ve kadın heykelcikleri, savaş arabası modellerinin yanı sıra, keramikler yine Suriye ve Mezopotamya'nın çağdaş merkezlerinde

karşılaşılanlarla benzerlik göstermektedir. Gerek Sultantepe ve Aşağı Yarımca höyüklerindeki kazılar ve gerekse ovadaki yüzey araştırmalarından bu döneme ait çok sayıda örnek sağlanmıştır. Bunlara göre, Harran dâhil tüm ovanın Kalkolitik Çağ'dan İlk Tunç Çağı sonuna değin, anavatanı Kuzey Suriye olmakla beraber, kuzeyde Keban Bölgesi, güneyde Ras- Şamra, batıda Tarsus- Mersin, doğuda da Urmiye Gölü'ne değin uzanan ortak ve büyük bir kültür bölgesi içinde yer aldığını söyleyebilecek durumdayız. Önceden de sözünü ettiğimiz gibi, yazılı belgelerde Harran'ın adı karşımıza ilk kez, Suriye'de dönemin en güçlü kent devletlerinden biri olan Ebla Krallığı'nın merkezinde bulunan tablet arşivinde bulunur. M.Ö. XXIV. yüzyılın öncesine ait olan bu bilgiler, diğer kent devletlerine gönderilen elbise, kumaş ve kimi armağanların listelerinden elde edilmektedir. Ebla arşivi sayesinde Harran'ın en az bu dönemde, Zugalum adındaki bir kraliçe tarafından monarşi bir düzenle yönetildiği anlaşılmaktadır. Yerel bir sülale tarafından yönetilen bağımsız kent, güneydeki Ebla Krallığı'nın egemenlik sahası içinde kalmaktaydı. Harran'ın kendine ait toprağı olmakla birlikte, dönemin iki büyük kenti olan Ebla ve Marininkiyile kıyaslanmayacak kadar küçüktü. Ancak Harran'ın bu dönemde diğer Suriye ve Mezopotamya merkezleriyle siyasal ilişkileri konusunda yeterli bilgiye hala ulaşılmamıştır (Özfırat, 2005: 35).

Buna karşılık ticari içerikli olan söz konusu listelerden, kent devletlerinin organizasyonu hakkında bazı bilgiler edinilmesi mümkündür. Bunlara göre krallın yanında, vekil, muhafız ve kurye gibi öteki saray görevlilerin bulunduğu, büyük bir aile grubu olarak tanımlanan, Yaşlılar Meclisi'nin varlığı anlaşılmaktadır. Harran'da Zugalum adlı kraliçenin yanında badalum unvanını taşıyan İr[-az-II] adında krala yakın bir görevli daha bulunmaktadır. Listelerde, Harran yöneticisi için “ en” yani kral sözcüğünün kullanılması gerekirken, badalum sözcüğü ile karşılaşılır. Bu özellik aynı bölgedeki öteki kentlerde de vardır. Sözelimi bir belgede: “ Ra'ak kralı, İritum Kralı, Harran badalumu, Sanapzagum badalumu, Ursaum badalumu için armağanlar”dan; bir diğerindeyse “Badalum için kumaşlar (ve) kozmetik yağı (ve) Harran kraliçesi Zagalum için kozmetik yağı (ve) kumaşlar”dan söz edilmektedir. Bu kanıta karşın, kent devletindeki en yüksek ünvan olan badulum'un ne anlama geldiğini şu anki elde bulunan arkeolojik veriler açıklayamıyor. “ Harran kralı ve

onun badalumu” şeklindeki ifadeden anlaşılabacağı üzere, kraldan farklı bir görevliyi ifade etmektedir. Bu konudaki en güçlü olasılık, badalum’un kralın vekili olarak, onu temsil eden bir görevliye kraliçe tarafından vekâlet verilmesidir (Özfırat. 2005: 36).

Yine bu kumaş listelerine göre, Harran badalumu Ebla’ya yaptığı bir seyahatte, 40 ve 50 şekel ağırlığındaki altın külçeler ve 40–60 şekel değerinde gümüş hançerler gibi armağanlar kabul etmiş; Ebla’daki Tanrı Kura’nın tapınağına yemin etmek ve yağ sunmak karşılığında da küçük armağanlar almıştır. Bu törenler M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı içinde Ebla Krallığı ile Harran arasındaki dostluk ilişkilerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Bu ilişkilerde Kraliçe Zugalum önemli bir rol oynamıştı. Bu yüzden de Ebla sarayını ziyareti sırasında zengin armağanlarla onurlandırıldı.

M.Ö. XXIV. yüzyılın ortalarında, kentin tüm bölgeyle birlikte bir süre Akkadlı Sargon’un eline geçtiği, bu kralın Amanos ve Toroslar’a doğru seferler düzenlemiş olması nedeniyle düşünülebilir. Sargon’dan bir süre sonra tahta çıkmış olan Naram- Sin’in, kendisini Kuzey Mezopotamya’daki Subartum ülkesinin hâkimi olarak tanımlamış olmasından, Harran ve yöresinin bu kralın yönetimi altında olduğu söylenebilir

1. 4. 2. Orta ve Son Tunç Çağlar (M.Ö. 2. Binyıl)

Bu döneme ait ilk yazılı belge, Assur’u güçlü ve büyük bir devlet haline getirmiş olan I. Şamşı Adad’a (M.Ö. 1812- 1797) ilişkindir. Assur’u bağımsızlığına kavuşturan bu kral, bu yayılma siyaseti sırasında oğlu İşme Adad’ı da Mari’nin yöneticiliğine atamıştı. Her iki kralın Mari arşivinde bulunan belgelerinde Harran ve kralı Asditakim’in adları geçmektedir. Ayrıca I. Şamşı Adad’ın, Harran’ında içinde bulunduğu Zalmaqum Ülkesi’ne karşı bir sefer düzenlediği bilinmektedir. Belgelerde geçen biçimiyle bir kralın yönetimindeki kentin bu dönemdeki siyasal durumu hakkında kesin bir şey söylemek olanaksızdır. Ancak I. Şamşı Adad’ın, Orta Fırat ve Yukarı Mezopotamya’daki egemenliği göz önüne alınacak olursa, Harran’ın tam

anlamıyla bağımsız olmadığı, kısa bir süre de olsa Assur egemenliği altına girdiği düşünülebilir (Özfırat, 2005: 37).

I. Şamşı Adad'ın ölümüyle Assur tahtına oğullarından İşme Dagan, Mari tahtına ise İşmi Adad'ı devirerek, Mari sülalesinden Zimri- lim (M.Ö. 1779- 1761) geçmiştir. İşme Dagan'ın krallığında Assur'un eski sınırlarını yitirerek, egemenliğini yalnızca merkezi bölgede sürdürmesine karşılık Orta Fırat, Belih ve Habur vadileri Zimri-lim'in denetimi altındaydı. Ancak Harran merkez olmak üzere Zalmaqum Ülkesi'nin, Zimri-lim'e karşı belirli oranda bağımsızlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Zimri-lim'e ait bir mektupta, Harran kralı Amurrulu Asditakim, Zalmaqum kralları, Suqaqu ve Amurrulu Bene Yamina kabilesi yaşlılarının Harran'daki Sin Tapınağı'nda bir antlaşma imzaladıklarından söz edilmiştir. Bu yazılı belgeye göre kent I. Şamşı Adad'ın ölümünden sonra yerel krallarca yönetilen otonom bir yapıya sahipti.

Eski Babil metinlerinde adının geçmesi, Harran'ın bu çağda ticari açıdan öneminin giderek arttığına bir kanıt olarak ele alınabilir. Ancak kentte ve yörede yapılan kazılar henüz M.Ö. 2. binyılın ilk yarısına ilişkin fazla arkeolojik bir kanıt sağlamamıştır. Nitekim bölgede yapılan yüzey araştırmalarında da, söz konusu döneme ilişkin fazla sayıda keramik ele geçirilememiştir (Goetze, 1953: 51–72).

Eski Assur Koloni Dönemi'ne ilişkin sözünü ettiğimiz yazılı kaynaklardan sonra, kenti dorudan doğruya ilgilendiren yazılı belgelere uzun bir süre rastlanmaz. Ancak M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısı içinde, tüm bölgeyle birlikte Harran'ın da Hurri-Mitanni etkisi altına girdiği genellikle kabul edilmektedir. Bundan sonra Harran adı karşıma M.Ö. XIV. yüzyılın ilk yarısı içinde başlayan Hitit-Mitanni mücadeleleri sırasında çıkmaktadır. Hitit kralı I. Şuppiluliuma (M.Ö.1380–1345) Mitannilere karşı düzenlediği bir seferde, Kargamış kralı olan oğlu Pijasili (Şarrikuşuh) ile Mitanni prensi Mattiwaza, Waşşukani'ye giderken Harran'ı alarak vasal statüsüne almışlardır. Mattiwaza'nın, Mitanni Krallığı boyunca süren Hitit egemenliği, onu izleyen I. Şattuara döneminde son buldu (Özfırat, 2005: 38).

M.Ö. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile M.Ö. XIV. yüzyılın başlarında bir süre için Mitanni egemenliğinde kalmış olan Assur, Mitanni Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sırasında güçlenmeye ve etki alanını kuzeybatıya doğru genişletmeye başlamıştı. Nitekim I. Adad-Nirari'ye (M.Ö.1350–1275) ait Assur'da bulunmuş yazıtlar bu konuda kimi bilgiler vermektedir. Yazıtlardan öğrendiğimiz bilgilere göre I. Adad- Nirari, I. Şattuara'yı yenerek Hanigalbat'ı vasal statüsüne almış, oğlu Wasaşatta'nın isyanı üzerine bölgeye yeniden gelerek, Harran Kalesi dâhil olmak üzere, Orta Fırat Bölgesi'ni Karkamış'a değin ele geçirmiştir. Yazıtta yen kurulmuş bir eyaletten hiç söz edilmemiş olmasına karşın, metnin sonunda Wasaşatta'nın kralı kenti olduğu bildirilen Taidu'da bir Assur sarayı yapılmış olduğundan söz edilmesi oldukça ilginçtir. Çünkü daha sonraki Assur krallarının, sarayları, hemen daima yeni kurdukları eyaletlerde inşa ettirmiş olduklarından yola çıkarak, bu sarayın da kuzeyde yeni oluşturulan bir eyaletle ilişkili olduğu düşünülebilir. Ancak I. Adad-Nirari'nin oğlu I. Salmaneser (M.Ö.1274–1245) dönemine ait yıllıklarda, yeniden bir Hanigalbat kralından ve krala karşı düzenlenen seferden söz edilmiş olması, Assur'un kuzey sınırlarındaki egemenliğinin tam olarak sağlanamadığına işaret etmektedir.¹

I. Salmaneser'in Hanigalbat seferini anlatan Assur'da bulunmuş alabaster bir tablette, kuzey bölgelerinin yeniden fethi anlatılmaktadır. Tabletten anlaşıldığı kadarıyla Hanigalbat üzerindeki Assur baskısının I. Salmaneser döneminde de devam ettiği, kralın, son Mitanni hükümdarı Şattuara'yı yenerek, Hanigalbat'ı Assur'un bir parçası haline getirdiği anlaşıyor. I. Salmaneser'in bu seferiyle ilişkili olarak andığı yer adları, babasının yıllığındakilerin aynen bir tekrarı gibidir; Harran Kalesi'nin ve Fırat üzerindeki Karkamış'a değin uzanan bölgenin fethinden buradan da söz edilmiştir.²

Assur ile Anadolu arasında tampon bir devlet rolünü oynayan Mitanni Krallığı'nın yıkılışı, yavaş yavaş Assur'u güçlü bir imparatorluk haline getirecek gelişmelere yol açmış olmakla birlikte, I. Salmaneser'in oğlu I. Tukulti-Ninurta'dan (M.Ö. 1244- 1208) sonra gelen krallar döneminde Assur Devleti gücünü bir kez daha

¹ 1928-29, "Die Kampfe Adadner_ris I gegen Hanigalbat", Archiv für Orientforschung 5, 89-100.

² 1928-29, "Die Kampfe Adadner_ris I gegen Hanigalbat", Archiv für Orientforschung 5, 89-100.

yitirerek, coğrafi alan olarak oldukça küçüldü. Eski gücüne ancak I. Tiglath-Pileser (M.Ö. 1115- 1077) döneminde kavuştu. Bu döneme ait kayıtlarda Harran adı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Assur'daki Anu-Adad Tapınağı'nda bulunan prizmalar üzerinde bu konuda aynen şu bilgilere rastlanır: “Harran Ülkesi'nde ve Habur Irmağı bölgesinde 10 güçlü fil öldürdüm 4 fili de canlı olarak elime geçirdim. (öldürdüğüm fillerin) derilerini ve dişlerini, öteki fillerle birlikte kentim Assur'a getirdim.”

Anlaşılabacağı üzere, yıllıkta kentin bu dönemdeki siyasal konumu ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bununla birlikte I. Tiglath-Pileser'in Batı Akdeniz kıyılarına değin uzandığı, özellikle Aramilere karşı düzenlediği seferlerde de Fırat'ı 28 kez geçmiş olduğunu bildirmesi, Harran Bölgesi'nin, devamlı olmasa da sık sık Assur denetimi altına girmiş olduğuna kanıt sayılabilir.

Bu dönemde etkilerini iyiden iyiye artırmış Sami kökenli bir halk olan Aramilerin göçleri, Suriye'deki mevcut durumun berrak bir biçimde anlaşılmasını engellemektedir. Ancak batıda Suriye, doğuda da Fırat Irmağı ve kollarının vadilerine yerleşen bu halkın Assur üzerindeki baskısını giderek artırdığı da açıktır. Nitekim I. Tiglath-Pileser'in oğlu Aşşur-bel-kala'nın (M.Ö. 1704–1057) seferlerinin çoğunu Fırat ve Dicle vadilerindeki Aramilere karşı yapılanlar oluşturmuştur. Özellikle Ninive'de Kırık Obelisk'te geçen (Luckenbill, I: 390) , “ O yıl Samnu ayında Mahiranu Ülkesi'nden Harran Ülkesi'nin Suppu (ya da Rupp) kentine değin Aramileri yağmaladı.” Şeklindeki ifade, bu dönemde Harran'ın bir Arami kenti ya da en azından Arami nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgenin bir kenti olduğunu düşündürür (Özfırat, 2005: 42).

Eldeki belgelerin ışığında, Orta Assur Dönemi'ndeki Harran kentinin durumu hakkında daha fazla bir şey söylenemez. Nitekim bu konuda bir görüş birliğine de varılabilmiş değildir. Sözgelimi kimi bilim adamları, bu dönemde kentin hiçbir şekilde Assur'a bağımlı olmadığını savunurken; kimileri Harran'ın önce vasal sonra eyalet statüsünde olduğunu savunurlar.

Kentte yapılan İngiliz kazılarında ve halen yürütölen Türk kazılarında, şimdilik M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısına ilişkin arkeolojik malzemenin bulunmamış oluşu, belgelerde geçen tarihsel olaylar düşünölecek olursa oldukça şaşırtıcıdır. Ancak bu döneme ait kazılmış alanların şimdilik oldukça sınırlı olduğunu unutmamak gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

FİGÜRİNLER VE FİGÜRİNLERE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLAR

2. 1. FİGÜRİNLER

Figürin, sözlük anlamı olarak genellikle canlı varlıkları betimleyen, kolay taşınabilir nitelikte olan, üç boyutlu küçük sanat ürünleri olarak tanımlanmaktadır. Figürinler, taş, ahşap, pişmiş toprak, maden gibi her türlü malzemeden yapılabilirler. İdoller ise, tanrı görüntüsü veya resmi, tanrılara adak olarak sunulan taş veya çeşitli hammaddelerden yapılmış, stilize, tanrı ve tanrıça heykelcikleri, tapınma aleti ya da nesnesi olarak kullanılmış eserler şeklinde tanımlanmaktadır.

İnsan betimlemesinin bilinçli olarak abartılması, şematize edilmesi veya kısaltılması idollerin figürinlere göre farklı tanımlanmasını sağlamaktadır (Gündoğan, 1994: 3). Anadolu arkeolojisinde gelişen bir terim olarak ele alırsak; genellikle yüksek plastik biçimli, doğal özellikler gösteren örnekler için “figürin”, ya da “heykelcik” yassı veya silindirik tarzda, ayrıntıdan arınmış, çok daha soyut olanlar için de yaygın olarak “idol” terimi kullanılmaktadır (Gündoğan, 2003: 3).

İnsan, hayvan ve nesne figürinleri, geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergesi olarak; ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, maskeler, kült binaları gibi verilerle birlikte, bazen bulundukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak; bazen de nesnel şekilde yorumlanabilirler. Figürinler, çok çeşitli şekillerde değerlendirilebilirler. Ancak, ister tipolojik, ister anlamsal farklılıkları açısından ele alınmış olsunlar, son derece çeşitlilik gösteren, kapsamlı nesnelerdir ve yorumlanmaları da en azından bu nesnelerin kendileri kadar geniş bir kategori oluşturur.

Figürinler, insan kültürünün doğada var olmayan bir nesnesinin yapılması anlamında ilk ve gerçek üretimlerden birisidir. Bu nesneler, kültürün önemli bir ögesi olarak değerlendirilmektedir ve kültürün yönleriyle sistemli bir ilişki içindedir. Figürinler onları yapan insanların kültürlerini bize aktarırlar. Figürinlerin toplumsal

kültür içindeki anlamları ve yerleri düşünüldüğünde; bu objelerin işlevsel, toplumsal, teknolojik, inançsal gibi çok çeşitli anlamlar yüklendiği görülmektedir.

Yapılan değerlendirmelerde, figürinler çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak konu, şekil, tür gibi çeşitli kategorilere ayrılırlar. Ancak hiçbir kategoriye girmeyen figürinlerin; çeşitliliğe, ince ayrımlara, farklılığa ve yapımlarındaki ustalığa göre kendi başlarına ele alınarak değerlendirilmeleri gerektiği düşünülmektedir. Arkeolojide yoğun olarak kullanılan bu değerlendirme, nesnel bakış şeklinde yorumlanabilir (Hodder, 2005: 10.) .

Bu buluntu türünün, yapıldıkları ve kullanıldıkları dönemlerde nasıl bir amaca hizmet ettikleri uzun süre düşünülen ve tartışılan konulardan birisi olmuştur. Ancak figürinlerin ortaya çıkışları, birbirlerinden farklılaşmaları, birbirlerini etkilemeleri, yayılımları, ortadan kalkışları türlü etkenlere bağlı olarak gelişim göstermektedir ve bu nedenle değerlendirilmeleri için figürinlere çok yönlü bakış açıları ile yaklaşmak gerekir.

Bir kültürün anlaşılabilmesi, tanınabilmesi için o kültürü meydana getiren insanların, o günkü doğal çevrelerinin, içinde yaşadıkları biyolojik ortamı oluşturan hayvan ve bitki topluluklarının, insan, hayvan ve bitki ilişkilerinin, ellerindeki kaynaklardan yararlanma biçim ve derecelerine bağlı olarak ekonomilerinin, teknolojilerinin, sosyal, politik, sanatsal düzeylerinin anlaşılması gerekmektedir. Aynı bağlamda, o kültürleri oluşturan insan kaynaklarının içinde, figürinler çoğu zaman teknolojik ve tipolojik bir sınıflama yapılarak incelenirler. Yapısal özellikleri, biçimleri, miktarları, yapım ve kullanım amaçları, değişimleri, yayılımları gibi çalışmalar figürinlerin doğru bir şekilde kavranması ve anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

2.2. FİGÜRİNLERE KAVRAMSAL YAKLAŞIMLAR VE BU BULUNTU TÜRÜNÜN DEĞERLENDİRME YÖNTEMLERİNE GENEL BAKIŞ

İnsan, hayvan ve nesne figürinleri, genellikle geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergeleri olarak yorumlanmaktadır. Bu yorumlarda, figürinlerin bazen ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, kült binaları gibi verilerle birlikte; bazen bulundukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak; bazen de tek başına ele alındıkları görülür. Geçmiş toplumların inanç sistemleri ve uygulamalarıyla ilgili olarak kesin bir şeyler söylemek zordur. Ancak, arkeolojik yerleşim alanlarının ve nesnelerin incelenerek yorumlanmaları yoluyla yapılan sistemli araştırmalar, bize geçmiş insan etkinliklerinin izleriyle tarihöncesi öğeler arasındaki ilişkileri yeniden kurgulama olanağı sağlar.

Kavram olarak, taşınabilir sanat kapsamına da alınan figürinlerin geçmişteki ana tanrıça inancının varlığına dair belge olarak sunulduklarından bahsedilmiştir. Avrupa’da bu heykelciklerin yorumlanması ile ilgili olarak “Ana Tanrıça” kültü, bereket, hamilelik gibi çok sayıda cinsiyete yönelik, feminist kuram yer alır. Ancak, bu kuramlar günümüzde çok oldukça çeşitlenmiştir ve bize pek çok bakış açısını gösterirler. Öte yandan, bu objeler sanatın ve inancın kökeni, sosyal ve sembolik etkenlerin, yerleşik yaşam ve evcilleştirme ile birlikte neden ve nasıl geldiği gibi çok çeşitli ve kapsamlı sorulara yönelik olarak da araştırılmışlardır. Yakındoğu’da Neolitik Dönem ile ilgili yapılan yeni araştırmaların sonucunda, Neolitik kavramının, kuramsal açıdan elde edilen verilerle, sanıldığı kadar basit bir köy yaşantısından ibaret olmadığı, yerleşmelerde gelişkin sosyal bir yaşam ve düzenli bir inanç sisteminin var olduğu (Verhoeven, 2005: 42, Özdoğan, 2004: 50); Levant ve Anadolu boyunca yer alan yerleşmelerden elde edilen buluntular yoluyla görülmüştür. Özellikle Doğu Akdeniz bölgesi için, inanç göstergeleri olarak kabul edilebilecek olan bu buluntuların yorumlanması işlevsel, süreçsel ve sosyal evrim gibi çeşitli bakış açılarını kapsar (Boyd, 2005: 25). İnançla ilgili uygulamaların, çevreye uyum sağlamanın bir yolu olarak, çevresel şartlardaki değişikliklerle ilişkili olabilecekleri yönünde düşünülür (Rollefson, 2000). Afrika, Avustralya, Amerika ve

Okyanusya Adaları'nı kapsayan etnografik çalışmalar da, çeşitli bakış açılarıyla, elde edilen verileri yorumlama çabası içerisinde olmuşlardır. Bu çalışmalardan kimilerinde Marksist bir bakış açısından yola çıkılarak Şamanistik ya da mitolojilere dayanan; kimilerinde de bağlam ile ilgili (Whitehouse,1990: 21) yorumlar söz konusudur.

Figürinlerin işlev, yapı ve anlamsal olarak değerlendirilmeleri bir yana, ait oldukları dönemlere ilişkin ideoloji ve bağlamsal arka plandan bir tablo sunmaları da oldukça önemlidir. Burada, geçmişin sosyal ve politik davranışlarını yeniden kurgulamak için, figürinlere dair yorumların nasıl üretilebilecekleri sorusu karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse, tarihöncesi dönemlerden beri çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan figürinlerle ilgili olarak yapılmış pek çok yorumun yanı sıra, bu yorumların ortaya konuş süreçleri de göz ardı edilmemelidir. Ancak, bu oldukça tartışmalı bir konudur ve tartışmalar yorumların içerisinde geçen kavramlara dek varabilmektedir. Bu nedenle, figürinlerle ilgili olarak yapılan belli başlı yorumların; hangi düşünce sistemlerinden, hangi dönem, politik ve felsefi akımlardan yola çıkılarak yapıldığı, yapılan yorumlarda arkeologun kendi birikiminin etkisinin ne olduğu gibi soruların yanıtlarını arayabilmemiz için öncelikle, konuyla ilgili inanç, ritüel, kült gibi terimlere ve kavramlara değinilecek; figürinlerin bu kavramlar içerisindeki yeri ve konuyla ilgili araştırmalar için önerilen bazı yöntemler üzerinde durulacaktır.

2.3. FİGÜRİN KAVRAMI VE BU KAVRAMIN İNANÇ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Figürinler genellikle inanç sistemlerinin göstergeleri olarak yorumlanmışlardır. Türkçe sözlüklerde inanç; belli konu başlıklarına daimi veya geçici verilen değer (1) bir düşünceye gönülden bağlı bulunma (2) inanılan şey, görüş, öğretisi (3) insanın kendini "tanımlanabilir" kılma yollarından biri (4) olarak tanımlanmaktadır. İnanç, insanların kendilerini bağlı gördükleri ve karşısında güçsüz kaldıkları doğa ve toplum olaylarını üstün güçlerle açıklama eğilimlerini anlatır. Bu bağlamda, inanç sistemleri bir yandan da, bu nitelikteki tasarımların, kurallar, kurumlar, törenler vb. biçimlerde örgütlenmesini belirtmektedir.

Figürinler, heykelle karşılaştırıldığında daha küçük boyutlu, simgeleşmiş ama heykel gibi tek başına simge haline gelmemiş olan, ‘İnsan bedeninin küçük eşlemleri’dir (Hodder, 2005: 7). Daha önce belirtildiği üzere, insan, hayvan ve nesne figürinleri, geçmiş toplumların inanç sistemlerinin göstergeleri olarak; ölü gömme gelenekleri, sıvalı kafatasları, maskeler, kült binaları gibi verilerle birlikte, bazen bulundukları toplumların yaşadıkları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak; bazen de nesnel şekilde yorumlanırlar. Figürinler, çok çeşitli şekillerde değerlendirilebilirler. Ancak, ister tipolojik ister anlamsal farklılıkları açısından ele alınmış olsunlar, son derece çeşitlilik gösteren, kapsamlı nesnelerdir ve yorumlamaları da en azından bu nesnelerin kendisi kadar geniş bir kategori oluşturur.

Bu buluntu türünün, yapıldıkları ve kullanıldıkları dönemlerde nasıl bir amaca hizmet ettikleri uzun süre düşünülen ve tartışılan konulardan birisi olmuştur. Ancak, figürinlerin ortaya çıkışları, birbirlerinden farklılaşmaları, birbirlerini etkilemeleri, yayılımları, ortadan kalkışları türlü etkenlere bağlı olarak gelişim göstermektedir ve bu nedenle değerlendirilmeleri için figürinlere çok yönlü bakış açıları ile yaklaşmak gerekir. Figürinlerle ilgili olarak yapılan yorumlarda, şu açılımlara rastlanır: Bu objelerin toplum, inanç ve anlam açısından taşıdıkları işlevler ile ilişkisi ve tarihsel, tarihöncesi, etnografik ya da bağlamsal bakış açılarını kapsayan çok yönlü değerlendirmeler.

Diğer maddi kalıntılar için olduğu gibi, figürinler hakkında da geçmiş toplumların inançsal göstergeleri olarak pek çok kurgu yapılabilir. Ancak, günümüz koşullarının düşünülmesiyle yapılacak olan kurgulama ve yorumların ne kadar sağlıklı olacağı tartışılır. Hodder, figürinlerin bu çeşitlilik ve farklılıklara duyarlı olarak kendi dünyaları içerisinde konumlandırılmaları gerektiğini söylemiştir (Hodder, 2005: 10). Öte yandan, etnografik verilerin tarihsel ya da tarihöncesi bakış açılarının günümüz yorumlarına katkısı ve yorumlama açısından halen sürmekte olan yararı yadsınamaz. Figürinlerin, sistematik araştırılmalarını destekleyen görüşe karşın, bu objelerin nesnel algılanmaları gerektiği de düşünülmektedir (Hodder 2005, 2006). Sonuçta figürinler, çok yönlü bakış açısı gerektiren malzemelerdir ve her

bakış açısının geliştirilecek yeni bir değerlendirme sistemi adına katkısı bulunmaktadır. Bu, tüm bilim dallarının geçmişe bakışı için değerlidir.

Bu konuda vurgulanabilecek bir başka madde ise inanç, ritüel ve kült kavramları üzerine yapılmış olan tanımlamaların ve yorumların üzerine olabilir. İnanç, Ritüel ve Kült kavramlarını tanımlamak ve kuramlaştırmak, oldukça geniş, kapsamlı ve tartışmalı bir konudur. İnsan toplumlarının, doğaüstüne tapınma inancı kavramından ayrılmaz olduğu ve inancın da topluluğu bağlayan ortak kuvvet olduğu düşünülürse, bu modelin içinde inanç; fonksiyonu yaratan olarak açıklanabilir. Öte yandan, inancı dinselikle ilgili uygulamalar ve fikirler sistemi olarak ele almak da mümkündür. İnsanlığın en eski inançları her zaman merak konusu olmuştur ve bu meraka ilişkin soruların yanıtlarına dair kesin kanıtlar sunmak; bir kültürün maddi verilerinden yola çıkarak manevi yönlerini anlamak oldukça zordur. İnanç, mitoloji ve cinsiyet gibi konularla ilgili yapılan tartışmalardaki sorun, tanımlamaların yanı sıra, bu konulardaki karşıt fikirlerin ve savların nasıl geliştirileceği üzerine olmuştur. Problem, bu konulara olan ilgi eksikliğinden değil; arkeolojinin maddi verileriyle soyut kavramları yorumlamanın güçlüğünden kaynaklanmaktadır (Renfrew ve Bahn 1996). Arkeolojide cinsiyet rolleri, siyasi organizasyon, sosyal yapılar ve inançsal tutumu anlamak için yeni yaklaşımlar geliştirilmeye devam edilmektedir ve bu gelişimde, yukarıda değindiğimiz gibi dönemin düşünce sistemini belirleyen politik ve felsefi akımlar her zaman birinci derecede etkili olmuştur. Sosyal bilimleri etkisi altında bırakan akımlar değiştikçe, bu yorumlar ileride de farklılık gösterecektir.

Konunun bir başka ögesi de, ritüeller ve ritüel tanımı üzerinedir. Ritüel kelimesi, Latince “ritus” kökünden gelir. ‘Rituals’ ise 'ritüele ait' demektir. Ritüel, genel olarak tapınma işleminin nasıl yapılacağını gösteren bir rehber gibi algılanabilir. İfadenin esası, her zaman aynı işlemin yapılması ya da tekrarlanması ve her ayrıntının aynı kalmasına dayanır. Ritüeller basit olarak inançla ilgili teknik olgular (1); inançla ilgili olarak benimsenmiş alışkanlık, kişilerce kutsallaştırılmış davranışlar, biçimler, davranış biçimleri, temalar (2); yazılmamış olsa da sosyal ya da dini kuralları ve düzeni olan hareketler (3) belirli aralıklarla yinelenen, dinsel ya da büyüsel bir nedene göndermede bulunan ve birlikte gerçekleştirilen eylemler (4)

(Robbins, 2001:591–614) olarak tanımlanmaktadır. Yazılı metinlere ve günümüzdeki verilere dayanarak ritüellerin, kimi toplumlarda tanrıları memnun etmek, öfkelerinden kaçınmak, günahlardan arınmak, ilahi güçlere tapınmak, mevsimlerle ya da ilahi olaylarla ilgili vb. nedenlere bağlı olarak (inançsal ritüeller-religious rituals), kimi toplumlarda sağlık ile ilgili olarak tedavi amaçlı, ekinlerin büyümesi için tarımsal, ölümden sonraki yaşam adına ya da hamile kalabilmek için verimlilik gibi amaçlarla yapıldıkları söylenebilir. Bu tür ritüeller de (Sihir / Büyü Ritüelleri- magic rituals) kısmen inançsal bir kökene dayanmakla beraber; öncekilerden farklı olarak sadece iyi bir sonuç arzulandığı için değil, kötü amaçlarla da yapılabilirler (Kara büyü-black magic gibi). Öte yandan, toplumsal kurumlarla ilgili olarak, toplumu bir arada tutan evlilik, ölüm töreni, doğum günü, şükran günü, sahur vb. ya da sadece bireyin yarar sağlamak amacıyla belli zamanlar da düzenli olarak yaptığı arazi aracını şehirde kullanmak gibi sonradan sosyal gösterge haline gelen hareketler de ayrı olarak ritüel başlığı altında gruplandırılabilirler(non-religious rituals).

Günümüze kadar süregelen geleneksel uygulamalarda figürinlerin de ritüellerde kullanılan nesnelerin arasında olduğu görülmektedir.³ Etnografik verilere baktığımızda, öğeleri çok benzediğinden inançsal ve inançsal olmayan ritüelleri ayırmak çok güçtür. Ritüeller inançsal olsun ya da olmasın, basmakalıp, tekrar edilen davranışlardır ve anlamları iletebilmek için sembolleri kullanırlar. Bu uygulamalara çeşitli bakış açıları ile değişik yorumlar getirilmiştir. Bu yorumlardan birisi, ritüellerin inancın en erken formları olarak görüldükleri ve çoğunlukla en erken, Neolitik avcı-toplayıcı topluluklarda uygulanmış oldukları yönündedir (Bánffy 1990: 196). Diğer yandan, Neolitik Dönem’de hemen her yerde bulunduğunu söyleyebileceğimiz ritüellerle ilgili olarak; Yakındoğu’da birçok somut verinin olması ve pek çok çalışmanın yapılmasına karşın; dönemin inanç sisteminin ne şekilde olduğu üzerine, herkesin kabul ettiği bir çalışma bulunmamaktadır (Akkermans- Schwartz, 2003: 83). Aynı bağlamda, ritüel hareketler şekilsel ve

³ Örneğin Afrika’da kişinin bir benzerinin modellendiği “kara büyü” yöntemi hala geçerlidir. Yaşamını Moğolistan’ın Gobi Çölü’nde devam ettiren ailelerin yavrusunu emzirmeyi reddeden dişi develeri için hazırladıkları, küçük kilden hayvan heykelcikleriyle gerçekleştirdikleri ritüel uygulamalar günümüzde de bilinmektedir (Ağlayan Devenin Öyküsü Belgeseli). Ayrıca, avcı toplumların konutlarını süsleyen boynuzlar, evlerin ya da özel binaların içerisinde sıkça gördüğümüz küçük kutsal ya da sanatsal olarak yorumlanan ikonlar ile gerçekleştirilen ayinler sıkça görülen günümüz örnekleridir.

basamaklı olarak görülmekte; amaçlarının ruhları ve büyüleyici güçleri etkilemek ve ayrıca insanlar arasındaki ilişkiler ve sosyal düzen hakkında sembolik bilgi vermek olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan ritüeller, dünyaya düzen ve anlam getiren başlıca sosyal değerleri ve davranış normlarını ifade ederler; belli bazı özellikleri olmalıdır. Etnografik verilere göre ritüellerin, toplumun geneline hitap etmesi ve tekrarlayıcı olması gerektiği düşünülür. Ardışık özel hareketleri, kelimeleri ve objeleri de içermelidirler. Böylece, amaç sihirli güçleri etkilemek olacak ve aynı zamanda insanlar arasındaki sosyal seviye, ilişkileri hakkında da bilgi verecektir (Ritüel örnekleri ve yorumları için Bkz. Akkermans-Schwartz, 2003: 83–84; Mithen, 1998: 98–99; Rappaport, 1999: 17; Turner, 1982: 79–80; Whitehouse, 1996: 12).

Ritüel sözcüğünün Türkçe karşılığı “ayinle ilgili, dinsel tören” olarak verilmektedir (TDK Sözlüğü). Gerçekten de ritüeller, temel sosyal değerleri ve davranış kurallarını da ifade etmekte, topluma düzen ve anlam katmaktadırlar. Buna en güzel örnek, insan hayatlarındaki geçiş dönemlerinde (kişilerin hayatlarındaki doğum, ergenlik, evlilik) yapılan törenlerdir. Bu geçiş dönemi, kimlik, yer ve soy mesajları taşımaktadır. Bu nedenle, ritüeller ideolojinin ifadesi olarak da ele alınabilirler. Çünkü kült uygulamalar toplumun davranışlarını, fikirlerini en geniş anlamıyla toplumun veya toplumdaki özel grupların değerlerini kontrol altında tutar. Ritüellerle (ölüm ve kutsal objeler bahane edilerek, insanların cezalandırılacakları veya onların davranışlarını kısıtlayıcı, korku ve tabular yaratarak) edinilen güç, uzun vadede fiziksel baskı yoluyla edinilen güçten daha etkili görülmektedir (Akkermans-Schwartz, 2003: 83).

Yukarıda bahsedilen çeşitli görüşler, ritüellerle sıradan sosyal inançların nasıl ayrılacağı sorusunu getirir. Uygulamaların kutsallığı ile kutsal olmayan yönlerinin ayrımı etnografik kayıtlarda da, tarihöncesi verilerinde de net değildir. Böylece, ritüeller anlaşılmayan veya işlevsel olmayan nedenlerle de kullanılabilirler (Hodder, 1982: 164). Öte yandan, ritüellerin kült uygulamalar olarak ele alınabileceğine dair yaklaşım yaygın olarak benimsenmektedir. Kült, esas olarak "inanç, tapınma, tapınım" (TDK Sözlüğü); kendi kuralları ve törenleri olan belli dinsel bir tapınım biçimi (Saltuk, 1997: 107) anlamında kullanılsa da, inançsal öğeler içermek zorunda

değildir. Bir kült nesnesini, örneğin bir oyuncaktan ayırt edebilmek oldukça zordur. Yine de amuletler ve figürinler gibi bir iş yapmak için kullanılamayacak türdeki nesnelerin kütle bir ilişkisi varmış gibi düşünülür (Özdoğan-Özdoğan 1998: 581). Bu açıdan bakıldığında, bulguların ve yerleşim alanının bağlamı çok önemlidir.

Ritüel bağlamında, arkeolojik örneklerin nasıl uygulandığına dair veriler fazla değildir. Gömüt uygulamaları geniş alanda farklılıklar gösterir ve kamusal ya da bilerek topluca gömülenleri sergileyen ve vücutlarından ayrılarak çeşitli şekillerde işlenen insan kafatasları gibi, gömütler ve cesetlerin bulunduğu alanları kapsamaktadır. İskeletlere serpilene ya da sadece kafataslarına uygulanan kırmızı aşı boyası ve diğer boya maddeleri mezarlarda ritüel anlam taşıdıkları gibi; ayrıca evlerin, mezar ve belki de insan vücudunun güzelleştirilmesinde de anlam taşıyabilirler. Amman, Ain Gazal'da bazı kişiler tarafından yapılan ritüellerle ilişkilendirilen, çok az insan ve hayvan figürünü vardır. Tell Ramad'da üç tane işlenmiş insan biçimli kilden heykelin parçaları, bilerek yapılmış sıvalı kafataslarıyla birlikte çukurlara gömülmüş ve bu küçük heykellerin gerçekte kafataslarına taban olarak işe yaradığı iddia edilmiştir (Akkermans-Schwartz, 2003: 84). Öte yandan, Neolitik Çağ kaya resimlerinin önemli bir kısmını hayvan motifleri oluşturmaktadır ve insan betimlemeleriyle ender olarak karşılaşılır. Ancak, insan betimlemelerin çoğunluğunu köpek ya da keçi başlı insanların oluşturması ilginçtir. Avrupa Paleolitik Çağ insan betimlemelerinin hepsinin insan vücutlu ve / veya hayvan kafalı olması, Şamanların esrime halindeyken bir hayvana dönüşmesiyle ilgili olabileceği şeklinde yorumlar getirmiştir (Schmidt 1998: 4–5).

Yukarıda bahsedilen yaklaşımları tamamlamak adına, burada inanç sistemlerine ideolojik ve arkeolojik yaklaşımları kurgulamakta yarar görüyoruz. Gerçekte, inançla ilgili görüş ve davranışların (ritüeller, tapınma biçimleri gibi) düşünüldenden farklı bir anlamı ve işlevi vardır. Klasik Materyalist yaklaşım (Marksizm), ekonomik alt yapı ile ideolojik ve politik üst yapının oluşturduğu toplumsal modellerde, inancı, üst yapının bir parçası olarak kabul eder. Buna göre, diğer üst yapı öğeleri gibi inanç sistemleri de düşünsel olarak tarihsel bir gelişim gösterir. Ancak, yaşanan değişimlerin etkisi, hem alt yapıda (ekonomi), hem üst

yapıda (ideoloji) gözlemlenmesine rağmen, inanç diğer üstyapı öğelerine oranla özerk ve bağımsız oluşunu korumaya devam eder (Mann, 2004: 32). İnançların en kesin görünen belgeleri tarihöncesinin sonlarında, Kalkolitik ve İlk Tunç Çağları'nda tapınaklar gibi yapılarla ortaya çıkar. Bu dönemlerin kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemdeki inanç sistemleri büyücülerin/Şamanların başa çıkamayacağı kadar karmaşıktır (Özdoğan-Özdoğan 1998: 582). Arkeolojik verilerle birlikte görülen, bu dönemde inancın ekonominin her alanında güçlü bir denetim hakkına sahip olmasıdır ve böylece materyalist görüşün yukarıda belirtilen yaklaşımı desteklenebilir. Yine Yakındoğu'da aynı dönemler için, Braidwood'un yaklaşımı⁴, inançla ve ilgili davranışlarla, doğal ve doğaüstü güçleri sağladığı düşünülen ekonomik alt yapının, üretim ilişkilerinin belirleyici bileşeni haline gelebileceği düşüncesini gösteren geleneksel bakış açısı kapsamında ele alınabilir.

1950'lerin sonunda heykelciklerle ilgili fikir birliği yoktur. Jarmo'da, kullanımlarından çok yapım eylemlerinde yatan önemleriyle; heykelciklerin istekler ve arzular için yapılmış araçlar olduğunu ileri süren Broman'ın (1958), heykelciklere yönelik bağlamsal yaklaşımı yaygın bir şekilde destek bulmaz. 1960'lı yıllarda, Andrei Leroi-Gourhan tarihöncesi dönemin mitolojisini açıklamak için mağara sanatını kullanmış ve temel öğelerin bazılarını göstermiştir (Cauvin, 1978). 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllarda Marksist arkeoloji, ritüeli ikinci dereceden bir olay olarak görür ve paleo-ekonomistler de ritüelin geçmişte önemli olmadığı ve bugün de bir değer taşımadığını iddia ederek bu görüşü desteklerler (Bradley, 2003: 5–23). 1980'li yıllara gelindiğinde ise, çalışmalar ritüeli anlamamıza yardımcı olan araştırma yöntemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Carswood, Jennings, Skeates ve Toms (1989: 3). Ritüellerin araştırılmasındaki yöntem sorunlarına dikkat çekerken; 2003'te Richard Bradley geçmişteki ritüellerin varlığını anlamanın güçlüğüne vurgulamaktadır.

Süreçsel Yaklaşım'ı benimseyen arkeologlar ise neyin araştırılmasının gerektiğine dair yöntemler listesi yaparlar. Örneğin, Colin Renfrew, inanç sistemlerinin ve verilerinin incelenmesinin zor olduğunu düşünse de; arkeolojik

⁴ Tapınak, yapılan ticaretten pay alıyor ve bunun yanında da tapınak adına koyun ve sığır sürüleri besleniyor olabilir düşüncesi (Braidwood 1995: 213).

verilerde araştırma yapmak üzere kült uygulamalar için olası göstergelerin bir listesini yapmıştır (Renfrew, 1994: 51–52). Renfrew'un çalışmasında yer alan bu göstergeler, inançsal etkinliklerin, fiziksel ve ruhsal dünyalar arasındaki sınırı oluşturan zihinde oluştuğuna dair dayanak noktasına varmaktadır.

Yukarıda sözü edilen verilerin sonuçları, kısaca şu şekilde formüle edilebilir:

—İnanç, ritüel ya da kült uygulamaları farklı bakış açılarından yoruma açık konulardır ve tek bir teorileri yoktur. Bu bakış açıları, arkeolojik verilerde sorulan soruların şekillerine ve tiplerine bağlıdır. Sonuçlar, söz konusu toplumların nasıl yaşadıkları ve sosyo-ekonomik açıdan çevreyi, araziyi nasıl kullandıklarıyla ilgili bilgi edinmede yardımcı olur.

—İnanç ile ritüelin nasıl anlaşılacağına ve araştırılacağına dair yöntemler oldukça çeşitlidir. Yöntemlerin uygulanması araştırmacının kuramsal durumuna ve projenin araştırma amaçlarına paralel olarak yönelttiği sorulara bağlı görünmektedir. Ancak, bu tartışmalardan çıkan sonuç; ritüellerin kült uygulamalar olarak ele alınabileceklerini ancak, özellikle uygulayıcıları açısından muhakkak inançsal ifadeler olarak görülmesinin gerekmediğini göstermektedir. Araştırmalarda nedenselliğe bağlı olarak geliştirilen tek sonuçlu kuramların yerine çok yönlü bakış açılarına ihtiyaç vardır ve çok çözümlü soruların daha gerçekçi olduğu giderek anlaşılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARRAN'DA TUNÇ ÇAĞI PIŞMIŞ TOPRAK İNSAN FİGÜRLERİ

Çıplak ya da giyinik olarak ayakta ve gövde kısmı sütun şeklinde veya bitişik ayaklı üç boyutlu olarak betimlenen pişmiş topraktan küçük heykelcikler Badre tarafından Euphrates tipi olarak adlandırılmaktadır. Katı kilden elle biçimlendirilen bu heykelcikler, Mezopotamya'da Abu Salabikh, Ur, Kuzey Suriye'de Tell Chuera, Chagar Bazar, Mari, Tello, Tell Selenkahiye, Tell Brak, Terqa, The Umm el-Marra, The Danish Excavation, Al 'Abd Zerejehey, Tell Bi'a, Tell Habuba Kabira, Hubaba Kabira Sud, Tell Hadidi, Tell Hamam et-Turkman, Munbaqa ve Meskéné-Emar ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Harran'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda karşımıza çıkmaktadır. Erken Tunç Çağı III' de (M.Ö. 2400–2100) el yapımı tekniği ile üretilmeye başlanan çıplak ve giyinik kadın heykelcikleri, Euphrates tipi figürinlerin en erken örnekleri olarak kabul edilmektedir. Kuzey Suriye'de Erken Tunç Çağı III' ün pişmiş toprak heykelcik repertuarında oldukça popüler bir yere sahip olan bu heykelcik tipi, aynı dönemde Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne kadar ulaşmıştır. Geç Tunç Çağı ile birlikte bu tipin örnekleri Levant Bölgesi'nde hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.

Kuzey Suriye Bölgesi'nin Fırat Nehri kıyısındaki ören yerleri ile Balikh Nehri'nin batı kıyısında yer alan Harran'daki arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılmış Tunç Çağı'na ait pişmiş toprak figürinler Badre tarafından Euphrates Group olarak belirlenmiş ve bu figürinler M.Ö. III. Binyıl sonuna (Erken Tunç Çağı III) tarihlendirilmiştir. Kuzey Suriye Bölgesi'nde Chagar Bazar ve Brak kazılarında Erken Tunç Çağı III'ten Orta Tunç Çağı I'e kadar üretim seviyesinin çok iyi olduğu insan biçimli figürinler varlığını göstermektedir. Harran ile aynı döneme tarihlenen bu grubun p.t. figürinleri genellikle koruma durumları göz önüne alındığında yaygın olarak mezar buluntuları olarak kabul edilmişler; fakat genel olarak sistemli kazılar bu figürinlerin düzenli olarak mezar buluntuları olduğunu göstermezler (Pruss ve N ovak 2000, 184–5). Özellikle ETÇ III' ün son safhasında bu tipin kadın figürinleri Fırat Nehri boyunca yerleşmiş olan sitelerde ve aynı zamanda popüler olan bu el yapımı p.t. figürinler Kuzey Suriye'nin diğer sitelerinde de yaygındır.

Üzerinde çalıştığımız Harran kazılarında ortaya çıkartılmış Euphrates tipi figürinlerin 6 tanesi Ashmolean Müzesi'nde 2 tensi Urfa Müzesi'nde olmak üzere toplam 8 adetten oluşmaktadır. Urfa Müzesi'ne satın alınma yoluyla gelmiş ve Harran figürlerine benzerliği açısından önemli bulduğumuz 9 adet figürini de tez kapsamında değerlendirmeyi uygun bulduk. İlk etapta Harran'da kazılar sonucu ortaya çıkartılan örnekler ele alınmış olup, daha sonra da satın alınma yolu ile Urfa Müzesi'ne kazandırılmış olan örnekler değerlendirilmiştir.

3. 1. HARRAN ETÇ III- OTÇ İNSAN FİGÜRLERİ

Orta Fırat Bölgesi'nde El-Esad baraj inşaatı öncesi yapılan kurtarma kazıları M.Ö. 3. bin yılın 3. çeyreğine ait buluntular vermektedir. M.Ö. 3. binden Orta Tunç Çağı başlarına kadar bu merkezler önemli sayılarda p.t. figürinler vermiştir. Harran'daki figürinler ile paralel özellikler gösteren Erken Tunç Çağı III (M.Ö. 2350–2000) bu dönemin insan biçimli figürinleri pişmiş toprak el yapımıdır ve en çok ayakta tasvir edilmişlerdir. Ayakta durmasına yardımcı olan nitelsiz sütun şeklinde bir alt vücuda sahiptirler. Anatomik özellikler özetle baş kısmında belirtilmiş; gaga şeklindeki burun yuvarlak aplike gözler arasında gösterilmiştir. Ağız ve çene nadiren gösterilmiş ve bu aşamada kulaklara da pek dikkat edilmemiştir. Bu figürler dua eder şekilde, gövde üzerinde eller göğüslerini tutmakta ve ya az da olsa bazı örneklerde kollarını her iki yana açmaktadır. Figürinlerdeki kişisel süsler vücudun üst kısmında kilden yapılmış şerit bant ve kesik çizgiler biçiminde ayrıntılı işlenmiştir. Bu dönemde p.t. figürinlerin en çok saç stilleri ile başlıklarına önem verilmiştir. Mezopotamya'da olduğu gibi kadınların saçları kıvrıkcık, lüle ve demet biçiminde ayrıntılı işlenmiş olup saçlar başın arka kısmında genellikle belirginleşmiş, az da olsa bazı figürinlerin saçları başın her iki yanına işlenmiştir.

Bu dönemin figürinleri kazılarda bulunmuş sayısız örneklerle karşılaştırılabilir: Al 'Abd Zerejehey (Toueir 1978, 6-9, pl. I-V); Tell Bi'a (Brandes ve Selz 1989, figs 279); Tell Chuera (Badre 1980, pl. XXXII: 10-14, XXXIII:15, 25-7; pl. XXXIV: 31-2, 35; Orthmann 1986, fig. 3, 11-14, 29-32; Moortgat-Correns

1988, fig. 25); Tell Habuba Kabira: (Badre 1980, pl. XLVIII-IX); Habuba Kabira Sud: (Rouault ve Masetti-Rouault 1993, no. 152); Tell Hadidi: (Dornemann 1989, pl. 10; Rouault ve Masetti-Rouault 1993, no. 285); Halawa: (Mayer ve Pruss 1994: nos 1-127, 129-339); Hama: (Fugmann 1958, fig. 64; Badre 1980, pl. IV: 74-5); Tell hamam et-Turkman: (Rossmeisl ve Venema in Van Loon 1988, pl. 176-7); Meskéné-Emar: (Bayer 1982, 101, fig. 1); Munbaqa (Machule 1996, figs 7-8); Tell Selenkahiye: (Badre 1980, pl. XXXIX; Liebowitz 1988, 4-15, pl. 1ff.; Rouault ve Masetti-Rouault 1993, 325, nos 278-9).

8 adet pişmiş toprak figürin parçasından oluşan Harran örneklerinin ikisi Harran'ın son dönem kazılarında elde edilmiş olup, Urfa Müzesi koleksiyonlarında (kat. no. 1-2) yer almaktadır (Yardımcı 1986: 259, 23; 1992: 438; 1993: 446, fig. 9a,b) diğer altısı Ashmolean Müzesi'nde korunmaktadır⁵(kat. no. 3-4-5-6-7-8).

Harran kazılarında ortaya çıkartılan ve Urfa Müzesi'nde korunmakta olan örnekler bir baş ile gövde parçasından oluşmaktadır. Baş parçası yuvarlak biçimli olup, yüzde aplike olarak yapılmış ortası oyukçuk biçimli gözler, kabartma burun ve ağız ile aplike saçlara sahiptir (kat.no.1, lev.1). Bu baş parçasıyla paralel özelliklere sahip bir figürin başı örneği önemlidir. Irak'ta Abu Salabikh kazısında ortaya çıkartılmış olan p.t. figürin başı örneği M.Ö. III. binyıla tarihlenmiş, figürin başı: yuvarlak içi çukur aplike göz ve alında süsleme amaçlı bir çukur belirgindir (kat.no.29, lev.17,c). Bu figürinde Harran'dakinden farklı olarak alında süsleme amaçlı bir çukurun olmasıdır. Sütun biçimli gövdeden oluşan diğer örneğin, kısa kolları yanlara doğru dik açılmasına rağmen uçları yukarı doğru hafifçe kalkmıştır (kat.no.2, lev.2). Gövde üzerinde boyundaki kırıkta aplike olarak boncuklu kolyeleri anımsatan zengin bir takı ile aplike göğüsler yer almıştır. Göbek oyukçuk olarak işlenmiş, dişilik organı kazıma ile yapılmış büyük ters bir üçgen biçiminde ve içi batırma noktalı olarak belirtilmiştir. Bacakların bitişik olarak tasarlandığını gösteren dikey bir kazıma çizgi aşağı doğru inmektedir. Ayak uçları kaide yapar gibi genişletilmiştir. Terqa kazılarında bulunmuş ve ETÇ III-OTÇ' ye tarihlenen belden

⁵ Ashmolean Müzesi'ndeki Harran koleksiyonu yasal olmayan yollarla yurt dışına çıkarılmış ve Prag tarafından bilim dünyasına tanıtılmıştır (Prag 1970: 86-88). Rice tarafından höyüğün prehistorik tabakalaşmasının anlaşılması amacıyla açılan sondajın bulguları da aynı yayında Prag tarafından değerlendirilmiştir.

yukarısı kırık olan p.t. kadın figürini, sütun biçiminde gövdesinin üzeri oluk bir çizgiyle belirtilmiş bacak, oyukçuk göbek ve ters üçgen biçiminde içi noktalı cinsel organı ile Harran'daki bu eserle paralel özellikler göstermektedir (kat.no.19, lev.13b). The Umm el-Marra kazılarında bulunmuş (kat.no.18 lev. 13a) olan p.t. kadın figürini kollarının duruşu, gaga biçimli burun ve gövdesindeki aplik süslemeler ile kat.no.2, lev.2'deki eserle benzerlikler göstermektedir. Badre'in Euphrates tipi olarak adlandırdığı figürinlerin alt gövde kısımları sütun şeklinde olmalarına rağmen bacaklar bu tip figürinlerde işlenmemiştir. Ancak Harran'daki bu figürinde farklı olarak alt gövde sütun şeklinde yapılmasına rağmen ayaklar dikey kazıma bir çizgiyle belirtilmiştir. Bu figürin Suriye'den tanınan figürin tiplerine benzemektedir. Terqa, Tell Brak ve Tell Selenkahiye figürinlerindeki iri yuvarlak gözler, gaga biçimli burunlar, örgü şekilli saç betimlemeleri boyunlardaki applike kolye ve gerdanlıklar ve arkada boyundan itibaren aşağıya doğru inen dikey oluk bant, Harran'daki bu figürinlerle büyük benzerlik içerisindedir.

Ashmolean Müzesi'nde korunan Harran figürinlerinin genel özellikleri, önden çıkıntı plastik özellikler göstermelerine rağmen oldukça düz kesimli gelmeleri ve başlarda dalgalı görünümlü applike saçların bulunmasıdır. Yüzlerde adeta gaga şeklinde tasarlanmış burun yandan bakıldığında kuş görünümü vermektedir (kat.no.3-4, lev.3-4). Bu tarz bir figürine ETÇ III' de Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tepecik/Makaraztepe'de rastlanılmıştır (kat.no.16, lev.12a). Ellerini göğüsleri üzerinde tutan (kat.no.3, lev.3) örnek ile baş ve boyun parçasından oluşan (kat.no.4, lev.4) örnek, zengin saç ve detaylı yüz tasarımları ile benzemektedir. Buna rağmen kat. no. 4'ün kahve çekirdeğini andıran gözleri ve süslü kolye tasarımı Suriye tipindedir. Kat. no. 3, lev. 3' teki örneğe benzer örnekler Suriye'deki kazılarda ortaya çıkartılmıştır. Terqa kazısında bulunmuş olan bir figürin başı Harran'daki örnekle oldukça paralel özellikler göstermektedir (kat.no.18, lev.13a). Gaga şeklinde tasarlanmış bir burun ve oyukçuk şeklindeki göz çukurları gözbebekleri temsil etmektedir. Alnının etrafı paralel çizgilerle saçını göstermekte, boyunun etrafını ise paralel kesiklerle oluşmuş applike bir kolye çevrelemektedir (L. Mount-Williams September 1980, 4). Kat. no. 5'in ise, yüzünde çıkıntılı burundan başka ayrıntı bulunmamakta olup başın iki yanında parmakla sıkıştırılarak yapılmış dalgalı kısa

saçlar dikkat çekmektedir (lev. 5). Harran'ın boyun ve üst gövdeye ait iki parçası, yassı gövdeleriyle ve applike süslemeleriyle dikkat çekmektedir(kat.no.6-7, lev.6-7). Bu tür boyun ve üst gövdeye ait figürin parçalarının benzerleri Suriye'de Al 'Abd Zerejehey, Tell Bi'a, Tell Chuera ve diğer sitelerde bulunmuştur. Harran'ın son örneği, (kat.no.8, lev. 8) silindirik bir gövde parçasıdır ve ayakları kaide yapmıştır. Bu tür silindir ya da sütun biçimli alt gövdeler Kuzey Suriye'de ETÇ III' te yaygın olarak kullanılmıştır. Urfa Müzesi'ne satın alınma yoluyla kazandırılan figürinlerin alt kısımları bu alt kısım ile paralellik göstermektedir.

3. 2. URFA MÜZESİ'NDEKİ ETÇ III-OTÇ İNSAN FİGÜRLERİ

Harran kazılarında bulunan Erken Tunç Çağı III- Orta Tunç Çağı figürleri ile Urfa Müzesi'ndeki 9 adet figürinin değerlendirilmesi neticesinde her iki buluntu grubunun birbiriyle ilişkili olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer özellikler gösteren iki buluntu grubu arkeoloji literatüründe genellikle kült ve mezar objeleri olarak ele alınmaktadır. Ancak, bu objelerin ait olabileceği ritüeller ve ritüellerin hangi tanrıça ile ilişkilendirilmesi gerektiği tartışma konusu olmuştur.

Urfa Müzesi'nin deposunda korunan ve Harran ETÇ III-OTÇ figürlerine benzerlik gösteren elle biçimlendirilmiş pişmiş toprak bu figürinlerin genel özellikleri, p.t. elle şekillendirilmiş, üç boyutlu bir vücut ve yassı bir başa sahiptirler. Sütun biçiminde bir alt gövdesi olup, dua eder şekilde her iki kolu ile göğsünü tutmaktadırlar. Önden çıkıntı plastik özellikler göstermelerine rağmen oldukça düz kesimli gelmeleri ve başlarda dalgalı görümlü applike saçların bulunmasıdır. Yüzlerde adeta gaga şeklinde tasarlanmış burun yandan bakıldığında kuş görünümü vermektedir. Gözleri yuvarlak oyuk şeklindedirler. Boyunları uzun ve çeşitli kazıma çizgileriyle süslemeler yapılmıştır. Vücut kısımları üç boyutlu tasvir edilmelerine karşın baş kısımları iki boyutlu ve yassı olarak tasarlanmışlardır. Bu grubun figürinleri dua eden giysili kadın ya da rahibeleri daha çok andırmaktadırlar.

Bu grup figürinleri Harran figürinleri ile beraber ele alıp, değerlendirmemizin temel nedeni, Harran kazılarında ortaya çıkartılmış olan (kat.no.3, lev.3) figürini ile

paralel özellikler göstermeleridir. Pişmiş toprak kadın figürinin alt gövdesi kayıp olup, başında verev çizgili aplike saç, kulaklar, oyukçuk gözler ve kabartma gaga biçiminde bir burun yer almaktadır. Yuvarlak boyun ve boyunda üçgen kazımlar ile parmaklar kazıma olarak belirtilmiştir. Figürinin arka kısmı düz şeklinde olup, bu gruptaki figürinlerle benzer özellikler göstermektedir. Badre, Harran kazılarında bulunmuş (kat.no.3) olan bu figürini type: Euphrates MAIII olarak sınıflandırmıştır. Bu gruptaki eserlerle paralel özellikler gösteren ve alt gövdesi kayıp olan bu figürin muhtemelen sütun biçiminde bir alt gövdeye sahipti.

Tez kapsamı içerisinde değerlendirmiş olduğumuz bu grup içerisinde Sadece tek bir örneğin boynunda paralel kesik çizgili aplike bir kolye bulunmaktadır (kat.no.24, lev.16b). Sütun şeklinde bir alt gövde ve kaide kısmına indikçe genişleyen bir görünüme sahip olan bu figürin diğer figürinlerin aksine kollarını göğsünün altında paralel bir şekilde tutmaktadır. Gaga şeklinde bir burun, oyukçuk gözlü ve başın üstünde yarım daire şeklinde bir çıkıntı ile saç belirtilmiştir. Bu figürinin kol duruşu ve gaga biçimli burunu ile benzer özellikler gösteren figürinlerden biri Hama'daki Danish kazılarından, bir diğeri ise Suriye'de bulunmuş olup Ashmealon Müzesi'nde korunmaktadır. Danish kazılarında bulunmuş (kat.no.11, lev.10a) olan eser, pişmiş toprak kuş yüzlü kadın figürinidir. Başının üstünde yer alan aplike saç, alın ve yüzün iki tarafına yayılmıştır. Burun gaga biçiminde ve gözler oval yarık şeklinde tasvir edilmiştir. Kolları her ne kadar stilize edilmişse de kolların göğüs altında paralel bir şekilde durması itibariyle kat. no.24, lev.16b'deki figürin ile benzerlik göstermektedir. Suriye'de bulunup Ashmolean Müzesi'nde korunan (kat.no.30, lev.18) figürin ise kollarını göğüslerinin altında paralel bir şekilde tutmaktadır. Gerek kol duruşları, gerekse de yüzlerdeki uzuvları ile bu üç eser birbirlerine çok yakın benzer özellikler içerisindedir.

Urfa Müzesi'ndeki bu eser grubunda yer alan figürinlerin alt ve üst gövde biçimleri benzer olmalarına rağmen boyun kısmındaki süslemeleri ile baş ve yüz kısmındaki özellikleri az da olsa farklılıklar göstermektedir. Boyun üstünde birbirine paralel şekilde çizgisel yapılmış yatay üç daire süsleme bezemeleri ile diğer figürinlerden ayrılan (kat.no.26, lev.16d) bu figürin, tek parça halinde olup

dikdörtgen prizma şeklindedir. Parmakları açık, eller göğüsleri üzerinde dua eder biçimde tasvir edilmiştir.

Genel olarak bu gruptaki pişmiş toprak kadın figürinlerinin saç şekilleri applike olmalarına karşın süsleme betimleri açısından birbirlerinden az da olsa farklılıklar göstermektedirler.

Bu grupta boyun kısmında zikzak çizgili süslemeye sahip üç figürin (kat.no.22–23–28, lev.15d-16a-17b) bulunmaktadır. Bu üç figürinin ortak özellikleri, boyun kısımlarındaki zikzak çizgi, sütun şeklinde gövde, yassı başlı ve kolların duruş biçimleri ile yüzlerindeki uzuvların benzer tasvir edilmiş olmalarıdır. Yassı başlardaki saçlar applike olmalarına karşın şekilsel olarak farklılıklar göstermektedirler. Kat. no. 22–28, lev.15b-17b'deki figürinler applike örgülü saçlı iken kat.no.23, lev.16a'daki figürinin saçı, paralel kesik çizgili applike bir bant ile belirtilmiş olup, saç tasarımı oldukça sade bir görünüm sergilemektedir.

Kafası kırılarak düşmüş ve sonradan tutkalla yapıştırılmış kat.no.25, lev.16c'deki figürin ile kat.no.21, lev.15a'daki figürin birbirlerinin replikası gibidirler. Bu iki figürinin ortak özellikleri, sütun gövde ve yuvarlak kaidenin yanı sıra başları yassı ve saçlar verev çizgilerle belirtilmiş; kuş gagası biçiminde burun ve oyukçuk şeklinde gözler yüzlerde yer almaktadır. Boyun kısımlarında sivri bir aletle yapılmış verev çizgili süsleme yer almaktadır. Bu iki örnek arasındaki tek fark kat.no.25, lev.16c'deki figürinin boynundaki halka biçiminde bir kolyenin belirtilmiş olmasıdır. Bu grubun son örneğini temsil eden kat.no.27, lev.17, diğerlerinden farklı olarak başını sağ tarafa çevirmiş ve başında applike saç bulunmamaktadır. Bu eser, muhtemelen üretildiği dönemde applike saçlıydı fakat sonradan kopmuş olabilir. Bu grupta yer alan ve başını sağ tarafa çevirmiş olan figürin, ağzın belirtilmesiyle dikkat çekmektedir. Ağız kısmı burun ile çene biçimindeki bir çıkıntının arasındaki bir boşlukla belirtilmiştir. Alt ve üst gövde şekliyle gruptaki diğer figürinlerle benzerlik içerisinde olan bu eser sütun biçiminde bir alt gövde, altta kaide yapmış ve kolları göğüslerini tutar vaziyette tasvir edilmiştir. Yuvarlak boyun iki sıra verev çizgiyle süslenmiş, gözler oyukçuk şeklinde ve burun gaga biçiminde tasvir edilmiştir.

3.3. HARRAN ETÇ III-OTÇ İNSAN FİGÜRLERİNİN BENZER ÖRNEKLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Balikh Nehri Bölgesi'nde yer alan Harran ile Kuzey Suriye'deki Fırat Nehri kıyısında yer alan yerleşimlerde ETÇ III- OTÇ tabakalarına ait figürin buluntuları Euphrates Group olarak adlandırılır. Benzer bir üslup birliği gösteren pişmiş toprak bu kadın figürinleri, ETÇ III- OTÇ dönemlerinde Kuzey Suriye'nin Fırat Nehri'nin özellikle batıya doğru büyük kavis yaptığı yerdeki arkeolojik merkezler ile Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'nın diğer bölgelerinde bulunan arkeolojik merkezlerin tabakalarında oldukça sık rastlanan buluntu grupları arasındadır.

Harran ve Urfa Müzesi'ndeki Erken Tunç Çağı III-Orta Tunç Çağı figürinlerinin paralelleri Mezopotamya'da Ur (Woolley and Mallowan 1976, Pl. 65), Chagar Bazar (Mallowan 1937, Fig. 9: 4), Suriye'de Tell Chuera(Moortgat 1960, Pg. 43, Abb. 43 a, b, c,) Mari (Parrot 1956, Pl. LXVIII: 133,649 ve 399), Tell Selenkahiye (Van Loon 1973, Pg. 155, Fig. 7) ve Tello'da (Barrelet 1968, Pl. LII: 548) bulunabilmektedir (L. Mount.-Williams). Tell Selenkahiye (Van Loon 1973, Pg. 155, Fig. 7) ve Tell-Brak'ta (Mc Donald 1997: 269–271) bulunan ve M.Ö. 3. binin sonlarına ait pişmiş toprak figürinler genellikle ayakta duran kadın figürinlerden oluşmaktadır. Tell-Brak ve Tell Selenkahiye figürinlerdeki iri yuvarlak gözler, gaga biçimli burunlar, örgü şekilli saç betimlemeleri boyunlardaki aplike kolye ve gerdanlıklar, Harran'da ve Urfa Müzesi'ndeki ETÇ III ve OTÇ dönemi başına ait figürinlerle büyük benzerlik içerisindedir. Hama'da Danish kazıları sonucu bulunmuş olan kat.no.11 yana açılmış küt, ucu sivri kısa kolları ile kat.no.2, lev. 2'deki eserle paraleldir.

Anadolu'da Mezopotamya kaynaklı güney kültürleri etkilerinin M.Ö. 2. bin ortalarında da devam ettiği Oylum Höyük'te ele geçirilen (kat.no10, lev.9b) pişmiş toprak figürin parçalarından da açıkça bellidir (Özgen 1989: 369–371). Ayrıca, son yıllarda Güney Anadolu Bölgesi'nde Sirkeli Höyük'te (kat.no.12, lev.10b) benzer özellikler gösteren örnekler bulunmuştur (Ehringhaus 1997: 349).

Kafkas Bölgesi'nde yer alan Altın-tepe figürinleri göz ve saç biçimleriyle Harran örnekleri ile benzeşmektedirler. Ayrıca, Kuzey Mezopotamya figürinlerinin yuvarlak aplike ve içi noktalı göz yapısı, ETÇ III sonlarına tarihlenen mermerden yapılma, Kültepe idollerinin gövdeleri üzerindeki süslemeler ile de benzerlik göstermektedir. (Gündoğan 1993: 41–45)

Alişar'ın Ia-14M tabakasında ele geçirilmiş bir figürin başı (kat.no.14, lev.11b) yuvarlak ve arka kısmı yassılaştırılmıştır. Yüzde gaga şeklinde büyük bir burun çıkıntısından başka, ayrıntı bulunmamakta, kulaklar ise çok deliklidir (Osten 1937: 78, fig. 85). Alişar'ın ETÇ II dönemine denk düşen 12M tabakasında bulunan diğer iki örnekte de (kat.no.13–15, lev.11a,c) gaga şeklinde burunları vardır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tepecik/Makaraztepe'deki bir örnek ile Harran'daki figürinlerde de benzer burun yapısı görülmektedir. Alişar figürini, Anadolu'nun ortasından başlayıp, kuzey, doğu ve batıya doğru dağılan delikli kulaklı figürinler ile güneydoğuya uzanan “kuş yüzlü” figürinlerin ortak bir tipi ve en erken örneği olması açısından önemlidir (Gündoğan, 2003: 26). Alişar'ın pişmiş toprak figürin örnekleri Harran'ın pişmiş toprak insan figürinlerindeki betimlemeleriyle benzer özellikler taşımaktadır. Bu da Alişar'ın Güneydoğu Anadolu ile yoğun bir ticari ve kültürel işbirliği içerisinde olduğunu göstermektedir.

Erken Tunç Çağı II- III' e tarihlenen Kurban Höyük VIB tabakası (kat.no.17, lev.2b) örneği üst gövde parçasından oluşmaktadır. Silindirik gövdeli kollarını yanlara dik açmış görünümündedir. Üst parça şeklindeki figürin parçası boynunda kabartma aplike olarak bir kolye taşımaktadır. Kurban Höyük'teki bu örnek silindirik gövdesi, kollarını yana dik duruşu ve boynundaki kabartma aplik kolye ile Harran'daki (kat.no.2, lev.2) örneği ile benzer özellikler göstermektedir. Ayrıca, Harran ETÇ III- OTÇ figürinlerinin genel özelliği olan silindirik gövde yapısına benzer bir figürin Kurban Höyük III tabakasında ele geçmiştir. ETÇ III-OTÇ dönem aralığına tarihlenen bu figürin, sütun gövdeli ve ayakları kaide yapmıştır.

ETÇ III'e tarihlenen Harran'daki (lev.8) örneğinin bir benzeri Tepecik/Makaraztepe'de bulunmuştur (kat.no.16, lev.12a) kuş başlı, bir figürin

parçasıdır. Yüzde yer alan gaga şeklindeki burun çıkıntısından dolayı kuş başlı bir görünüme sahiptir.

Coğrafi konum olarak Suriye kültürüne yakınlığı doğal olan Harran'da ele geçirilen pişmiş toprak figürinlerin ilk bakışta Harran'a ETÇ III sonunda Asur Ticaret Kolonileri yoluyla mı (?) gelmiş olabileceği sorusu sorulsa da, son yıllarda bu eserlerin yakın benzerlerinin bazı Batı Anadolu müzelerinde(İstanbul Arkeoloji, Uşak) yer alması, Harran'da yerel üretim düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Gündoğan, 2003: 77).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TİP VE BEZEME YORUMLARI

Suriye Bölgesi’nde bulunan Erken Tunç Çağı III-OTÇ dönemi elde yapılmış pişmiş toprak insan figürinlerinin sınıflandırılmasına ve tipolojisine yönelik ilk girişim Leila Badre tarafından gerçekleştirilmiş ve Euphrates Group olarak adlandırılmıştır. Badre’in çalışmasını takip eden yıllarda tipolojiye yönelik fazla bir çaba gösterilmemiş ve önerdiği sınıflama temel olarak kalmıştır. Badre sınıflamasının başlangıç noktası olarak figürinlerin iki eliyle göğsünü tutan ve ayakta duran çıplak kadınlar ya da her iki kolu yanlara çıkıntı biçiminde ayakta duran çıplak kadınlar olarak almış, daha sonra da figürinlerin yüz özellikleri temelinde Erken Tunç Çağı III’den başlayarak Orta Tunç Çağ’ın birinci çeyreğine kadar devam eden bir gelişme şeması önermiştir.

Harran ETÇ III- OTÇ dönemine tarihlenen figürinlerin sınıflandırılmasında yukarda kısaca değinilen yaklaşım göz önünde bulundurularak hareket edilmiş ve figürinlerin sınıflandırılması bu yaklaşım özümzenerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Harran ETÇ III- OTÇ dönemi figürinlerinin tipolojik incelemesinde Orta Fırat ile Kuzey Suriye’deki merkezlerde bulunmuş örnekleri ile sınıflandırılmada temel özellik olarak görülen duruş biçimi, baş, göz, burun, süslemeler ve sütun şeklinde alt gövde ya da sütun şeklinde bitişik ayaklı durumu ilk hareket noktası olmuştur. İlk ayırmadan sonra bölgesel ölçekte olması nedeniyle Badre’in yaklaşımı temel alınarak, figürinin genel formu, saç stili, figürinin üzerinde bulunan takılarına dayanan tipolojik ayrımlara gidilmiştir.

Buluntu tiplerinin tanım ve yorumları bölümün birinci kısmında ele alınmıştır. İkinci kısımda baş ve gövdede yer alan “uzuvlar” tasvirleri yapılmıştır. Üçüncü ve son kısımda, takılar üzerinde durulmuştur.

4. 1. TEMEL BİÇİM

İlk olarak figürinlerin temel biçimleri, kesitteki durumları göz önüne alınarak 1-Plastik ve 2-Silindirik olarak iki ana tipe ayrılmışlardır (Tablo 5). İkinci sırada duruş biçimlerine (A- Ayakta) yer verilmiştir. Daha sonra baştan, alt gövdeye doğru gövdenin gösterdiği biçimler, B- Baş Tipleri, C- Boyun Oranları, D- Kol Biçimleri, E- Gövde Biçimleri, F- Bacak Duruşları olarak harf sembolleriyle belirtilmiştir.

1- Plastik: Baş, boyun, kol, bacak gibi gövde bölümlerinin, baş ve uzuvların (burun, kaş, göz, ağız, çene, kulak, kol, pazı, kas, el/ parmak, göğüs, göbek, kaburga, kalça, diz kapağı ve ayak/ ayak parmağı) detaylı olarak verildiği, üç boyutlu örneklerdir. Katalogda yer alan figürinlerin hemen hemen hepsi plastik örnekleri kapsamaktadır.

2-Silindirik: Genellikle baş ve gövdenin, boyun, kol ve bacak ayrıntılarından arındırılmış olarak tasarlandığı ve kesitte de silindirik görünüm sergileyen şematik örnekleri içermektedir. 1 adet olarak tespit edilen silindirik örnek ETÇ III-OTÇ' ye tarihlenmiştir.

DURUS

Üzerinde çalışılan malzemeden tüm ya da alt gövdeye ait parçalar figürinlerin ayakta mı? Yoksa oturmakta mı? Oldukları hakkında bilgi vermektedir. Harran'daki figürinler ayakta tasvir edilmişlerdir. Duruş biçimleri bacakların aldığı biçimlere göre fazla değişiklik göstermemektedirler. Eserlerin bacak şekilleri “ F- Bacak Duruşları” bölümünde tanımlanmıştır (Tablo6a-b)

A- Ayakta: Bacakları düz olarak aşağıya inmiş örnekleri kapsamaktadır. Katalogda yer alan malzemenin tamamı ayakta duran grubu oluşturmaktadır.

B- BAŞ TİPLERİ

Üzerinde çalıştığımız Harran p.t. figürinlerin baş tipleri farklılık göstermektedir. Katalogda yer alan figürinler, baş- boyun-gövde, ya da baş boyun ve

yalnızca baş olarak ele geçmiş parçalardan 30 adedinin başı, plastik olmak üzere alt bölümde tanımlanmıştır (Tablo 7).

B1- Plastik Başlar

B1a: Düz Yüzlü: Genellikle yüzde kabartma burun, kulak taşıyan, yanak ayrıntıları verilmiş, arkada başın çıkıntısı oluşmuş, boyun ayırımı belli edilmiş örnekleri kapsamaktadır.

B1b- Kuş Yüzlü: Yuvarlak bir baş ve gaga şeklinde çıkıntılı plastik bir burna sahip başlar ilk bakıldığında kuş görünümünü vermektedir.⁶ Yüzde burundan başka kaş, göz ağız gibi uzuv yer almamıştır. Saç ya da çok delikli kulaklar belirgindir. ETÇ I VE II-III'de kuzey Suriye'de Tell Chuera, Chagar Bazar, Mari, Tell Selenkahiye, Tello ve Tell Brak'ta, orta Anadolu'da Alishar'da ve ETÇ III'de Doğu Anadolu'da Tepecik/ Makaraztepe'de ve ETÇ III- OTÇ'de Güneydoğu Anadolu'da Harran'da görülmektedir. Balkan ve Mezopotamya kültürlerinde yaygın olan demonları⁷, anımsatan bu figürin tipinin izlediği güzergâha bakılacak olursa Balkanlardan çok Asur Kolonileri etkisiyle güneyden gelerek Orta Anadolu'ya ulaştıkları kabul edilebilecektir (Gündoğan, 2003: 94).

C- BOYUN ORANLARI

Katalogda yer alan Harran'ın plastik biçimli figürinleri ile benzerlerindeki hemen her figüründe yer alan gövde bölümlerinden olan boyun, bir iki örnek dışında uzundurlar. Figürinlerin boynu abartılı uzun, uzun ve kısa olarak üç grupta toplanmıştır. Boyunun uzunluk kavramı baş ve gövde oranı göz önüne alınarak tespit edilmiştir (Tablo-8).

⁶ Kuş yüzlü figürinler, Gimbutas'ın Paleolitik'ten itibaren üretilmiş Eski Avrupa kadın figürinlerini “Kuş Tanrıçalar” olarak yorumlamasıyla çakışmaktadır (1989: 31-41). Anadolu kuş yüzlü figürinlerinin en yakın örneği Teselya'da Sesklo'da (m.ö. 5900-5700) ele geçmiştir (Gimbutas 1989: 35)

⁷ Antik Mezopotamya ikonografisinde sık rastlanılan hayvan-insan ya da çeşitli hayvanların karışımından oluşan sembolik anlamlı yaratıklardır (Black ve Gren 1992: 63).

C1- Abartılı Uzun: Plastik örneklerin baş ve gövdeleri arasında bazen ince bazen de kalın olarak tasarlanmış ve oran olarak baş ve gövde arasındaki mesafenin oldukça açıldığı örnekleri kapsamaktadır.

C2- Uzun: Baş ve boyun arasındaki mesafenin normal açıklıkta olduğu örnekleri kapsar.

C3- Kısa: Baş ve boyun arasında bazen belli belirsiz bir oyuntu ya da plastik örneklerde olduğu gibi baş ile gövde arasında çok kısa bir şekilde belirtilmiş olan boyun örnekleridir.

D- KOL BİÇİMLERİ

ETÇ Harran p.t. figürinleri ile benzerlerinin kol biçimleri değişiklikler göstermektedir. Kollar plastik ve yassı olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Plastik (D1) ve Yassı (D2) kol biçimleri olarak ikiye ayrılan kollar ayrıca alt bölümlere ayrılmıştır. Kol ve el duruşları fazla çeşitlilik göstermemektedir. Kollar aslında figürinlerdeki şematikleşmenin ilk belirtilerini gösteren vücut uzuvlarından olduğundan tipolojide zaman zaman sorun yaratmaktadır. Ancak figürinin genel biçimi, kol yapısının plastikliği ya da yassılığı konusunda bize yardımcı olmuştur (Tablo 9).

D1- Plastik Kollar

Temel biçimi plastik görünümlü olan örneklerin uzun ve pazılı kol yapısı plastik kollar içerisinde değerlendirilmiştir.

D1a- Gövde Üzerinde: Plastik figürinlerde kollar, dirseklerden bükülerek gövde üzerinde birleşmiş ve elleriyle göğüslerini tutacak biçimde ve ya göğüslerinin altında birleşmiş biçimde gövdeye yerleştirilmiştir.

D1b-Yukarı Kalkmış: Bir örnekte omuzlardan yana doğru açılmış kolların yalnızca uçları yukarı doğru tasarlanmıştır.

D2- Yassı Kollar

Yassı kol biçimi plastik biçime sahip insan betimlerinde kullanılmıştır.

D2a- Omuz Çıkıntısı Biçiminde: Hem plastik hem de yassı ve stilize insan betimlerinin omuz hizasından iki yana doğru hafif bir çıkıntı yaparak kısa ve küt biçim almış, ya da sivri çıkıntı şeklinde gövdeden biraz daha uzaklaşmış biçimi örnekleri içermektedir. Kanımızca, bu tür küt ya da sivri çıkıntılar, göğüslerini tutmakta plastik biçimlerinin stilize edilmiş örneklerini temsil etmektedir (Gündoğan, 2003: 98)

D2b- Bükülmüş: Yassı ve stilize örneklerde, üst gövde omuzlardan karın kısmına kadar köşeli olarak biçimlendirilmiştir.

E-GÖVDE BİÇİMLERİ

Harran ve benzerlerinin figürinlerinde görülen (plastik) temel biçim, gövde tanımlarında etkili olmaktadır. Plastik örnekler, baş, boyun, kol, el, bacak gibi doğal ayrıntılar sergilediklerinden E1-Doğal biçimli olarak tek bir grup altında tanımlanmışlardır (Tablo-10).

E1- Plastik Gövdeler

E1a- Doğal: Belirgin bir boyun, kol, el, göğüs, bel, karın, bacak gibi doğal ayrıntılara sahip plastik biçimli örneklerdir.

E2-Silindirik Gövdeler

Silindirik örnekte baş, boyun ve gövde ayrı yapılmadan tam bir biçimde verilmiş, ince uzun insan betimidir.

F- BACAK DURUŞU

Gerek plastik figürinler, gerekse yassı biçimli figürinlerin ayakta, oturur ya da çömelmiş durumdaki genel görünümelerini algılamamızı sağlayan bacaklar Harran figürinlerinde iki değişik biçimde tasarlanmışlardır (Tablo 6a-b).

F1-Bitişik: Kalça hizasından itibaren her iki bacak ayırımı verilmiş ve birbirine bitleştirilmiş bacak biçimlerini kapsamaktadırlar. Bitişik bacaklı tasarım, plastik ve yassı biçimli gruplarda görülmektedir. Kuzey Suriye’de Terqa’da Anadolu’da Harran, Baklatepe ve İkiztepe’de de bitişik bacaklı tasarlanmış örnekler yer almıştır.

F2- Sütun: Ayakta durmakta olduğu uzun alt gövdeden anlaşılan örneklerin, bacak ayırımı verilmemiş ve çift bacak, silindirik tarzda sütun biçimli tek bir gövde oluşturmuştur. ETÇ III- OTÇ dönemlerinde Harran, Mezopotamya ve Anadolu İkiztepe ikinci grup figürinlerinin bacak tasarımlarında bu biçim yaygın olarak kullanılmıştır.

4. 2. UZUVLAR

A-Yüz

Figürinlerin yüzlerinde yer alan uzuvlardan gözler en fazla işlenen uzuvlardır. Optik algılamının duyu organı olan gözlerin açıkça belli bir değer ifade etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Eski dünya figürinlerinde gözlerin açıkça belli edilmesi tanrıçanın “ her şeyi gören” olarak sembolize edilmesi anlamına gelmektedir (Gimbutas, 1989: 51) Yüzde daha sonra burun, ağız ve kulaklar işlenmiştir. Ağız, plastik örneklerin bir kısmında yuvarlak bir oyukçuk ya da çene ile burun arasındaki doğal boşluk şeklinde işlenmiştir. Yuvarlak ve açık ağızlar çok eski bir gelenek halinde Doğu ve Batı Akdeniz kültürlerinde Paleolitik’ten itibaren gelişmiş “kuş tanrıça” imajını açıkça göstermektedir (Gimbutas, 1989: 63). İşitmenin sembolü olan kulaklar birkaç örnek dışında belirgin değildir.

B-Gövde

Gövdede daha çok cinsiyet belirleyen, göğüsler işlenmişken sadece bir örnekte cinsel organ betimlenmiştir. Bir örnekte göbek ve popo belirginken diğer örneklerde belirgin değildir. Göğüsler oyukçuk applike kabartma ve applike kabartma olarak iki ayrı biçimde betimlenmişlerdir. Dikkatlice modellenmiş büyük ya da küçük göğüsler ve göğüslerin üzerinde V, X ve paralel çizikler, figürinlerin “tanrısal

besleyiciliğinin süt/ yağmur veya yaşam veren” özelliklerinin yanı sıra yağmur damlası ya da buhar gibi sembollerini temsil etmektedir (Gimbutas, 1989:3–17).

Göbekler ise: sütun gövdeli figürinlerde göbek deliği belirtilmemişken, Bitişik ayaklı örnekte ise göbek oyukçuk şeklindedir. Benzerlerinde görülen göbek tiplerinin birinde oyukçuk yuvarlak biçimindedir.

Cinsel organ tipleri çok çeşitli değildir. Sütun gövdeli örneklerde cinsel organ belirtilmezken, bitişik ayaklı örnekte belirtilen cinsel organ ters üçgen içi kazıma noktalı biçimlidir.

Cins ayrımını sağlayan bu uzuvların figürinler üzerinde hem tasvir edilmesi, hem de tasvir edilmemesi olasılıkla bilgiler içermektedir. Göğüsle, cinsel organ ve vajina deliği gibi cinsiyet ayrıntıların tasviri neredeyse tamamen kadın olduğunu ortaya koymayıp aynı zamanda cinsel yaşama ve üreme işlevine çağrışım yapmaktadır (Gündoğan, 2003:105). Burada, normal ve hayati açıdan önemli yaşam verici olgular söz konusu olduğundan, tanrısal bir statü çıkartmak ve figürinlere dini bir anlam vermek zorunlu değildir. Diğer taraftan, neden aynı çağrışımı sağlayabilecek erkek figürinlerinin sıkça yapılmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Buradan da, içeriksel belirlemenin açıkça dişiliğe bağlı olduğu sonucu çıkar (Gimbutas, 1989: 99). Kadın cinsel organların ilk betimi M.Ö. 30.000’li yıllara Aurignacian Dönemi’ne kadar inmektedir. Fransa Dordone’da mağara duvarlarına yapılmış oldukça büyük boyutlu yuvarlak ve üçgenimsi ve alt tarafı delikli bezemeler ilk kez Leroi-Gourhan tarafından kadınlık simgeleri olarak yorumlamıştır (Leroi-Gourhan, 1967). Gimbutas ise super naturel olarak betimlenmiş aynı bezemeler için “kozmik güçle dolu rahimler” yorumunu getirmekte ve “yaşam suyunun kaynağı” olarak görüldüğünü belirtmektedir (Gimbutas, 1989: 99).

4. 3. BEZEMELER

A-Baş Bezemeleri: Başta yer alan bezeme ve süslemeler saçları ve de çeşitli türdeki başlıkları belirtmek için kullanılmıştır. Figürinlerden 18 adedin başında saç türü bezemeler yer almıştır (Tablo 11).

a- Saçlar

Uzun, kısa ve toplu olarak çeşitlilik göstermektedir. Uzun saçların kullanımı pek yaygın değildir. Katalogda yer alan örneklerden yalnızca 2 adedi uzun saçlıdır. Uzun saç modeli Anadolu’da Troia, Kusura, Alaca Höyük, Alishar ve Kültepe gibi merkezlerin figürinlerinde ve Kuzey Suriye’deki arkeolojik merkezlerin figürinlerinde görülmektedir.

Toplu saçlar, figürinlerde daha çok belirgindir. Özellikle Kuzey Suriye Bölgesi’nde Terqa, Tel-Brak ve Tell Selenkahiye figürinleri ile Harran ve İkiztepe figürinlerinde yoğun olarak kullanılmıştır.

B-Boyun Bezemeleri

Boyuna ait bezeme ya da süslemeler genelde şekilce zengin ve sanatkârane işlenmiş kolye, tasma, gerdanlık benzeri takıları içermekte olduğu sanılmaktadır. Boyun bezemelerinin zenginliği ve çeşitliliği tanrıçalara ait süslemeyi gösteren unsurlar olmalıdır (Dales, 1963: 21). Harran’da bulunmuş kat. no. 2,-6 ve 7 olan figürinlerin boyun kısmındaki bezemeler ile Ur kentindeki kraliyet mezarlarından Kraliçe Pu-abi mezarında bulunmuş olan takılarla benzerlik içerisindedir.

Boyun takıları iki gruba ayrılır:

1. Yatay, dikey, verev ve zikzak çizgiler ve applike edilmiş diziler ile oluk kazımlar.
2. Çok sıralı tasma, gerdanlık ve kolye dizileri.

C- Gövde Bezemeleri

Üzerinde çalıştığımız örneklerin ham maddesi olan kil, bezeme ve süslemeye kolaylık sağlamaktadır. Bu nedenle ETÇ merkezlerinde bezeme ve süsleme en fazla p.t. figürinlerde görülmektedir. Bezeme ve süslemelerde kullanılan yöntemlerde oluk şeklinde kazımlar almaktadır. Bunlar paralel, verrev, dikey, yatay, çapraz olarak gövde üzerinde yer almıştır. İkinci bezeme türü sokma yoluyla yapılmış yuvarlak ve nokta tarz bezemelerdir. Kabartma biçimli süslemeler ise bant biçimli aplikler ağırlıktadır. Boyama ile yapılmış gövde bezemeleri bulunmamaktadır.

Bu bölümde, figürinlerin boyundan itibaren, gövdeleri üzerinde yer alan takı, bant gibi süsleme ve bezemeler ele alınmıştır.

a. Üst Gövde Bezemeleri

Harran'da bulunmuş olan ETÇ III- OTÇ p.t. figürinlerinin gövdesi üzerinde çeşitli çizgilerle şekillenmiş kabartma applike kolyeler yer almaktadır. . Ancak Harran örneklerine benzerlik gösteren Urfa Müzesi'ndeki figürinlerin gövde kısmında bezemeler belirgin değildir.

b. Bel Bezemeleri

Bel kısımlarında herhangi bir bezeme yer almamaktadır.

c. Alt Gövde Bezemeleri

Harran ETÇ III- OTÇ p.t. figürinlerinin alt gövdesinde bezeme, boyama veya herhangi bir kıvrım bulunmamaktadır. Harran'daki p.t. figürinler ayakta durmakta olduğu belirgin ancak bacak ayırımı (bir örnek dışında) yapılmamış sütun biçimli gövdeli plastik örneklerdir.

SONUÇ

Çalışmamızın malzemesinin geldiği Harran Höyük, Göbekli Tepe, Nevalı Çori, Yeni Mahalle gibi, ilk heykel ve kabartmaların bulunduğu, plastik eser yapma bilincinin iyice olduğu Çanak Çömleksiz Neolitik Çağa kadar uzanan bir bölgede yer almaktadır. Titriş, Hacinebi, Mezra-Telleilat, Nevala Çori, Çayönü, Gritille ve Cafer Höyük gibi yerleşim yerleriyle plastik sanatının eserleri figürinler, göz ve keman biçiminde idoller Kalkolitik Dönem’de de bölgede yoğun olarak yapılmıştır. Tezimizde, köklü plastik eser yapma geleneğinin olduğu, plastik sanatının ilk görüldüğü ve sonraki dönemlerde de çeşit olarak arttığı önemli bir bölgede yer alan Harran Höyük’teki Eski Tunç Çağı figürinleri incelenerek, bunların diğer yerleşim yerleriyle olan ilişkisi irdelenmiştir.

Harran’da dış sur içindeki höyükte 1950–1951–1956 ve 1959 yıllarında İngiliz bilim adamı D. S. Rice tarafından bir sondaj çalışması yapılmıştır. Kentin en erken dönemlerine tarihlenen bu çalışmalar esnasında 6 adet figürin parçası bulunmuştur. Daha sonra Dr. Nurettin Yardımcı tarafından 1984 yılından bu yana yapılan kazılarda 2 adet pişmiş topraktan yapılan figürinler gün ışığına çıkarılmıştır. Ayrıca Urfa Müzesi’ne satın alınma yoluyla gelmiş ve Harran figürlerine benzerliği açısından önemli bulduğumuz 9 adet figürini de tez kapsamında değerlendirmeyi uygun bulduk.

Erken Tunç Çağı’na tarihlediğimiz bu eserler çalışmamızda ilk olarak figürinlerin temel biçimleri, kesitteki durumları göz önüne alınarak plastik ve silindirik olarak iki ana tipe ayrılmışlardır (Tablo 5). İkinci sırada duruş biçimlerine yer verilmiştir. Daha sonra baş kısmından, alt gövdeye doğru gövdenin gösterdiği biçimler, baş tipleri, boyun oranları, kol biçimleri ve bacak duruşları olarak incelenmiştir.

Erken Tunç Çağı’nın son safhasına tarihlenen insan biçimli el yapımı figürinler ilk kez Leila Badre tarafından sınıflandırılmıştır. Badre’in “Classic Type of The Euphrates Region MAI” olarak adlandırdığı bu figürin grubunun iki hareket

noktası vardır. Birincisi iki eliyle göğsünü tutan ve ayakta duran çıplak kadınlar, ikincisi her iki kolu yanlara çıkıntı biçiminde ayakta duran çıplak kadın figürinleridir. Erken Tunç Çağı'na tarihlediğimiz bu eserler Leila Badre'in sınıflandırması göz önünde bulundurularak hareket edilmiş ve figürinlerin sınıflandırılması Badre'in bu yaklaşımı özümseyerek gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Harran Höyük'te bulunmuş olan figürinler ile Urfa Müzesi'ne satın alınma yoluyla gelen figürinler gri kahve hamurludur. Bu figürinlerin üretim tekniklerinin değerlendirilmesi, figürinlerin basit biçimde elde şekillendirilip üretildiğini ortaya koymaktadır. İnsan bedeni biçimli olarak üretilmiş figürinlerin ana malzemesi ince elenmiş kildir. Çoğunlukla ilkel fırınlarda pişirilerek sertleştirilmesi ve daha kalıcı olmaları sağlanmıştır. Üzerine astar sürülmüş olan figürinlerin iyi perdahlanarak parlatılanları da vardır.

Eserlerimizin benzer örneklerine Güney Doğu Anadolu'da Oylum Höyük ve Kurban Höyük'te, Mezopotamya'da Abu Salabikh, Ur, Tell Chuera, Chagar Bazar, Mari, Tello, Tell Selenkahiye, Tell Brak, Terqa, The Umm el-Marra, The Danish Excavation, Al 'Abd Zerejehey, Tell Bi'a, Tell Habuba Kabira, Hubaba Kabira Sud, Tell Hadidi, Tell Hamam et-Turkman, Munbaqa ve Meskené-Emar'da, Doğu Akdeniz'de Bab-edh Dhra da, Anadolu'da Alishar, Sirkeli Höyük ve Tepecik/Makaraztepe'de rastlanılmıştır.

Eserlerimiz ile benzer örneklerinin bulunduğu merkezler göz önüne alındığında bu figürinler Suriye'nin doğusunda Fırat Nehri'nin batı yöne büyük kavis yaptığı ören yerleriyle Güneydoğu Anadolu'da Harran'da Erken Tunç Çağı'nın son safhasında yoğun olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Harran'da bulunmuş olan bu figürin gurupları Güneydoğu Anadolu'daki diğer arkeolojik merkezlerde de olabileceğini akıllara getirmektedir. İleriki yıllarda bu bölgedeki merkezlerde yapılacak olan kazılar bu durumu daha da netleştirecektir.

Harran'ın Erken Tunç Çağı'na ait pişmiş toprak figürinlerinin irdelenmesi sonucunda çeşitli kazı merkezlerinde açığa çıkarılmış örnekler ile buluntu yeri kesin

olarak belirlenemeyen kimi figürinler Mezopotamya ve Anadolu’da söz konusu çağın heykeltıraşlık sanatının, zamansal, mekansal, stilistik ve dinsel ifade biçimlerine ışık tutmaktadır.

Mezopotamya ve Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik çağlarda Güneydoğu Anadolu’da Mezra-Telleilat, Nevala Çori, Çayönü, Gritille, Cafer Höyük’te, Orta Anadolu’da Çatalhöyük’te, Orta ve Güney Anadolu’da Köşk Höyük, Hacılar, Höyücek, Badem Ağacı, Güney Anadolu’da ise Çukurkent ve Alıçlı Höyük ile batıda Ulucak Höyük, Kuzeybatı Anadolu’da Pendik Temenye Höyüğünde, Burdur Bölgesi’ndeki Kuruçay, Höyücek ve Bademağacı’nda görülen tek tipli plastik heykelciğin, Erken Tunç Çağı’nda da plastik olarak devam ettiğini görmekteyiz. Erken Tunç Çağı’da önceki dönemlerin plastik biçimli ve ayakta duran temel biçimi benimsenmekle birlikte, daha zarif ve ince bedenli hale dönüştürülmüş modellere doğru eğilimin başladığı gözlenmektedir. Bu eğilimin nedeni, insan betimlerinin zaman sürecinde içeriksel olarak anlamlarının değişime uğramasından kaynaklanmış olmalıdır.

Bu değişim Harran dışındaki etkilerden bağımsız olarak toplumun içinde gerçekleşmiş ya da dış etkilerle zaman içerisinde gerçekleşmiş olabilir

İçeriksel anlamla ilgili olarak değişiklik gösterdikleri konusunda figürin olarak tanımladığımız plastik ya da nadiren yassı olabilen birbirinden farklı iki temel şeklin aynı anda tüm Erken Tunç Çağı’da Harran, Kuzey Suriye ve Mezopotamya’da Abu Salabikh, Ur, Tell Chuera, Chagar Bazar, Mari, Tello, Tell Selenkahiye, Tell BrakTerqa, The Umm el-Marra, The Danish Excavation, Al ‘Abd Zerejehey, Tell Bi’a, Tell Habuba Kabira, Hubaba Kabira Sud, Tell Hadidi, Tell Hamam et-Turkman, Munbaqa ve Meskené-Emar’da kullanılması farklı içeriksel işlevler olması ihtimalini ortaya çıkartmaktadır. Figürin olarak tanımladığımız Harran ve Urfa Müzesi’ndeki örnekler, temel şekilleri ile plastik etki yaratmakta, bükülmüş kollarıyla memelerini tutmakta olduğu anlaşılan duruş ile de olasılıkla kabule hazır olduklarını ifade etmektedirler. Bir örnekte, cinsiyet ayrıntılarının, özellikle cinsel organın göğüsler, göbek ve dişilik organı ile bağlantılı olarak kararlı tasviri, bereket

ve annelik çağrışımları yapmaktadır. Diğer örneklerde ise, cinsel organ ile göbek belirtilmezken, eller ile çıplak olan göğüslerini tutmakta ve dua eder şekilde tasvir edilmişler.

Figürin olarak tanımladığımız plastik örneklerde görülen yüz ifadeleri ve kolların duruşlarına bağlı olarak figürinler sabırla bekleyen, ayakta duran ve dua eden kişi izlenimi vermektedir. Çoğu örneklerde, ellerini göğüslerinin üstünde tutmuş duruşuyla da desteklenen bu ifade, sanki bir kült töreni ya da dinsel ayine katılmış insanların aldığı duruşu anımsatmaktadır. Bu tip insan biçimli elde yapılmış pişmiş toprak figürinlere ilk kez Suriye'nin doğusunda Fırat Nehri'nin batı yöne büyük kavis yaptığı Chagar Bazar, Tell Brak ve Tell Sweyhat arkeolojik yerleşimlerinde rastlanılmıştır. Bu elde yapılmış insan biçimli figürinler Orta Fırat Bölgesi'nde Erken Tunç Çağı'nın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve Orta Tunç Çağı'nın başlarına kadar yoğun olarak bu bölgede üretilmiştir. Orta Tunç Çağı'nın 1. çeyreğinden itibaren bu el üretimi figürinlerin yerine kalıp yapımı figürinlerin üretildiğini görmekteyiz.

Harran'daki figürinlerin gelişiminden yola çıkarak çevre kültürlerine baktığımızda ise, her toplumun yarattığı kültürde ortak stilde kadınlara ait figürin birliğinin varlığını görmekteyiz. Bu da muhtemelen, kadınlara ait figürinlerin, tarihöncesi dönemlerde tüm eski dünya toplumlarının bereket kültüne bağlı din ve inanç birliğine işaret eden küçük sanat eserleri olduklarını göstermektedir.

Belli başlı fiziksel ve süsleme ayrıntılarının benzer bir şekilde ifade edilmesi dahil olmak üzere, kronolojik sınıflandırmaları ile bağlantıları gözden geçirildiğinde, her bir figürinin ayrı bir görünümü ve kişiliği olmasına karşın sanatçıların bölgesel stilistik özelliklere karşı tutucu davrandıkları görülmektedir.

Harran'daki figürinler tip olarak Suriye'nin doğusunda Fırat Nehri'nin batı yöne büyük kavis yaptığı yerleşim yerlerindeki figürinlerle kil ve hamur yapısı, duruş şekli ve anatomik özellikleriyle genelde her ne kadar benzerlik içerisinde olsa da yerelde kendine özgü yerel gelenekler içermektedir. Harran'ın bu bölgeyle olan

ilişkisi, coğrafi konumu ve kültürel ilişkisi göz önüne alındığında bu dönemde son derece popüler olan bu figürinler Harran'da üretilmiş olabilirler.

Suriye'nin doğusunda Fırat Nehri'nin batı yöne büyük kavis yaptığı çok sayıdaki arkeolojik merkezler ile Güney Doğu Anadolu'da Harran Höyük'te açığa çıkartılan elde yapılmış insan biçimli pişmiş toprak figürinler Erken Tunç Çağı III ile Orta Tunç Çağı başına (M.Ö. 2400-2100) kadar uzanan zaman dilimine tarihlenmektedir. Benzerlerinden hareketle, Harran figürinleri de aynı zaman dilimine tarihlenebilir.

Anadolu'da Eski Tunç Çağı'na tarihlenen arkeolojik yerleşimlerde bulunan pişmiş toprak insan figürinleri ile Harran'daki bu dönem figürinleri arasında biçim olarak bir birlik bulunmamaktadır. Harran'daki figürinler biçim olarak daha çok Suriye'nin doğusunda Fırat Nehri'nin batı yöne büyük kavis yaptığı çok sayıdaki arkeolojik merkezlerin figürinleri ile uyum içerisinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu kültürel etkileşim göz önünde bulundurulduğunda Harran'ın Eski Tunç Çağı'nda Anadolu'dan çok Mezopotamya ile yoğun kültürel etkileşim içerisinde olduğu düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Akkermans , P.M.G., Schwartz G. (2003). *The Archaeology Of Syria From Complex Hunter-Gatherers To Early Urban Societies*. Cambridge: Cambridge University Pres.

Algaze, G. (ed). (1990). *Town and Countr in Southeastern Anatolia* Vol. II. The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük, Text and Plates, OIP, 110.

Archi (1993). *Trade and Administrative Prative: The Case of Ebla*. Altorientalische Forschungen 20.

Aydingün, G. Ş. (2003). *Eski Tunç Çağında Anadolu Pişmiş Toprak Figürin ve İdoller*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, Ankara.

Aydingün, G. Ş. (2004). “Tapınç Heykelcikleri” Arkeo-Atlas 3: 136–143, İstanbul.

Aydingün, G. Ş. (2005). “Yerleşik Hayat Öncesi: Yaratan Beden ”Tunç Çağının Gizemli Kadınları, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık: İstanbul, 11–28.

Badre, Leila. (1980). *Les Figurines Antropomorphes en Terre Cuite a L'age du Bronze en Syrie*, Paris.

Banffy, E. (1990). “Cult and archaeological context in Central and South East Europe in the Neolithic and Chalcolithic”, *Antaeus* 19–20: 183–250.

Barrelet, Marie Therese. (1968). *Figurines et Reliefs en Terre Cuite de la Mesopotamie Antique*, Vol. I Paris.

Bilgi, Ö. (1972). *Development and Distribution of Anthropomorphic Figures in Anatolia from the Neolitich to the End of the Early Bronz Age*. Yayınlanmamış

Doktora Tezi. The University of London Faculty of Arts, Institute of Archaeology, London.

Boyd, B. (2005). "Some comments on archaeology and Ritual", The Newsletter in South west Asian Neolithic Research, *Neo-lithics* 2/05:25–27.

Börker-Klahn, J. (1982). *Altvorderasiatische Bildstelen und Vergleichbare Felsreliefs*, Mainz. 229 vd.

Black, J., Gren. A. (ilk baskı 1992). 1998 *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London.

Bradley, R. (2003). "A life Less Ordinary: The Ritualization of the Domestic Sphere in Later Prehistoric Europe", *Cambridge Archaeological Journal* 13.1, 5–23.

Cassin, E. (1966). *Fischer Weltgeschichte* 3, Hamburg 1966.

Carwood P.D., Jennings, Toms. (1989). *Sacred and Profane Proceedings of a conference on Archaeology, Ritual and Religion*. Oxford Press, Oxford.

Cauvin, J. (1978). *Les Premiers Villages de Syrie-Palestine du XIème Millénaire Avant*, Lyon: Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen Ancien 4, Série Archéologique 3. Lyon: *Maison de l'Orient*.

Dales, George F. (1963). "Neclaces, Bands and Belts on Mesopotamian Figurines" *RAss*, 57.21–40.

DURU, Refik (1986c). "Tarih Öncesi Çağlarına Ait Dini Bir Tören" *Anadolu Araştırmaları*.169–176.

Ehringhaus, Horst. (1997). "Grabung Sirkeli Höyük 1997" *KST*, 20–1.385.

Esin, U. (1970). “Tepecik Kazısı 1968 Ön Raporu” ODTÜ Keban Projesi Yayınları, seri I, No:1, Ankara. 147–158.

Forbes, R. (1955). *Studies in Ancient Technology I*, Leiden.

Forrer, E. (1920). *Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches*, Leipzig.

Gadd, C.J. (1951) “ Note on the Stele of Aşağı Yarımca” , *Anatolian Studies* I. 108–110.

Gadd, C.J. (1958). “The Inscriptions of Nabonidus” , *Anatolian Studies* VIII, 35–92.

Gimbatus, Marija. (1989). *The Language of The Goddess*, London.

Goetze, A.(1953).“An Old Babaylonian Itinerary”, *journal of Cuneiform Studies* VII 2, 51- 72.

Goetze, A.(1957). *Kulturgeschichte des alten Orients*, München.

Hodder, I. (2005). “Figürinler Hakkında Düşünmek/ Thinking about figurines” Tunç Çağının Gizemli Kadınları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul:7–11.

Hodder, I. (1982). “*Symbols in Action*”, Cambridge University Press. Theoretical archaeology: A Reactionary view. Symbolic and structural anthropology.

Hell and Hell. V. (1981). *Türkei II*, Stuttgart. 229;

Hroda, B. (1971). *Vorderasien I*. München 1971, 278.

Ingholt, Harald (Oct.-Dec.1942) The Danish Excavations at Hama on the Orontes, *American Journal of Archaeology*, Vol.4b, No.4: 469–476, fig. 3. Archaeological Institute of America.

- Jansen-Buis, Venema, D and P. (1985). "A Small Collection of Anatolia Stone and Terracotta Figurines of the Early Bronze Age in Amsterdam" *Anatoolica* XII. 29–42.
- Kesler, K (1980). Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens, Wiesbaden, 183- 236.
- Klengel, H. (1965). Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v.u. Zeit I- Nordsyrien, Berlin.
- Klengel, H. (1989). *Kulturgeschichte des alten Vorderasien*, Berlin.
- Labat, R. (1967). Fischer Weltgeschichte 4, Hamburg.
- Leroi-Gourhan, A.(1967). *Treasures of Prehistoric Art*, New York.
- Lloyd, S., Brice, W. (1951) "Harran". *Anatolian Studies* I: 81 vd.
- Lloyd, S., Gökçe, N. (1953). "Sultantepe" , *Anatolian Studies* III, 27- 51.
- Mallowan, M. (1937). "The Excavations at Tell Chagar Bazar", *Iraq* IV:9 1–177.
- Mithen, S. (1998). "The Supernatural Beings of Prehistory and the External Storage of Religious Ideas" In: C.
- Moortgat, Anton. (1960). *Tell Chuira in NordostSyrien*. Vorläufiger Bericht über die Grabung 1958. Köln und Opladen.
- Moortgat-Correns, U. (1972) *Die Bildwerke vom Djebel el Beda*, Berlin.
- Mount-Williams, L. (1980). "Object Typology of The Third Season: The Third and Second Millennia, Terqa Preliminary Reports. No. 8": *Monographic Journals of the Near East Syro-Mesopotamian Studies* 312 (September).

Novak, Pruss. <U:\ANET\Final Documents\ANET-28Bronze2Syr-Introduction.wpd>

Oastes, J. (1986). *Babylon*, London. 131 vd.

Oastes, D., Oastes, J. And Mc Donald H. (1997). Excavations at Tell Brak Vol 1: The Mitanni and Old Babylonian Periods, *British School of Archaeology in Iraq*, Mc Donald Institute Monographs, Cambridge and London.

Orthmann, W. (1975). Propylöen Kunstgeschivhte 14, Berlin.

Otten, H. (1966). Fischer Weltgeschichte 3, Hamburg.

Özdoğan, M., Özdoğan, A. (1998). “Buildings of Cult and the Cult of Buildings”, G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (eds.), Light on Top of the Black Hill, *Ege Yayınları*, İstanbul: 581–601.

Özfırat, Aynur. (2005) “ *Eski Çağ'da Harran*” , Kanaat Basımevi, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Özgen, E. (1995). Oylum Höyük 1994 Yılı Çalışmaları, 17. *KST*. 1.Cilt. Ankara. 186–188.

Özgen, E., Carter, B. (1990). “Oylum Höyük 1989” *KST*, XII–1.226–226.

Özgüç, Tahsin. (1943). “*Ön Tarihte Anadolu İdollerinin Anlamı*” AÜ DTCTF, 5. 69.

Parrot, Andre. (1956). Le Temple d 'Ishtar. Mission Archeologique de Mari, Vol. I. Paris.

Postgate, N. (1972- 1975) “ Harran”, Reallexikon der Assyriologie 4, Berlin.: 122-125.

Postgate, J.N. (1978) *The Brithis School of Archaeology in Iraq*, Vol. XL-Part 2. Autumn, Plate XIX, A.

Pognon, H. (1907). *Inscriptions semitiques de la Syrie, de la Mesopotamie et de la region de Mossoul*, Paris.

Prag, Kay. (1970). "The 1959 Deep Sounding at Harran in Turkey", *Levant*, Vol. II:63-94.

Pritchard, J.B. (1969). *Ancient Near Eastern Texts Princeton*. 304 vd.

Renfrew, C. (1994). "The Archaeology of Religion" In Renfrew, C. and Zubrow, E. (ed.) *The Ancient Mind: Elements of Cognitive Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, 47–54.

Renfrew-Chr. Scarre(eds). (1998). *Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage*. Cambridge. 97–106.

Rice, D.S. (1952-1957) "Medival Harran" *Anatolian Studies* I:36 vd. ; ILN, September 21:466 vd.

Robbins, J. (2001). "Ritual Communication and Linguistic Ideology: A Reading and Partial Reformulation of Rappaport's Theory of Ritual" *Current Anthropology* 42: 591–614.

Rollefson, G.O. (2000). *"Ritual and Social Structure at Neolithic Ain Gazal"* Life in Neolithic Farming Communities, Plenum Publishers, New York.

Saltuk, S. (1997). *Arkeoloji Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi, İstanbul*.

Sazcı, Göksel. (2001). "Muhtemelen Tapınma Amaçlı Bir Yapı G 6 Karesindeki Megaron" *Troia Düş ve Gerçek*, İstanbul.384–390.

Schmidt, K. (1998). "Beyond Daily Bread: Evidence of Early Neolithic Ritual from Göbekli Tepe", *Neo-Lithics* 2/98: 1-5.

Scharff, A., Moortgad, A. (1950). *Agypten und Vorderasien im Altertum*. München. 426 vd.

Schwartz, G.M. (Jul. 2000). "Excavation and Survey in the Jabbul Plain, Western Syria: The Umm el-Marra Project 1996-7" *American Journal of Archaeology*, Vol.104, No.3: 419-462, fig. 5. Archaeological Institute of America.

Thimme, J.(Ed.), Getz-Preziosi, P. (1976). (T. Ed.). ve B. Otto (A. Ed.) "*Art and Culture of the Cyclades in the Third Millennium B.C.*", Chicago, London.

Turner, V.W. (1982). *From Ritual to Theatre*. New York: Performing Arts Journal Publications. Edith Turner, ed.

Ucko, J. Peter. (1968). *Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete with Comparative Material From The Prehistoric Near East and Mainland Greece*, London.

Van Loon, M. (1973). "A-First Results of the 1972 Excavations at Tell Selenkahiye", *Annales Archeologiques arabes Syriennes*, Vol. XXIII: 145-58.

Wattenmaker, P.(1997). "Kazane Höyük 1995 Excavations at an early City" . XVIII: *Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara. 81 vd.

Whitehouse, R. (1990). *Caves and Cult in Neolithic Southern Italy. The Accordia Research Papers* 1, 19-37.

Wooley, Leonard., Max Mallowan. (1976). *Ur Excavations, The Old Babylonian Period*, Vol. VII. London.

Yardımcı, N. (1985). “ Harran 1983” , VI. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 79- 91.

Yardımcı, N. (1991). “1989 Yılı Harran Kazıları” , XII. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 363- 378.

Yardımcı, N. (1992). “ 1990 Yılı Harran Kazı ve Restorasyon Çalışmaları” , XIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 423- 442.

Yardımcı, N. (1997). “Harran” , *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2*, İstanbul. 758–759 ve 760.

Yardımcı, N. (1990). “Harran kazıları” *Türk Tarih Kurumu*. Ankara. 270.

KATALOG⁸

01

Urfa Mz.

Hr. 84–4 (K)

Harran höyük, C. sondajı

ETÇ III-OTÇ

4,00x4,50

(B1a)

Tanımı: Başın üst kısmı ile burun kırık. Alt gövde kayıptır. Başta aplike olarak yapılmış içi oyukçuk yuvarlak gözler, kabartma burun ve kazıma ağız belirtilmiş. Yüzün iki yanında aplike olarak monte edilmiş, dalgalı saç bukleleri yer almış.

(Yardımcı, 1986:259,23)

02

Urfa Mz.

Hr.90–1

Harran höyük, 35 DD açması

ETÇ III- OTÇ

14,80x5,50

(D1b.E1a.F1)

⁸ bölümün yanında rastlanılan (*) semboller, figürinlerin; * satın alma olarak müze ya da koleksiyonlara katılımını belirtmektedir. Sembol bulunmayanlar bilimsel kazılar yoluyla müzelere kazandırılan örnekleri kapsamaktadır.

Tanımı: Baş kayıptır. Sağ kol ucu kırık. Boyunda üstü verev kesiklerden oluşan aplike kabartma bir şerit ve yuvarlak halkalardan oluşan süslü bir kolye yer almış. Göğüsler kabartma aplike ve ortaları oyukçuk şeklinde. Göbek deliği oyukçuktur. Dişilik organı oluk kazıma üçgen ve içi batırma noktalı. Ayak uçları kaideli. Arkada tüm gövdeyi dikey bölen oluk kazıma bir hat ile kalçalar üzerinde yuvarlak oyukçuklar yer almış.

(Yardımcı 1992:438,14; 1993: 446, fig. 9a,b)

03

Ashmolean Mz.*

1965.277 (M)

Harran, 4. tabaka

ETÇ III- OTÇ

3.8x7,00x2,4

(B1b.C2.D1a)

Tanımı: Kadın figürünü üst kısım: alt gövde kayıp. Başta aplike kabartma saç, kulaklar ve yüzde, oyukçuk gözler ve kabartma burun gaga şeklinde yer almış. Boyunda üçgen kazımalar görülmekte. Parmaklar kazıma. Arka, yassı ve düz. Gri kahve astarlı. Elle şekillenmiş.

(Prag 1970: 87, 88, fig.9,72)

04

Ashmolean Mz.*

1965.279 (K)

Harran

ETÇ III- OTÇ

4,00x1,90

(B1b.C2)

Tanımı: Kadın figürin başı: boyundan aşağısı kayıptır. Baştta aplike kabartma saçlar arkaya doğru uzun örgülü tasarlanmış. Yüzde, kahve çekirdeği biçimli gözler aplike kabartma. Gaga biçimli burun sıkma kabartma. Kulaklar ve boyundaki üzeri verev kesiklerle bezeli kolye aplike kabartma. Gri-kahve hamurlu. Elle şekillendirilmiş.

(Prag 1970: 87, 88, fig.9, 74)

05

Ashmolean Mz.*

1968.478 (M)

Harran, S5/4-iii veya iv

ETÇ III- OTÇ

4,00x..

(B1a.C3)

Tanımı: Kadın figürin başı: elle şekillenmiş, pişirilmiş ve pembe hamurludur. Gövde kayıp. Yüzde

saçlar ve gaga biçimli burun sıkma kabartma.

(Prag 1970: 87, fig.9,75)

06

Ashmolean Mz.*

1965.278 (K)

Harran

ETÇ III- OTÇ

3,50x4,80x1,60

(C2)

Tanımı: Kadın figürin parçası: baş ve gövdenin göğüs hizasından aşağısı kayıptır. Boyun ve omuz kısmı mevcut. Saçları ve gerdanlığı kabartma aplike olarak yapılmış. Üzerlerinde sivri bir aletle kesik kesik süsleme yapılmış. Açık gri hamurlu elle şekillenmiştir.

(Prag 1970: 86, 88, fig.9,70)

07

Ashmolean Mz.*

1968.485 (K)

Harran, E4 tabaka

ETÇ III- OTÇ

5,20x4,70

(D2a)

Tanımı: Kadın figürin üst kısım: elle şekillenmiş. Baş ve gövde kayıptır.

Boyundan göğüs üzerine kadar dört sıra kabartma aplike şeritler var. Şeritler üzerinde sivri bir aletle kesik kesik süslemeler yapılmış. Göğüsler aplike ve içi oyukçuk. Gri-kahve hamurlu.

(Prag 1970: 87, 88, fig.9,71)

08

Ashmolean Mz.*

1968.476 (K)

Harran, S2/4 safha iii

ETÇ III- OTÇ

7,00x3,30

(E2)

Tanımı: Baş ve boyun ile göğüs kısmı kayıp. Bir kolun ucu belirgindir. Sütun şeklinde silindirik gövdenin ayak uçları kaide yaparak açılmış. Gri-kahve astarlı. Yanmış.

(Prag 1970: 87, 88, fig.9,73)

09

Suriye

Umm96 H-009

Jabbul Plain, Western Syria The Umm el-Marra Project 1996-1997.

ETÇ III

(B1b.C1.D2a.)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: yuvarlak başlı, Kuş gagası biçiminde bir burunu

ve yuvarlak içi oyuk aplike gözlüdür. Ağzı belirtilmemiş. Başın sağ kısmında aşağıya sarkar biçimde aplike bir saç var. Yuvarlak uzun bir boyun ve boyunda göğsü üzerine sarkmış üste düz alttaki bölmeli aplike iki kolye yer almış. Sol kol yana açılmış ve kısadır. Sağ kolu omzundan itibaren kırılmıştır. Gövdesi dikdörtgen biçiminde olup, belden aşağısı kırıktır.

(Swhwartz, 2000:425)

10

Oylum Höyük-1994

BB3IbI açması

M.Ö. II. Binyıl

(B1b)

Tanımı: P.t. figürin başı: yuvarlak baş, alında aplike bir bant ve yuvarlak içi oyuk aplike gözlüdür. Gaga şeklinde bir burun(hasarlı) , yuvarlak bir boyun ve boyunda süsleme amaçlı aplike bir bant vardır. Boyunla omuzun birleşim yerinden kırıktır.

(Özgen, 1995: 186-188)

11

Suriye

The Danish Excavation at Hama on the Orontes, 1931-1938

M.Ö. 2400–2000

(B1b.C1c.D2b.F2.C1)

Tanımı: P.t. Kuş yüzlü kadın figürini: başı kuş biçimindedir. Gaga biçiminde bir burun, yuvarlak uzun bir burun ve boyunda verev çizgilerle yapılmış süsleme amaçlı bir kolye. Göğüs ve karın bölgesi yassılaştırılmış, sütun biçimli bir kaidesi vardır. Stilize edilmiş kollar göğsünü tutmaktadır.

(Ingholt, 1942: 469–476)

12

Sirkeli Höyük–1997

Sirkeli Höyük (K)

16/1 ‘S

M.Ö.2000–1800

(B1b.D1a)

Tanımı: P.t. figürin parçası: başı konik biçimindedir. Alında aplike bir bant yer alır. Sıkıştırılarak yapılmış çıkık bir burun, içi oyuk aplike gözler. Ağız ve çenesi belirtilmemiş. Kısa yuvarlak bir boyun vücutla birleşmiş ve boyunda süsleme amaçlı aplike bir bant var. Kollar dirseklerden bükülmüş göğsünü tutmakta ve göğsünde aplike çapraz iki bant vardır. Göğüs kısmından aşağısı kırıktır.

(Ehringhaus, 1997: 384–385)

13

Ana. Med. Mz.

Alişar Ia, 12M yapı katı

ETÇ II

3,70x2,30x2.00

(B1b.C2.)

Tanımı: Başın sağ kenarı ile gövde kırık. Yüzde gaga biçimli kabartma bir burun ile dörder küpe delikli kulaklar yer almış. Gri-kahve astarlı. Yanmış.

(Osten, 1937: 78, fig. 85; Bilgi 1972:267, pl.509,3)

14

Ana. Med. Mz.

e.1940(K)

Alişar I a, 14M yapı katı

ETÇ I

4,00x2,90x2.20

(B1b.C2)

Tanımı: Gövde kayıptır. Yüzde boyun kabartma, kulaklar üçer küpe delikli. Gri-kahve astarlıdır. Yanmış.

(Osten, 1937: 78, fig. 85; Bilgi 1972:267, pl.509,2)

15

Ana. Med. Mz.

Alişar Ia, 12M yapı katı

ETÇ II

3,70x2,70x1.00
(B1b.C3.D2a.)

Tanımı: Tüm ve sağlam olup, yüzünde kuş gagası gibi bir çıkıntı bir burun vardır. Sıkılarak oluşturulmuş bir burun dışında başka bir ayrıntı yer almamış. Gövdede düzensiz kazımlar var. Gri-kahve astarlı. Yanmış.
(Osten, 1937: 78, fig. 85; Bilgi 1972:267, pl.509,1)

16

Elazığ Mz.
Tepecik/Makaraztepe
ETÇ III
6,90x4,90x4,90
(B1b.C2.)

Tanımı: Omuz hizasından itibaren alt gövde kayıp. Başta saçlar belirtilmiş. Yüzde gaga şekilli kabartma bir burun yer almış. Boyunda kabartma aplike olarak kolye tasarlanmıştır.
(Esin, 1970:lev.11,4)

17

Urfa Mz.
Kurban höyük, IVB
ETÇ II-III
21,10x3,70x0,90
(D2a)

Tanımı: Baş, sağ kolun yarısı ve gövdenin alt gövde kayıp. Boyun kırığında aplike kolye mevcuttur. Kolyenin üzerinde batırılarak yapılmış noktalarla dekorasyona gidilmiş. Kahve-sarı hamurlu, gri astarlı.
(Algaze, 1990: pl.151B)

18

Deir ez-Zor Müzesi
TQ3-380
SF 34
ETÇ III OTÇ
2,8x3,2x2,26
(B1b.C2)

Tanımı: kilden Elle yapılmış kadın figürin başı. Gaga şeklinde bir burun. Boyun altından kırıktır. Oyukçuk şeklinde gözler ve göz çevresinde siyah boya izleri bulunmakta. Alnın üstünde paralel bir şekilde kesik çizgilerle belirtilmiş saç, boyunda üzeri diyagonal kesiklerle tasvir edilmiş aplik bir kolye. Açık kahverengi killidir. Muhtemelen bir baykuş başıdır?
(Mount-Williams, 1980: 12-13)

19

Deir ez-Zor Müzesi
TQ3-23

SG 8, FT 5, level 3

ETÇ III OTÇ

7,5x4.0x2.3

(D2a.E1a.F1)

Tanımı: belden yukarısı kırık, kilden el ile yapılmış çıplak kadın figürinidir. Gövde kısmından oluşan bu kadın figürünün bel kısmı sıkıştırılarak belirtilmiş, cinsel organı ters üçgen biçimli olup içi noktalarla doldurulmuştur. Bacaklar sütun biçimindeki gövde üzerinde kazıma bir çizgi ile belirtilmiştir.

(Mount-Williams, 1980: 12–13)

20

Urfa Mz.*

1978. 8753 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

14,4x2,2

(B1b.C2.D1.D1a.F2.)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: krem rengi hamurdan yapılmıştır. Kafa yassı ve örgülü saçlı, gözler oyuk nokta, gaga şeklinde bir burun yer almış. Boyun zikzak çizgilerle süslenmiştir. Kollar dirseklerden bükülmüş, biri diğerinden büyük olan eller göğüsleri

kapatmıştır. Gövde sütun, taban konveks daireseldir.

21

Urfa Mz.*

1978.8305 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

12x1x2,1

(B1b.C2.D1.D1a.F2.)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: yuvarlak kaidelidir. Kaide silindirik olarak devam eder. Baş yassı, saçlar verev çizgilerle belirtilmiş. Kuş gagası biçiminde burun ve oyukçuk şeklinde iki göz yüzde yer almaktadır. Yuvarlak boyunlu ve Boyun üstünde sivri bir aletle yapılmış verev çizgiler vardır. Parmakları açık eller göğüs üzerine konmuştur. Taban içbükey daireseldir. Gri-kahve astarlı.

22

Urfa Mz.*

1978–8750 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

15,3x2,9

(B1b.C2.D1.D1a.F2.)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: kiremit rengi hamurdan yapılmış. Kafa yassı, saç örgülü, gözler oyuk nokta ve burun gaga biçimli uzundur. Kafa kırılarak düşmüş ve sonradan tutkalla yapıştırılmış. Boyun zikzak çizgili, kollar dirseklerden bükülerek eller göğüsleri kapatmıştır. Gövde dikdörtgen sütun şeklinde, taban konveks daireseldir.

23

Urfa Mz.*

1982.9406 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

13,5x3,5

(B1b.C2.D1.D1a.F2.)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: tabanı yuvarlaktır. Boyuna dikdörtgen biçiminde yükselmektedir. Üstte baş, kuş gagası gibi burun ve oyukçuk şeklinde iki göz yüzde yer almaktadır. Boyun düz, sivri bir aletle kazıma zikzak yapılmış. Kollar dirseklerden bükülmüş göğüslerini tutmaktadır. Eller dua eder biçimde olup, devetüyü rengindedir.

24

Urfa Mz.*

1983.9673 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

9x3,7

(B1b.D1.D1a.C2.F2)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: şematize edilmiş insan figürinidir. Baş, yüzde; yuvarlak oyukçuk iki göz, ortada kuş gagası gibi sivri burun. Boyun kısmı kabartma aplike çizgili bir kolye. Kollarını göğsünün hemen altında birleştirmiş. Eller dua eder pozisyonda. Aşağıya doğru genişlemekte, taban konveks daireseldir. Krem renginde astarlıdır.

25

Urfa Mz.*

1983.9671 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

8,3x2,3

(B1b.D1.D1a.C2.F2)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: yuvarlak kaidelidir. Kaide silindirik olarak devam eder. Baş yassı, saçlar verev çizgilerle belirtilmiş. Kuş gagası biçiminde burun ve oyukçuk şeklinde

iki göz yüzde yer almaktadır. Boyunda halka biçimli bir kolye ve sivri bir aletle yapılmış verev çizgiler vardır. Kaidenin bir kısmı hasarlıdır. Gri-kahve astarlı.

26

Urfa Mz.*

1975.5758 (M)

Urfa

ETÇ III- OTÇ

12x3x2.1

(B1b.D1.D1a.C2.F2)

Tanımı: P.t. Kadın figürini: devetüyü renginde pt. ten yapılmış olup, göğüslerinin altı kırıktır. Tek parça halinde ve dikdörtgen prizma şeklindedir. Taban içbükey konveks daireseldir. Parmakları açık eller göğüs üzerine konmuştur. Yuvarlak boyunlu ve boyun üstünde birbirine paralel ve çizgisel yapılmış yatay dairelerle süsleme vardır. Başı, arkası düz yarım daire şeklinde. Ağız belirtilmemiş. Kuş gagası şeklinde iri bir burun. İçi oyuk yuvarlak gözlüdür. Saçı yüzünün iki yanına yapışmış.

27

Urfa Mz.*

Urfa

ETÇ III-OTÇ

(B1b.D1.D1a.C2.F2)

Tanımı: Ayakta tasvir edilmiş olup tümdür. Baş kısmı sağa dönük vaziyettedir. Başın üstünde herhangi bir süsleme yer almamıştır. Gaga şeklinde bir burun ve oyukçuk gözlüdür. Kulp biçimli kulaklıdır. Ağız ve çene kısmı belirgindir. Baş kısmı yuvarlak bir boyunla gövdeye bağlanmaktadır. Boyun yuvarlak, uzun ve üzerinde sivri bir aletin ucuyla iki sıra bezeme yapılmıştır. Baş kısmı yassı plastik, gövde kısmı sütun biçimli ve taban hafif çıkıntı dairesel biçimlidir. Kolları dirseklerden bükülmüş olup göğüslerini tutmakta ve elleri açık olarak tasvir edilmiş, el parmakları açık olarak belirtilmiştir.

28

Urfa Mz.*

Urfa

ETÇ III- OTÇ

(B1b.D1.D1a.C2.F2)

Tanımı: P.t. elle yapılmış olan bu figürin, ayakta tasvir edilmiş olup tümdür. Başın üstünde nokta-çizik bezemeli aplike saçlıdır. Oyukçuk biçimli gözler ile gaga şeklinde bir

burunu olmasına rağmen ağız ve çene kısmı belirtilmemiştir. Başın sol tarafında iki çıkıntı şeklinde kulak belirtilmiştir. Başın sağ tarafında kulak yerinde ise yuvarlak bir aplike yer almaktadır. Baş kısmı yuvarlak bir boyunla gövdeye bağlanmış olup boyun üzerinde 'W' ya da ters üçgen biçiminde iki üçgen kazımayla belirtilmiştir. Kolları dirseklerden bükülmüş olup göğüslerini tutmakta ve elleri açık olarak tasvir edilmiş, el parmakları açık olarak belirtilmiştir. Baş kısmı yassı plastik, gövde kısmı sütun biçimli ve taban dışarıya taşkın konveks daireseldir.

29

Abu Salabikh–1977 (K)

Irak

III. Binyıl(Ebla Krallığı Dönemi)

(B1a)

Tanımı: P.t. figürin başı: yuvarlak içi çukur aplike göz ve alında süsleme amaçlı bir çukur belirgindir.

(Postgate, 1978:pl. XIX, A)

30

Ashmolean Mz.*

1933.1183 (M)

Suriye

ETÇ III

7,4x6x5,7

(B1b.C2.D1a.)

Tanımı: P.t. Kadın figürini üst kısmı: el-yapımı. Krem rengi astarlı. Başında yatay çizgili aplike bir taç ve ortasında bir rozet vardır. Oyukçuk iki göz ve kuş gagası şeklinde bir burun. Her kulağında üçer delik vardır boynunda süsleme iki aplike bant. Küçük göğüslü, kollarını dirsekten bükerek göğsünün altına koymuş.

(Badre 1980, 400. no. 53: type: Euphrates MAI 3b).

EKLER

EK 1: TABLOLAR

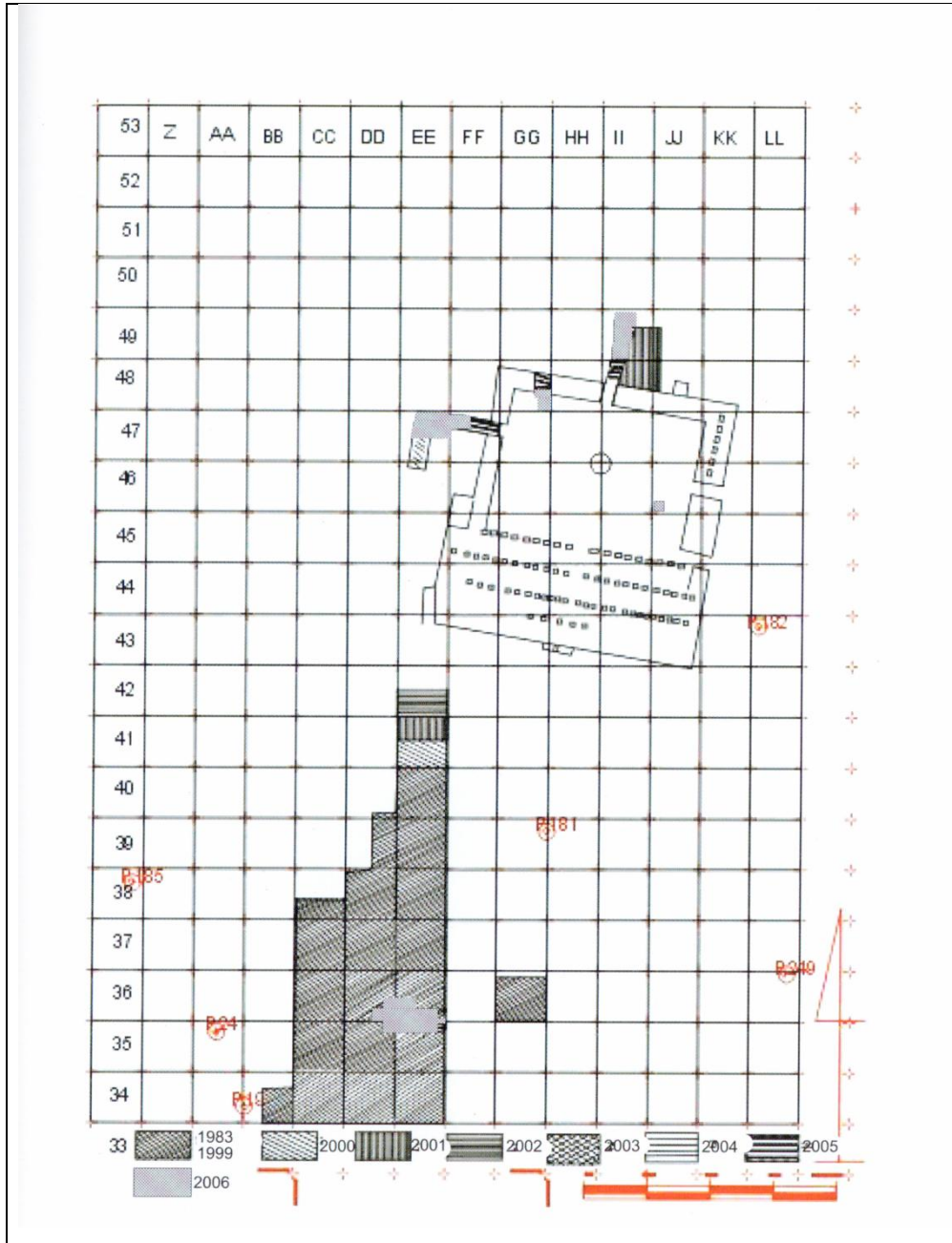
Tablo1: Harran ETÇ III-OTÇ P.t. İnsan Figürinlerinin Bulunduğu Merkezler

No	Merkez	Referans
1	The Umm el-Marra	Swhartz, 2000
2	Sirkeli Höyük	Ehringhaus, 1997
3	Oylum Höyük	Özgen, 1995
4	The Danish Excavation	Ingholt, 1942
5	Terqa	Mount-Williams, 1980
6	Alişar	Osten, 1937; Bilgi 1972
7	Tepecik/Makaraztepe	Esin, 1970
8	Kurban höyük	Algaze, 1990
9	Urfa Müzesi	Çetin, 2012
10	Abu Salabikh	Postgate, 1978
11	Ashmolean Müzesi	Badre, 1980
12	Harran	Yardımcı, 1986
13	Harran	Prag, 1970
14	Ur	Woolley and Mallowan, 1976
15	Tell Chuera	Moortgat, 1960
16	Chagar Bazar	Mallowan, 1937
17	Mari	Parrot, 1956
18	Tell Selenkahiye	Van Loon, 1973
19	Tello	Barrelet, 1968
20	Tell-Brak	Mc Donald, 1997

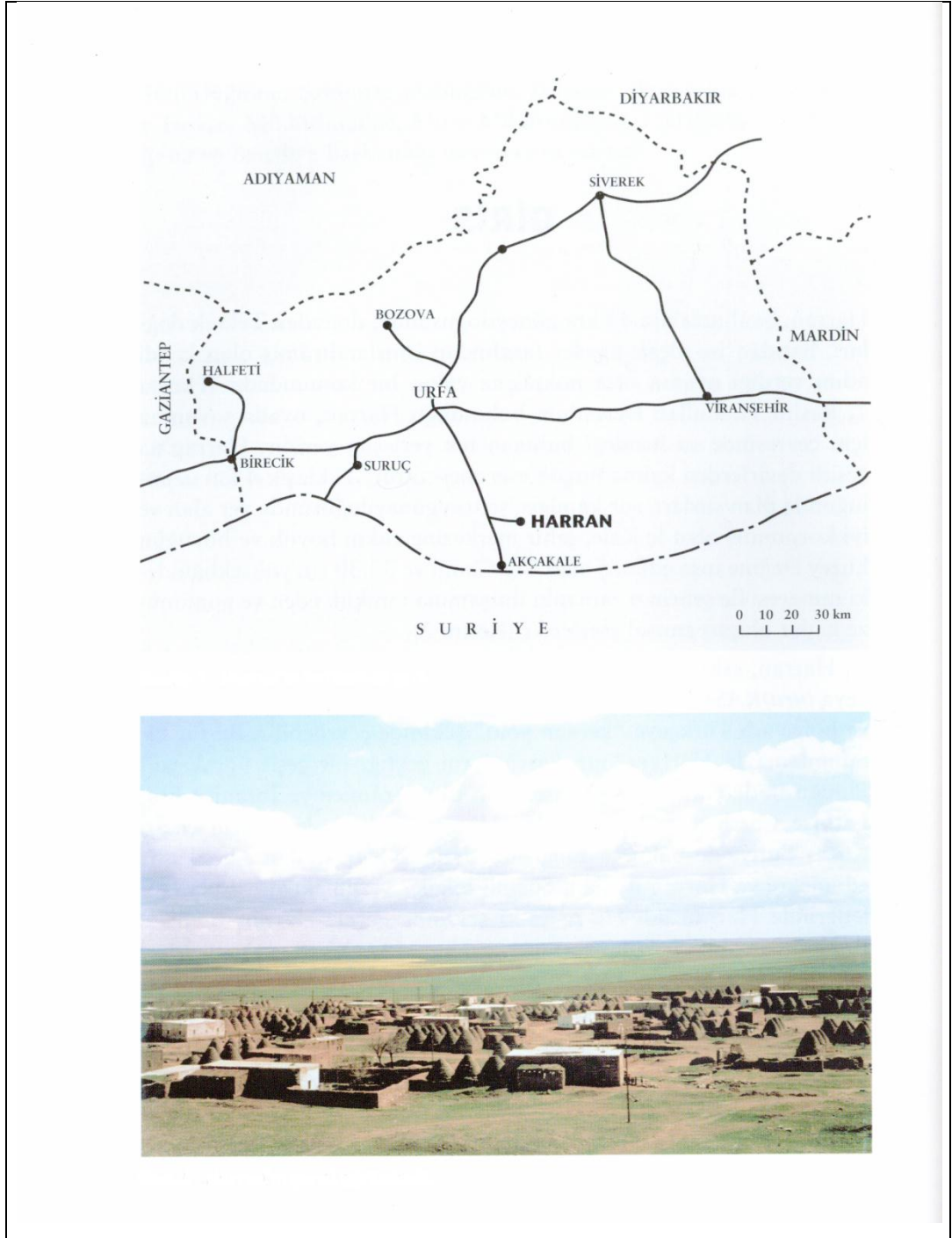
Tablo 2: Harran Höyük Ve Ulu Camii’den Bir Görünüm

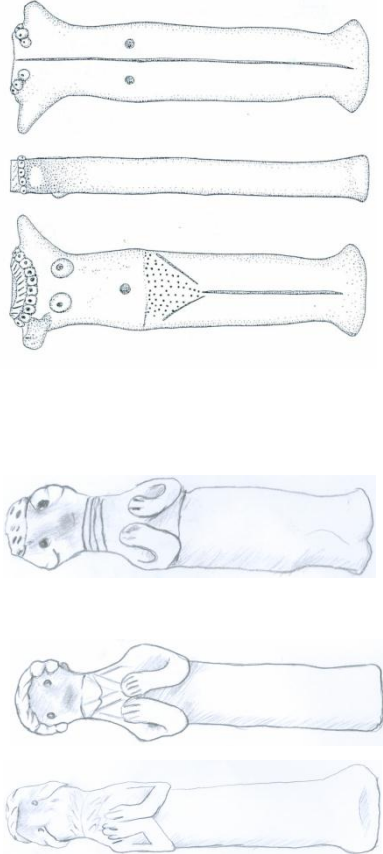
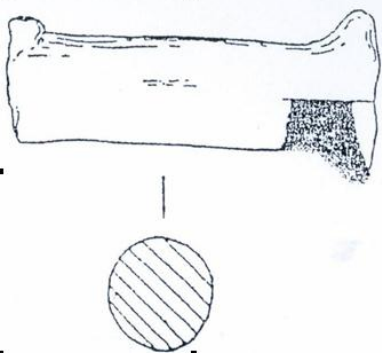

Tablo 3: Harran Topografik Planı

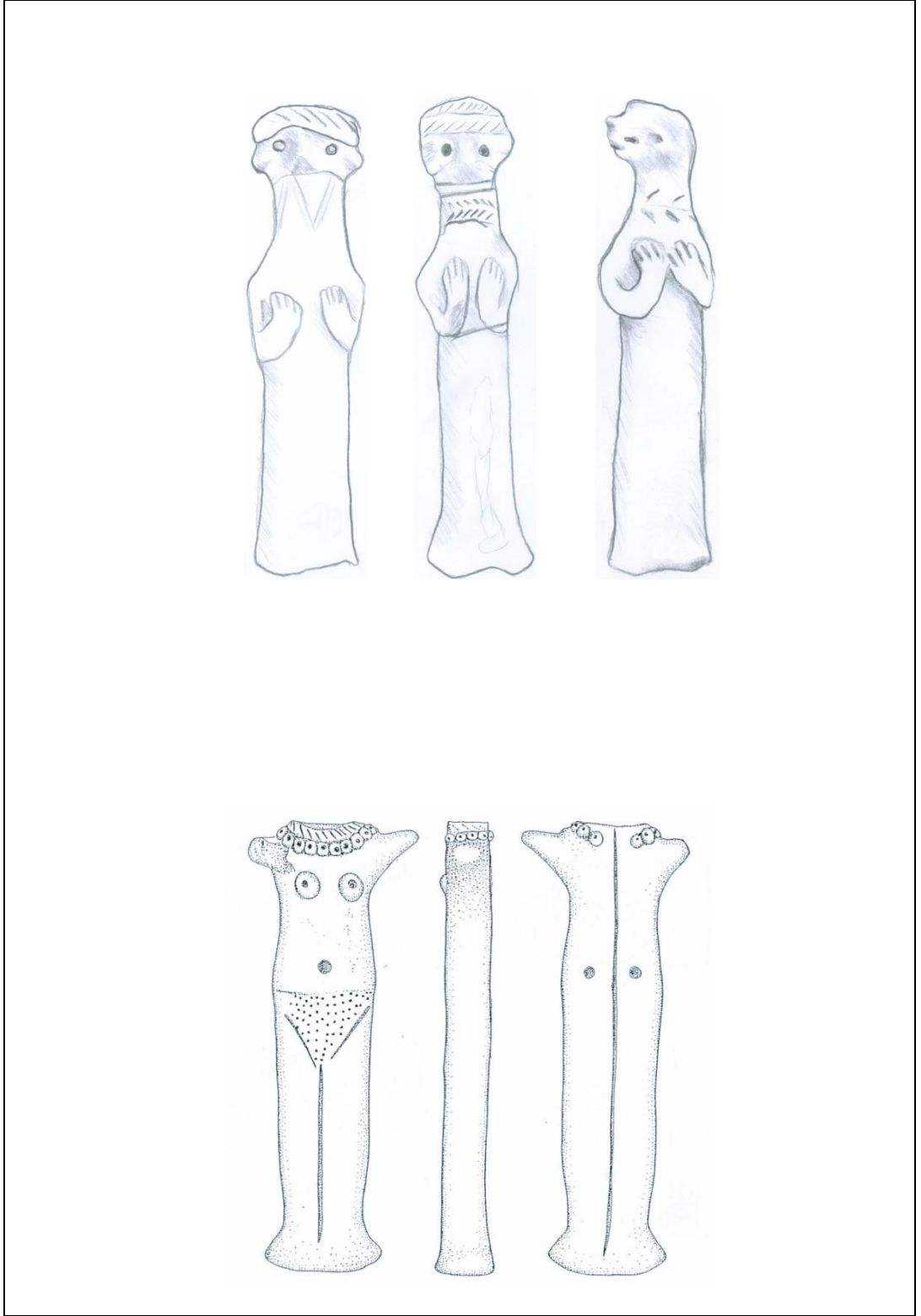

Tablo 4: Harran'ın Haritadaki Yeri

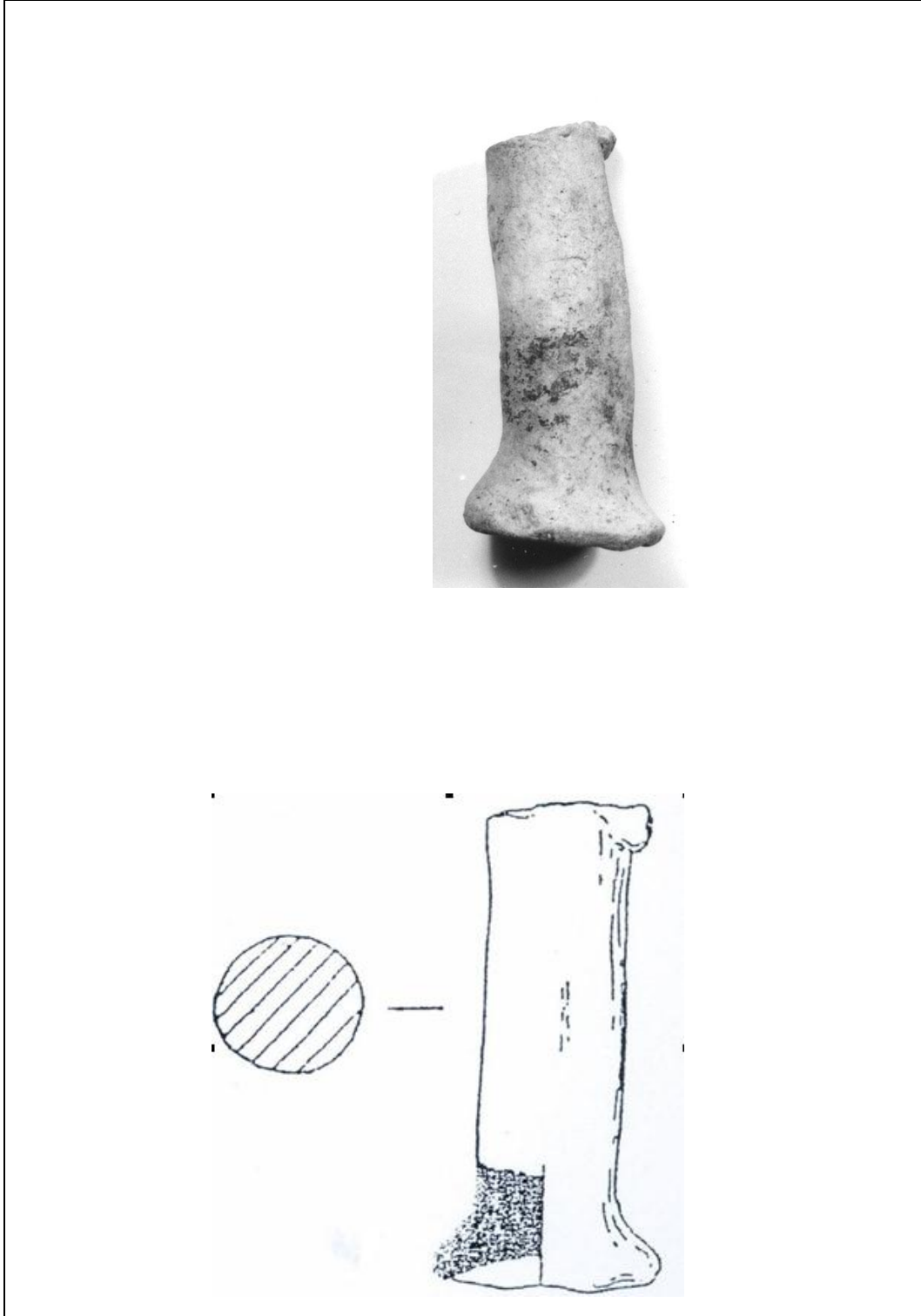

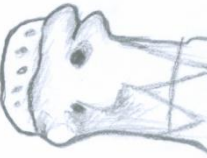
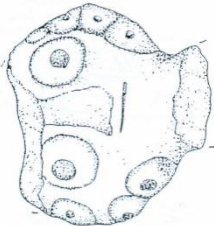
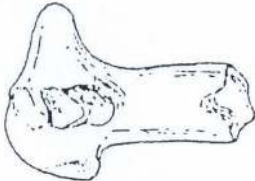
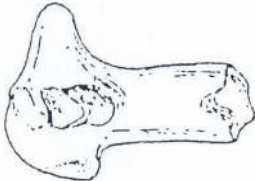
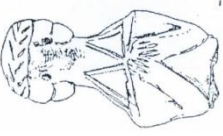
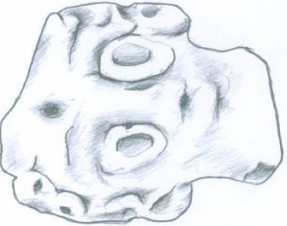
Tablo 5: Temel Biçim	
Plastik	Silindirik
	

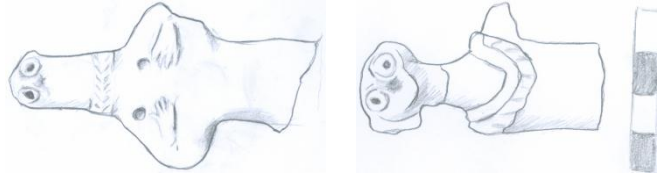
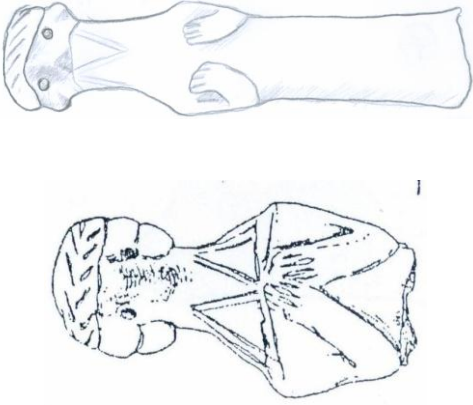
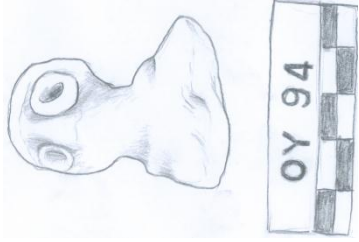
Tablo 6a: Duruş (Ayakta)

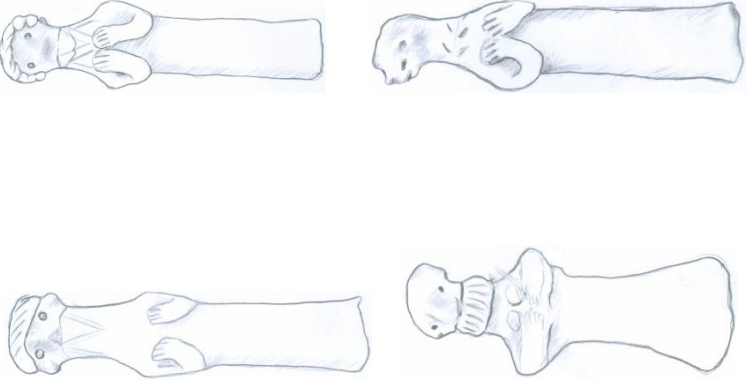
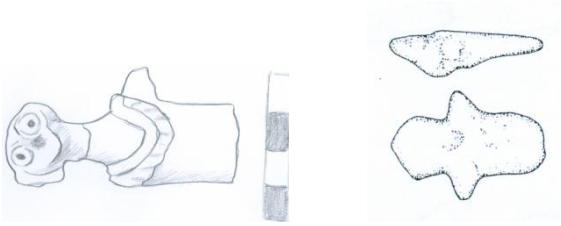
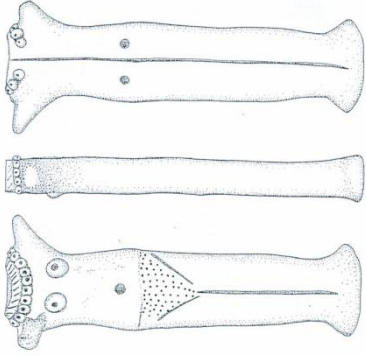

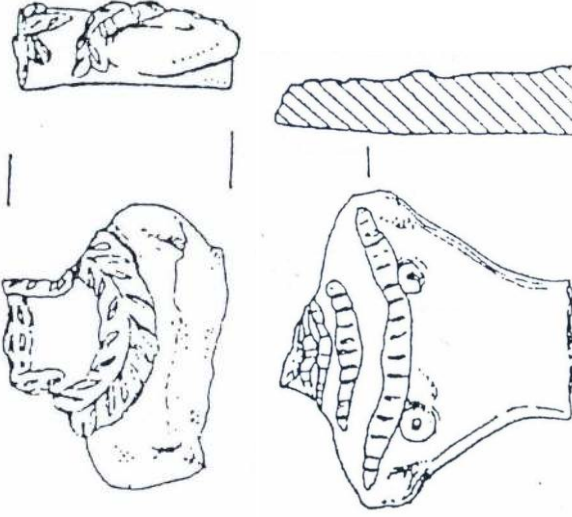
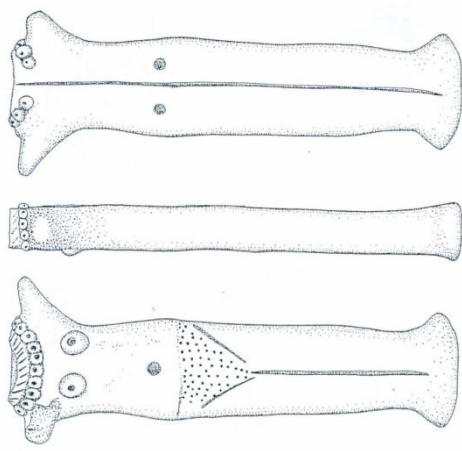
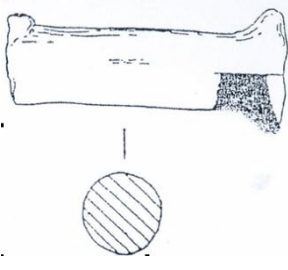
Tablo 6b: Duruş (Ayakta, Silindirik Biimli)

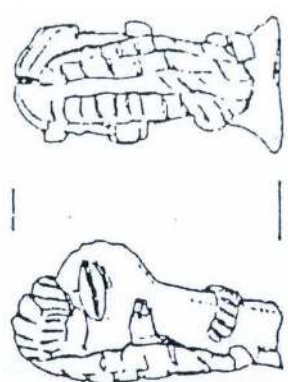
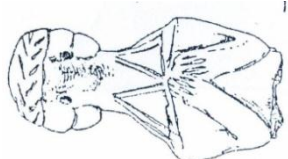
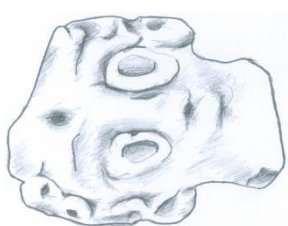
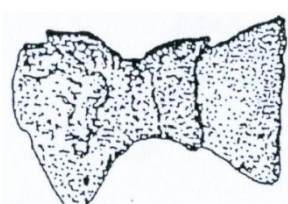

Tablo 7: Baş Tipleri				
Plastik				
Kuş Yüzlü			Düz Yüzlü	
				
				

Tablo 8: Boyun Oranları		
Abartılı Uzun	Uzun	Kısa
		

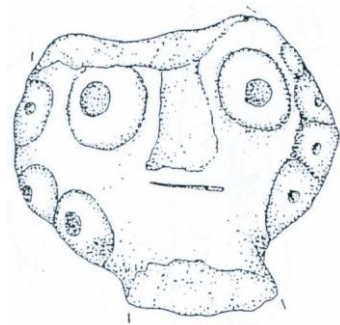
Tablo 9: Kol Biçimleri			
Plastik			
Göğüslerde	Omuz Çıkıntılı	Yukarı Kalkık	
			

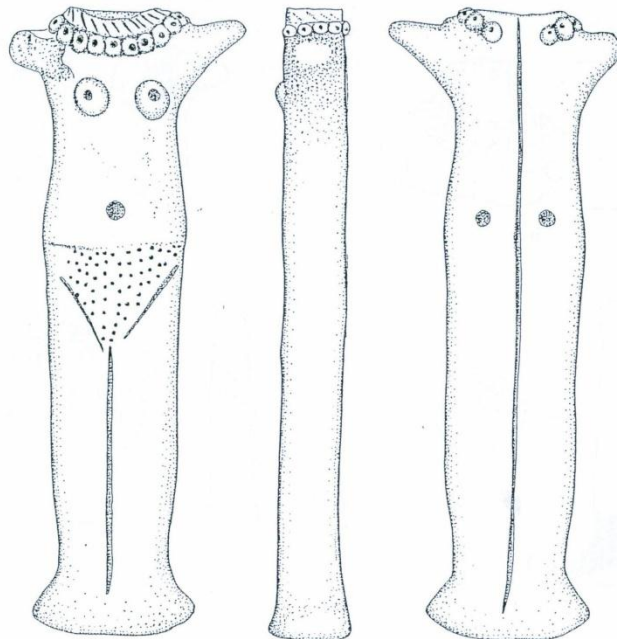
Tablo 10: Gövde Biçimleri			
Plastik		Sütün	
Doğal		Sütün	
			
			

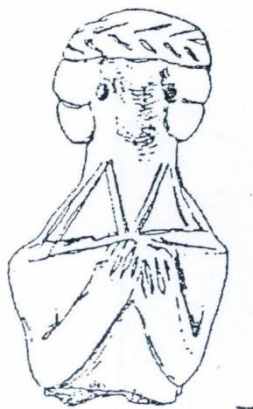
Tablo 11: Baş Bezemeleri			
Saçlar			
Uzun	Kısa	Toplu	
			

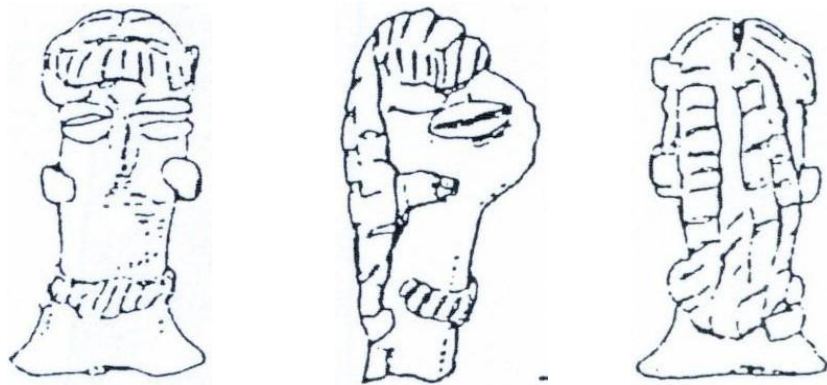
EK 2: LEVHALAR

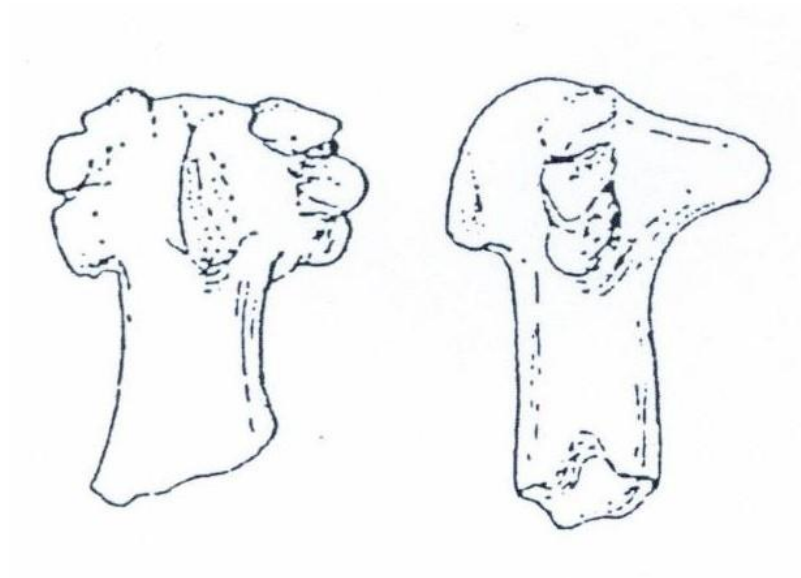
Levha 1

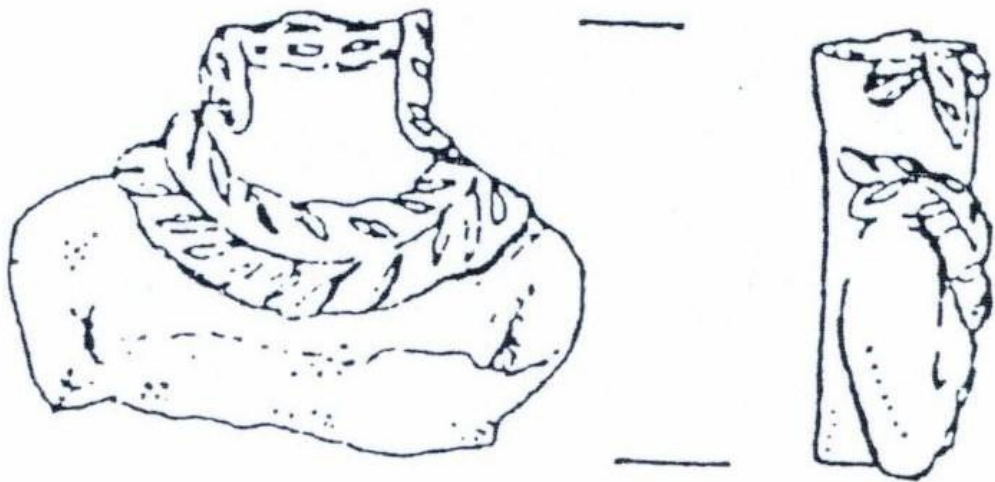

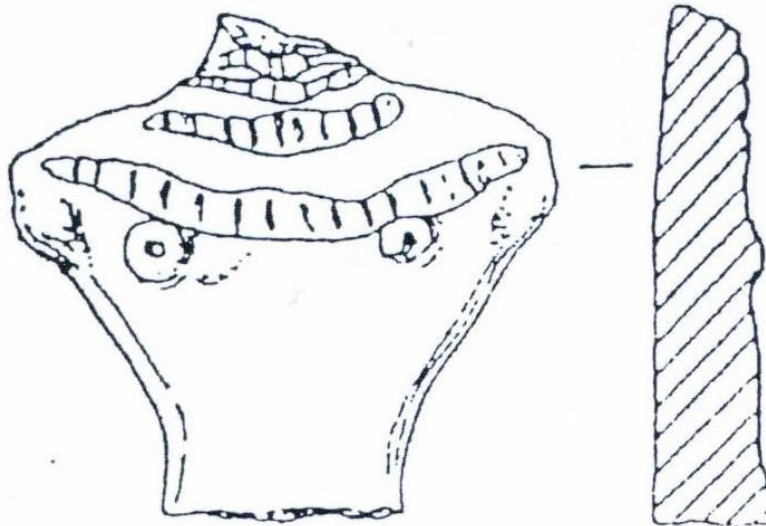

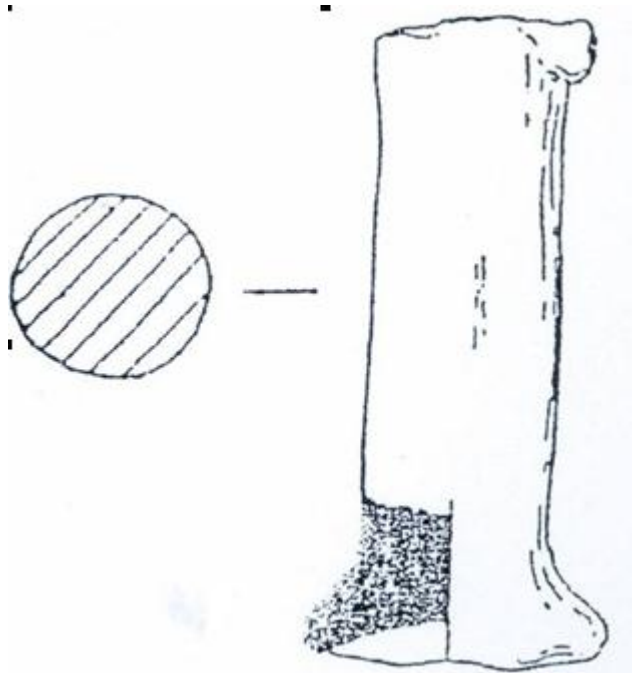

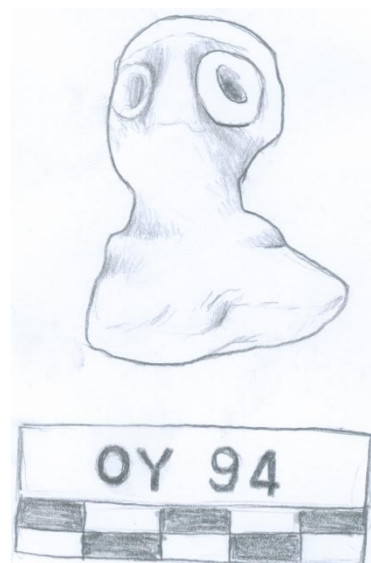

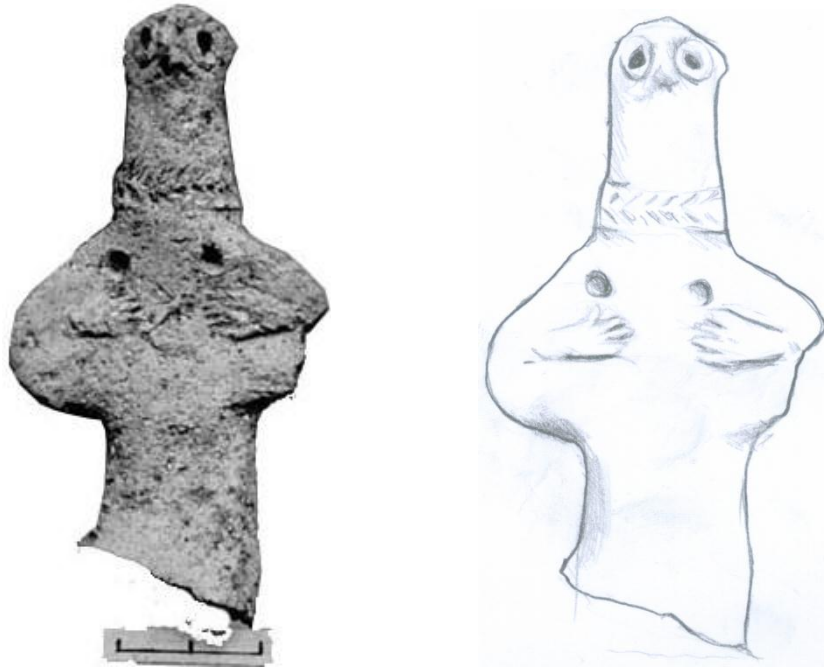

a

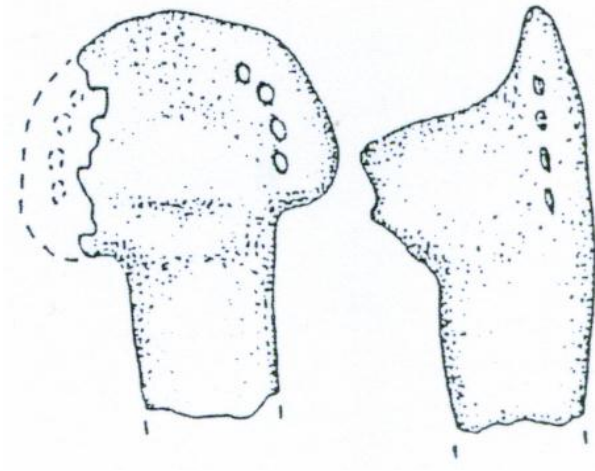
b

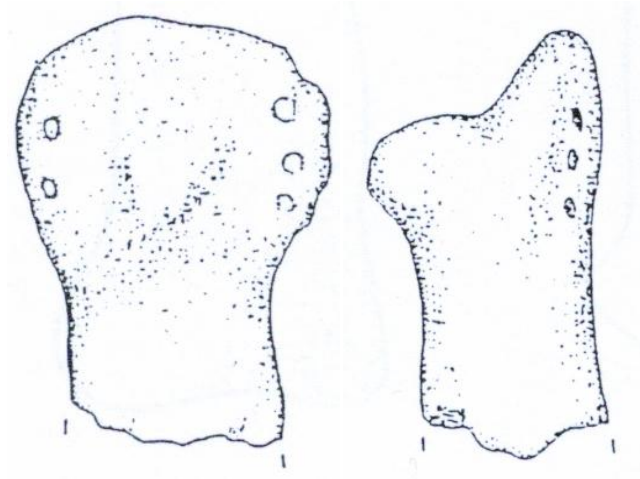
a

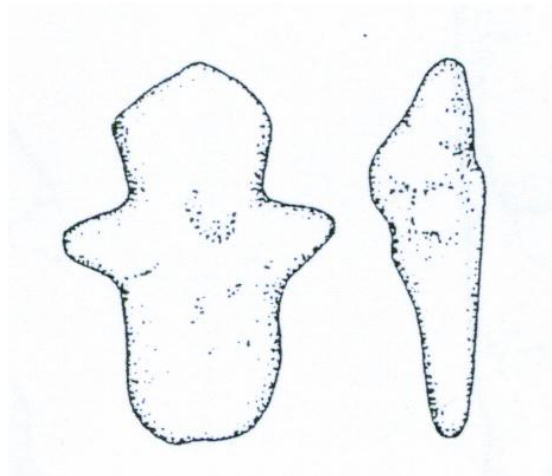
b

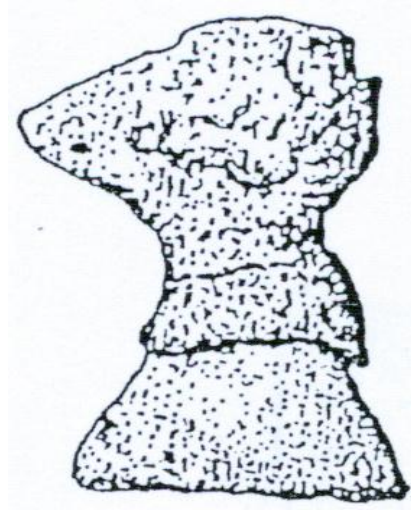
a

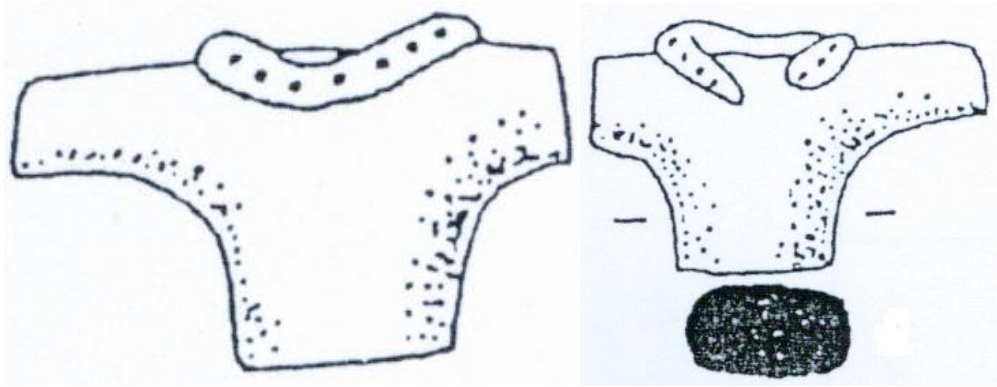
b

c

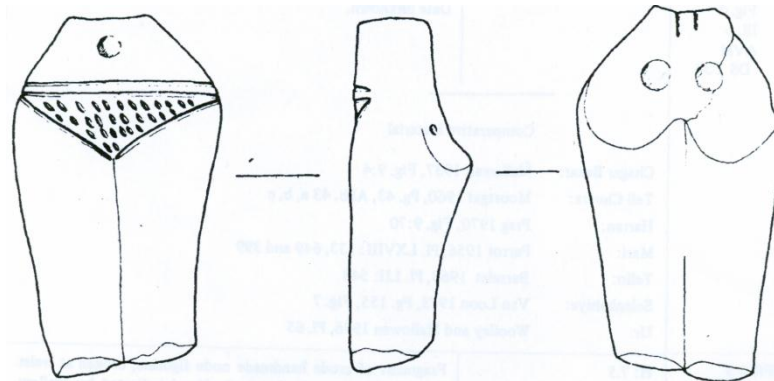
a

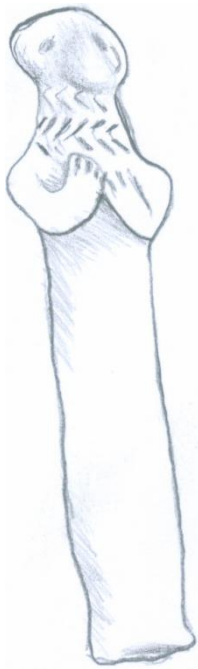
b

a

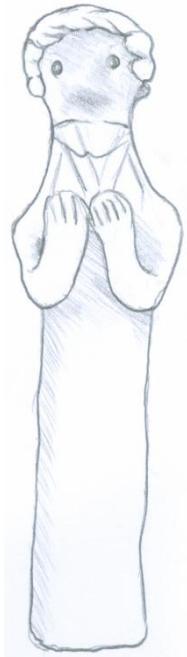

b

a

b

a

b

c

d

a

b

c

